

საქართველოს სსრ უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების
საშინისტროს სამეცნიერო-მეთოდური კაბინეტი

რ. შ ა მ ე ლ ა ზ ვ ი ლ ი

თანამედროვე ქართული ენის დექსიკა

ნაკვეთი III

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი 1978

ნაშრომში მოცემულია ანტონიმების რაობა, ნაჩვენებია ანტონიმებისა და ანტითეზის ურთიერთმიმართება, გაკერით მსჯელობაა იმაზეც, თუ როგორაა წარმოდგენილი ეს ლექსიკური ფენა ძველ ქართულში; ყურადღება გამახვილებულია ანტონიმთა სტრუქტურის საკითხებსა და წარმოების თავისებურებაზე, მათ დანიშნულებაზე მხატვრულ ნაწარმოებში და სხვ.

წიგნი გათვალისწინებულია ფილოლოგ სტუდენტებისა და მასწავლებელთათვის.

წინასიტყვაობა

„თანამედროვე ქართული ენის ლექსიკის“ პირველი ნაკვეთი 1972 წელს გამოვიდა საქართველოს სსრ უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების სამინისტროს სამეცნიერო-მეთოდური კაბინეტის გრიფით და დაბეჭდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობამ. ამ შრომის მეორე ნაკვეთიც 1974 წელს იმავე გრიფით იმავე გამომცემლობამ გამოაქვეყნა. ორივე ნაკვეთზე დადებითი რეცენზიები დაიბეჭდა როგორც რესპუბლიკურ ჟურნალ-გაზეთებში, ისე ადგილობრივ (საქალაქო, რაიონულ) პრესაში.

მეორე ნაკვეთის შესავალში ჩვენ ვწერდით: „თანამედროვე ქართული ენის ლექსიკის“ III ნაკვეთში, რომელიც მომავალ წელს დაიბეჭდება, განვიხილავთ სინონიმიკის პრაქტიკულ საკითხებს¹. მაგრამ რადგან ანტონიმები გაცილებით ადვილია სინონიმებზე², წმინდა მეთოდოლოგიური მოსაზრებით ჩვენი გეგმა შეიცვალა, სინონიმიკის პრაქტიკული საკითხების გარკვევა სხვა დროისათვის გადავწიეთ და ამჟამად მკითხველს ვაწვდით გამოკვლევას ანტონიმების შესახებ.

ანტონიმებზე ჩვენ დიდი ხანია ვმუშაობთ: შევისწავლეთ ამ საკითხზე არსებული სპეციალური საენათმეცნიერო და ფილოსოფიური ლიტერატურა როგორც ქართულ და რუსულ, ისე უცხოურ ენებზე; ქართული სალიტერატურო ენის ძეგლებიდან, მხატვრული და პოლიტიკური ლიტერატურიდან, პერიოდიკიდან და სხვა ხასიათის ნაწარმოებებიდან ამოვიწერეთ სათანადო საილუსტრაციო მაგალითები, გვეჩვენა საუბარი სპეციალისტებთან, რომლებიც უმაღლეს სასწავლებლებში კითხულობენ „ენათმეცნიერების შესავლის“ კურსს, სადაც ანტონიმებს ერთ-ერთი საპატიო ადგილი უჭირავს სინონიმებსა და ომონიმებთან ერთად.

ლექსიკოლოგიის ის განყოფილება, რომელშიც ანტონიმები შე-

¹ რ. შამელაშვილი, თანამედროვე ქართული ენის ლექსიკა, ნაკვეთი II, თბ., 1974. გვ. 7.

² შტრ. Ю. С. Степанов, Основы общего языкознания, М., 1975, стр. 29.

დის, იკითხება როგორც ენის (ამ შემთხვევაში „ენათმეცნიერების შესავლის“), ისე ლიტერატურათმცოდნეობის ლექსიკებზე. ეს ფაქტიც იმაზე მეტყველებს, რომ საჭიროა უმაღლესი სასწავლებლის ლექტორებსა და სტუდენტებს ჰქონდეთ ისეთი ნაშრომი, რომელშიც, შეძლებისდაგვარად, ყოველმხრივ იქნება დახასიათებული სიტყვიერი სიმდიდრის ის ფენა, რომელსაც ანტონიმებს ეძახიან, გაირკვევა მასთან დაკავშირებული თეორიული და პრაქტიკული საკითხები. წინამდებარე ნაშრომი სწორედ ამ ამოცანას ისახავს მიზნად.

ნაშრომში გარკვეულია ანტონიმთა რაობა, მსჯელობაა ანტონიმის როლის შესახებ ენის ლექსიკურ სისტემაში, ლაპარაკია ისეთ საკითხებზე, როგორიცაა: ანტონიმებისა და ანტითეზის ურთიერთმიმართება, ანტონიმები ძველ ქართულში, ანტონიმთა სტრუქტურის საკითხი, მათი წარმოების თავისებურება, დანიშნულება მხატვრულ ნაწარმოებში, ანტონიმები ნაწარმოების სათაურებად და სხვ. ყველა ეს საკითხი გაშუქებულია სტუდენტისათვის მისაწვდომი ფორმით და მდიდარი საილუსტრაციო მასალის მომარჯვებით.

დასასრულ, ჩვენ თავს მოვალედ ვთვლით, გულწრფელი მადლობა მოვახსენოთ პროფ. შ. ნიჟარაძეს, დოც. მიხ. ალავეძეს, დოც. ტ. სულაბერიძესა და დოც. ო. ქაჯაიას ნაშრომის ხელნაწერში წაკითხვისა და საგულისხმო შენიშვნების მოწოდებისათვის.

ავტორი ყოველ სამართლიან შენიშვნას, გამოთქმულს ამ წიგნის მისამართით, გულისყურით მოეკიდება და გამოიყენებს შემდგომ მუშაობაში.

ანტონიმთა რაობა

ანტონიმები ქართული ლექსიკის განუყოფელი ნაწილია. ლექსიკის კვლევა კი გაცილებით უფრო რთულია, ვინემ ენათმეცნიერების სხვა დარგებისა (სწორედ ამიტომ სიძნელეები ახლავს ანტონიმთა კვლევასაც); მაგ., ცნობილია, რომ „სამეტყველო ბგერათა რიცხვი ყოველ ენაში განსაზღვრულია ამ ენის ისტორიის ყოველ საფეხურზე; მაგ., დღევანდელ სალიტერატურო ქართულს 33 ბგერა აქვს — არც მეტი და არც ნაკლები; მაგრამ ძვ. ქართულს მეტი ჰქონდა. სალიტერატურო რუსულ ენას დღეს 39 ბგერა აქვს, ხოლო ძვ. რუსულში გაცილებით ნაკლები იყო და ა. შ.¹ ცოტა მეტი შეიძლება აღმოჩნდეს ფონემები აღნიშნულ ენებში. ეს, რაც შეეხება ფონეტიკა-ფონოლოგიას. ახლა ავიღოთ მორფოლოგიის საკითხები. ქართულში მეტყველების ნაწილია ათი. აქედან ყველა მარტივია, გარდა ზმნისა. ზმნას თოთხმეტამდე კატეგორია აქვს. მარტო მწკრივი რომ ავიღოთ, ერთპირიან გარდაუვალ ზმნას თითოეულ მწკრივში 6 წევრი მოეპოვება, მაშასადამე, ყველა მწკრივში მას სულ 66 წევრი ექნება ($6 \times 11 = 66$), მაგრამ ზოგი გარდამავალი ზმნის 8 მწკრივი 18 ფორმაზე რომ გადავამრავლოთ, მივიღებთ 144-ს ($18 \times 8 = 144$)². ჰ. შუხარტიც ხომ შენიშნავდა: „ვინც ზმნა იცის, მან ყველაფერი იცის, ვინც სახელები — მან არაფერიო“. მიუხედავად ამისა, ვიმეორებთ, მორფოლოგიაზე, სინტაქსზე (ე. ი. გრამატიკაზე) უფრო ძნელი საკვლევი და, შესასწავლია ლექსიკა, რადგან, ვთქვათ, თუ ფონემათა რიცხვი ამა თუ იმ ენაში განსაზღვრულია და იგი რამდენიმე ათეულს არ აღემატება, ანდა ზმნის კატეგორიები ორ ათეულსაც ძლივს აღწევს და სხვ., სამაგიეროდ ლექსიკურ ერთეულთა რაოდენობა (ე. ი. სიტყვებისა და მყარი შესიტყვებების რაოდენობა) ენაში რამდენიმე ათასია, უფრო სწორად რომ ვთქვათ, ზუსტად დათვლაც კი არ შეიძლება. ეს გარემოება კი იწვევს, როგორც ზემოთ შევნიშნეთ, ანტონიმთა შესწავლის სირთულეს.

¹ გ. ახვლედიანი, ქართული ფონეტიკის საფუძვლები, თბ., 1949, გვ. 3 — 4.

² ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1953, გვ. 239.

იმისათვის, რომ საბოლოოდ დადგინდეს ანტონიმთა რაობის ასე თუ ისე მისაღები დეფინიცია, ჯერ გავეცნოთ ამ საკითხზე სპეციალური ლიტერატურის მონაცემებს, გავარკვიოთ მათი ავ-კარგი, შემდეგ კი წინა პლანზე წამოვწიოთ და რეკომენდაცია მივცეთ იმას, რომელიც უფრო რაციონალურად გვესახება, მეცნიერულად შედარებით უნაკლოდ და პრაქტიკულად ადვილგამოსაყენებლად წარმოგვიდგება. დავიწყოთ არნ. ჩიქობავას მოსაზრებით:

„ანტონიმები ეწოდება ისეთ სიტყვებს, რომლებსაც ერთიმეორის საპირისპირო მნიშვნელობა აქვთ (ბერძ. anti „წინააღმდეგ“, onyma, onoma „სახელი“)“¹.

„სიტყვებს, რომელთაც საპირისპირო მნიშვნელობა აქვთ, ანტონიმები ეწოდება“².

„საპირისპირო მნიშვნელობის სიტყვები ანტონიმებია“³.

„ანტონიმები ეწოდება ბგერითად განსხვავებულ ისეთ სიტყვებს, რომელთაც საპირისპირო მნიშვნელობა აქვთ“⁴.

„მეტყველებაში მოიპოვება ისეთი სიტყვები, რომლებსაც ერთმანეთის საპირისპირო მნიშვნელობა აქვთ. ასეთი სიტყვები განმეორების თავისებურ სახეობად შეიძლება ჩაითვალოს. მათ ანტონიმები ეწოდებათ“⁵.

„ანტონიმი—საწინააღმდეგო სახელი, საპირისპირო აზრის ცნებები, მოპირდაპირე მნიშვნელობის გამომხატველი სიტყვები“⁶.

ანტონიმები საპირისპირო სახელებია. „ანტონიმია არის ლოგიკური შესაძლებლობის რეგულარული გამოყენება გარკვეულ ენობრივ კოლექტივში“⁷.

ანტონიმთა რაობას ეხებიან რუსი ენათმეცნიერებიც (მაგ., ა. ნ. გვოზდევი, რ. ა. ბუდაგოვი, ა. ა. რეფორმატსკი და სხვ.). ჩვენ მიერ ზემოთ განხილული და სხვების მოსაზრებათა ანალიზი გვი-

¹ არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952, გვ. 190.

² შოთა ძიძიგური, ქართული ენა (ლექსიკა, ფონეტიკა, მორფოლოგია), თბ., 1956, გვ. 10.

³ ალ. ლლონტი, ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები, თბ., 1971, გვ. 57.

⁴ ლ. კვაჭაძე, ქართული ენა, ნაწილი I, თბ., 1969, გვ. 82.

⁵ ალ. გვენცაძე, სტილისტიკის საკითხები, თბ., 1971, გვ. 49; დ. გეწაძე, ქართული ენა, ლექსიკოლოგიისა და სემასიოლოგიის პრაქტიკუმი, თბ., 1962, გვ. 12.

⁶ ანდროკილაია, ლიტერატურისმცოდნეობის ძირითადი ცნებები, თბ., 1971, გვ. 50.

⁷ იხ. ბიძინა ფოჩხუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბ., 1974, გვ. 36—37.

ჩვენებს, რომ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ანტონიმთა რაობის შესახებ არ არსებობს ერთიანი შეხედულება¹. ეს კი დიდ სიძნელეს ქმნის როგორც საშუალო სკოლაში, ისე უმაღლეს სასწავლებელში ლექსიკის ამ ფენის თანამედროვე ენათმეცნიერების განვითარების დონის შესაბამისად სწავლების საქმეში. ამიტომ საჭიროა ანტონიმთა ისეთი დეფინიცია, რომელიც გადმოგვცემს მის არსს.

შევვხვით ამ საკითხს უფრო დეტალურად.

ანტონიმთა განსაზღვრისას მთავარია ლოგიკურისა და ენობრივი კატეგორიების ურთიერთმიმართების გარკვევა. ეს კი ერთ-ერთი რთული საკითხია ენათმეცნიერებაში. ეს საკითხი ამა თუ იმ სიღრმით დგება როგორც გრამატიკული წყობის, ისე ლექსიკის შესწავლისას. ამის გარკვევას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს სიტყვათა ჯგუფის შესწავლისას მნიშვნელობისა და გამოყენების თვალსაზრისით.

ბუნებასა და საზოგადოებაში არსებობს ერთმანეთის საპირისპირო მოვლენები და საგნები. ცხადია, ეს ასახულია სიტყვებში; მაგ., ამასთან — იმასთან, ცა — დედამიწა, გადადიოდა — გადმოდიოდა, ეიწრო — ფართო, ვერცხლი — ოქრო: „მაციმ ძლივს გამოლია ის მიუდგომელი ვიწრო ადგილები და მიატანა უცხო ფართო ადგილას ტყეში, სადაც სიარული კიდევ მოხერხდებოდა“ (ა. ფურც.); „ეკა დაკვირვებით სინჯავდა ყველა გარემოებას სერალისას, ის ათვალეირებდა და იხსომებდა ყველა შესავალ-გასავალს“ (ა. ფურც.).

ტრადიციულად ანტონიმებს განსაზღვრავენ როგორც საწინააღმდეგო მნიშვნელობის სიტყვებს. ყოველი სიტყვის მნიშვნელობა ასახავს სინამდვილის ამა თუ იმ პატარა მხარეს. აქედან, ბუნებრივია, ყოველი ცალკე მნიშვნელობა განსხვავდება სხვა მნიშვნელობისაგან პირველ რიგში იმით, რომ იგი ასახავს, სახელდობრ, ამ ნაწილს და არა სხვას.

როგორც ცნობილია, სიტყვა ცნების გრძნობადი გარსია, მისი

¹ ანტონიმები რუსულში ყველაზე სრულყოფილად დამუშავებული აქვს ლევ ალექსის ძე ნოვიკოვს (Л. А. Новиков, Антонимия в рус. языке, 1973), ხოლო უცხოურ ენებზე ანტონიმთა შესახებ ძირითადი თეორიული შრომების მოკლე მიმოხილვას იძლევა ხ. გაკელარი თავის წიგნში სტრუქტურული სემანტიკისა და სემანტიკური ველის თეორიის შესახებ (H. Geckeler, Strukturelle Semantik und Wortfeldtheorie, München, 1971); იხ. აგრეთვე: M. Forman, Antonyma, „Rusky jazyk“, 1960, №5, გვ. 26—214; J. Lyons, Structural Semantics, Oxford, 1963; K. Baldinger, Die Semasiologie, Berlin, 1957 და სხვ.

ენობრივი ფორმაა, მისი არსებობის პირობაა. სიტყვაში ვლინდება ჩვენი და სხვისი ცნებების რეალურობა; ცნებასა და სიტყვას შორის ერთიანობაცაა და განსხვავებაც: ცნებას ლოგიკა შეისწავლის, სიტყვას—ენათმეცნიერება. სიტყვა თავისებური ენობრივი ნიშანია, რომელიც გულისხმობს ორ მომენტს—ბგერითს სახესა და მნიშვნელობას. სწორედ ეს ორი მომენტი მონაწილეობს სიტყვის განსაზღვრაში. სიტყვა მნიშვნელობის მქონე ბგერათა კომპლექსია. სიტყვის მნიშვნელობა ისაა, რასაც ის აღნიშნავს¹.

სიტყვა არის პირობითი ნიშანი, რომელიც ობიექტს კი არ ასახავს, არამედ აღნიშნავს. ამაში ვლინდება კიდევ სიტყვისა და ცნების ძირითადი განსხვავება.

სიტყვა რაღაცას აღნიშნავს, მას მნიშვნელობა აქვს. სიტყვა გარესამყაროს ნაირ-ნაირი მოვლენის ასახვაა ბგერებით. სიტყვაში გვაქვს ფორმისა და მნიშვნელობის ერთიანობა. სიტყვის ფორმა გრამატიკული კატეგორიებით არის გადმოცემული, მნიშვნელობა კი ის აზრია, რომელიც მასშია ჩაქსოვილი. სიტყვის ფონეტიკურ მოდელსა და მნიშვნელობას შორის კანონზომიერი კავშირი არ არსებობს და არც უნდა არსებულებო².

როგორც ჩანს, ანტონიმთა მეცნიერულ-ლინგვისტიკური განსაზღვრა დიდ სიძნელეებთან არის დაკავშირებული, მაგრამ ენაში ანტონიმთა არსებობა უეჭველია, ფაქტია.

ლინგვისტიკურ ლიტერატურაში გაბატონებულია ანტონიმთა ტრადიციული განსაზღვრა. ყველა იმ აზრისაა, რომ ანტონიმები ს ა წ ი ნ ა ა ლ მ დ ე გ ო მ ნ ი შ ვ ნ ე ლ ო ბ ი ს გამომხატველი სიტყვებია. მაგრამ ავტორები არ არკვევენ იმას, თუ რა იგულისხმება ანტონიმთა ძირითად სემანტიკურ კრიტერიუმად გამოყოფილ სინტაგმაში — „ს ა წ ი ნ ა ა ლ მ დ ე გ ო შ ი ნ ა ა რ ს ი“.

ლოგიკიდან ვიცით, რომ ყოველი ცნება სიტყვაა, ყოველი სიტყვა კი როდია ცნება. ამიტომ იმის დავიწყებას, რომ ანტონიმები — ეს სიტყვათა განსაკუთრებული ჯგუფია და არა ცნებები — შეუძლია მიგვიყვანოს ლოგიკურისა და ენობრივის აღრევამდე. ამ შემთხვევაში კი მთავარი ყურადღება უნდა მიექცეს საკითხის ლინგვისტიკურ მხარეს.

ანტონიმური სიტყვები ერთი გვარის საგნები თუ მოვლენებია,

¹ დ. ქ ე ბ უ რ ი ა, ცნების თეორიის საკითხები, თბ., 1967, გვ. 68—82.

² ალ. ლ ლ ო ნ ტ ი, ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები, თბ., 1972, გვ. 11—13.

რომლებიც მიეკუთვნებიან ობიექტური სინამდვილის ერთსა და იმავე მხარეს. შეუძლებელია წარმოვიდგინოთ ისეთი ანტონიუმური წყვილები, რომელთაც ერთმანეთთან არავითარი კავშირი არ ჰქონდეთ მნიშვნელობის, სემანტიკის თვალსაზრისით.

როცა ანტონიმთა სემანტიკური თავისებურების გამოვლენის შესახებ ვლაპარაკობთ, ლოგიკიდან უნდა მოვიგონოთ ე. წ. ა რ ა თ ა ნ - ხ მ ო ბ ა დ ი ც ნ ე ბ ე ბ ი. არათანხმობად ცნებებში ისეთი შინაარსი მოისაზრება, რომელნიც შეუძლებლად ხდიან მათი მოცულობის მთლიან ან ნაწილობრივ დამთხვევას. ასე, მაგ., ცნებები — მთელი რიცხვისა და წესიერი წილადის, კაპიტალისტური და კომუნისტური საზოგადოების, თეთრისა და არათეთრის — გამორიცხავენ მათი მოცულობების ერთმანეთთან დამთხვევის შესაძლებლობას. ლოგიკიდან ისიც ცნობილია, რომ არათანხმობადი ცნებები ორი სახისაა: კონტრადიქტორული (საწინააღმდეგო) და კონტრარული (დაპირისპირებული). კონტრადიქტორულია ერთმანეთისადმი ორი ცნება, რომელთაგან ერთის შინაარსში უარყოფილია მეორე ცნების ზოგიერთი (ერთი ან რამდენიმე) ნიშანი და ეს უარყოფილი ნიშანი სხვა ნიშნით არ არის შევსებული; მაგ., ცნებები — შავი საგნისა და არაშავი საგნისა. არაშავი საგნის ცნებაში უარყოფილია პირველი ცნების ერთ-ერთი ნიშანი (შავი ფერის ნიშანი). მაგრამ იგი მეორე ცნების შინაარსში არ არის რაიმე ნიშნით შევსებული.

კონტრადიქტორულსა და კონტრარულ ცნებებს შორის განსხვავება შეიძლება დავადგინოთ უფრო მარტივად: ორი ცნება კონტრადიქტორულია იმ შემთხვევაში, თუ ისინი გამორიცხავენ ერთმანეთს და ამავე დროს ორივე ერთად ამოწურავენ საგანთა კლასს, რომელიც მოიაზრება მათი გვარის ცნებაში; მაგ., ცნებები თეთრისა და არათეთრისა, მთელისა და არამთელისა, კაპიტალისტური საზოგადოებისა და არაკაპიტალისტური საზოგადოებისა კონტრადიქტორულია, რადგანაც ისინი ერთმანეთს გამორიცხავენ და ამავე დროს ამოწურავენ საგანთა მთელ კლასს, რომელიც იგულისხმება მათი გვარის ცნებაში; სახელდობრ, თეთრისა და არათეთრის ცნება ამოწურავს ფერის ცნებას, მთელისა და არამთელი რიცხვის ცნება — რიცხვის ცნებას და ა. შ.

ორი ცნება კონტრარულია იმ შემთხვევაში, თუ ისინი მხოლოდ გამორიცხავენ ერთმანეთს, მაგრამ არ ამოწურავენ საგანთა იმ კლასს, რომელიც მათი გვარის ცნებაშია მოაზრებული; ასე, მაგ., მთელისა და წესიერი წილადის, თეთრისა და შავის, კაპიტალისტურისა და კომუნისტური საზოგადოების ცნებები კონტრარულია, რადგან

ეს ცნებები. მართალია, გამორიცხავენ ერთმანეთს, მაგრამ არ ამოწურავენ რიცხვთა კლასს, ფერთა კლასს, საზოგადოებათა კლასს¹.

ანტონიმები — ეს სიტყვათა (და არა ცნებათა) განსაკუთრებული ჯგუფია. ჩვენ ასე ვრცლად ლოგიკიდან იმიტომ მოვიყვანეთ ციტატა, რომ უფრო გასაგები გახდეს ანტონიმების ბუნება და თვისება, თანაც ეს გარკვეულ დახმარებას გაგვიწევს აგრეთვე ანტონიმთა დეფინიციისაში.

ჯერჯერობით დავსძენთ იმას, რომ ანტონიმი, ე. წ. ყველაზე პრიმიტიული ანტონიმები, რომლებიც უქონლობის აფექსითა თუ უარყოფითი ნაწილაკებით იწარმოებიან, თითქმის ისეთივე შინაარსისაა, როგორც ლოგიკაში კონტრადიქტორული ცნებები; მაგ., „იქნებ დოსტაქრებს ფეხიცი მოექრათ სპირიდონისათვის. მერე უფეხო კაცი რის მაქნისია“ (რ. ჯაფ.); „აივნიანი და უაივნო სახლები მიჯრილიყვენ ერთმანეთზე“ (რ. ჯაფ.); „ისევ იმორჩილებდა ბუნებრივისა და არაბუნებრივის უაზრო შიში“ (რ. ჯაფ.); ხოლო ე. წ. ნაირძირიანი ანტონიმები ძალიან ჰგავს ლოგიკის კონტრარულ ცნებებს; მაგალითად, „...სადაც ბატონი და ყმა არ განირჩევა ერთმანეთისაგან შრომის დროს“ (ა. ერ. — ხომტ.); „სინათლემ უნდა სწლიოს სიბნელეს“ (ა. ერ. — ხომტ.).

მაგრამ ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ლოგიკაში მიღებული კლასიფიკაციის მეთოდი ძალიან ხშირად უეარგისია ანტონიმური სიტყვების ურთიერთმიმართების დასადგენად; ის ნიუანსები, რომელთაც ითვალისწინებს და ანგარიშს უწევს ლოგიკა, ვერ ახდენს გავლენას ისეთი ენობრივი მოვლენის ხასიათზე, როგორიც ანტონიმია. ანტონიმები ლექსიკოლოგიისა და სემასიოლოგიის სფეროს მიეკუთვნება. ეს კი ლოგიკურისა და ენობრივის მკაცრ გამიჯვნას მოითხოვს. რა თქმა უნდა, ლინგვისტი განსაკუთრებულ ყურადღებას ენობრივ მხარეს მიაქცევს, რადგან სემასიოლოგიის ამოცანაა, უპირველეს ყოვლისა, საკუთრივ სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობის ენობრივი თავისებურების შესწავლა.

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში არაღამაკმაყოფილებლად არის გაშუქებული ანტონიმების საკითხი. თვით ტერმინიც კი „ანტონიმი“ სხვადასხვაგვარად ესმით. ზოგიერთი ენათმეცნიერი ანტონიმებს აკუთვნებს იმ სიტყვებს, რომლებიც გამოხატავენ თვისობრივ ცნებებს. ასე მაგ., დიდი საბჭოთა ენციკლოპედიის უკანასკნელ გამოცემაში ვკითხულობთ: „ანტონიმები მხოლოდ ის სიტყვე-

¹ კ. ბაქრაძე, ლოგიკა, თსუ-ის გამომცემლობა, თბ., 1955, გვ. 115—117.

ბია, რომლებიც თვისების მნიშვნელობას შეიცავენ და წარმოადგენენ უექველად სხვადასხვა ფუძის სიტყვებს¹.

მიუხედავად ამისა, ანტონიმების საფუძვლიანად შესწავლას იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ მოცემული განსაზღვრა ვერ ამოწურავს განსამარტავი ცნების მთელ შინაარსს. კიდევ მეტი, ასეთი დეფინიცია სადავოც კი არის.

ანტონიმთათვის, რა თქმა უნდა, ძირითადი ნიშანია თვისობრივი საპირისპირო შინაარსი, მაგრამ იგი ერთადერთი როდია. ენაში არც თუ ისე მცირეა ანტონიმები, რომლებიც გამოხატავენ ურთიერთსაწინააღმდეგო ცნებებს რაოდენობრივი თვალსაზრისით (მაგ., ბევრი — ცოტა, ყველა — არავინ...); დღისა და ღამის დაპირისპირება (დღის-ღამის), დღი — საღამოსი, ჩრდილოეთისა და სამხრეთის, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის... ესენი ხომ დროისა და სივრცის საწინააღმდეგო მიმართულებებს გვიჩვენებენ!

ზოგჯერ ანტონიმურ ცალებს ერთი შეხედვით ერთმანეთთან არა აქვთ რამე საპირისპირო, მაგრამ კონტექსტში ისინი ანტითეზურ ურთიერთობაში იმყოფებიან; მაგ., ყ რ უ ქუჩა — ხ ა ლ ხ მ რ ა ვ ა ლ ი ქუჩა.

ანტონიმთა საშუალებით ადვილად ვწვდებით ზმნათა შინაარსში. ანტონიმი აკონკრეტებს საწინააღმდეგო შინაარსს, გზას უკეტავს პოლისემიას.

როგორია ურთიერთობა სინონიმებსა და ანტონიმებს შორის? ყველა სინონიმს მოეპოვება თავისი ანტონიმი?

მაგ., მ ა ღ ა ლ ი-ს ანტონიმია დაბალი (მაღალი წოდება, დაბალი წოდება, მაღალი კულტურა, დაბალი კულტურა), მაგრამ გამოთქმას „მ ა ღ ა ლ ი ჯ ი ლ დ“ არ ექნება ანტონიმი (არ შეიძლება ითქვას: „დაბალი ჯილდო“), იგი კარგავს ანტონიმურ შინაარსს.

არა აქვს ანტონიმი სიტყვას, მაგ., გ ა მ ო უ ს წ ო რ ე ბ ე ლ ი (ქურდი, ავაზაკი, რეციდივისტი).

ღიდი საბჭოთა ენციკლოპედიის ზემომოყვანილ მოსაზრებას ბევრი მკვლევარი იმეორებს; მაგ., ლ. ა. ბულახოვსკის აზრით, ანტონიმები „სხვადასხვა ძირებითაა გამოხატული“². სამაგიეროდ არნ. ჩიქობავა ყოველგვარ საპირისპირო მნიშვნელობის სიტყვას ანტონიმად თვლის (იქნება ის ნაწარმოები ერთი ფუძისაგან თუ სხვადასხვა ფუძისაგან)³. ჩვენ ეს უკანასკნელი მოსაზრება უფრო სარწმუნო

¹ Большая Советская Энциклопедия, изд. 2-е, т. 2, стр. 2.

² ლ. ა. ბულახოვსკი, ენათმეცნიერების შესავალი, ნაწილი II, ქართული თარგმანი. თბ., 1955, გვ. 47.

³ არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952, გვ. 190.

ნოდ მიგვაჩნია. რატომ? იმიტომ, რომ ამაში უფრო რელიეფურად ჩანს ანტონიმთა არსი, სპეციფიკური მხარეები და, როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ, ამ ლექსიკური მოვლენის რაობა; გარდა ამისა, ეს მოსაზრება უფრო სწორ წარმოდგენას გვაძლევს საანალიზო მოვლენაზე. განვიხილოთ ეს საკითხი უფრო ახლოს:

მკვლევარი კ. ჯორჯანელი მიუთითებს, რომ ერთზე მეტი მნიშვნელობის მქონე სიტყვა შეიძლება მხოლოდ ერთ-ერთი მნიშვნელობით უპირისპირდებოდეს მეორეს. ეს სიტყვები მაინც ანტონიმებად ჩაითვლება, მაგ.: მკვახე — მწიფე ანტონიმებია, მიუხედავად იმისა, რომ „მკვახეს“ აქვს მეორე მნიშვნელობაც — „უკმეხის“, „უხეშის“ მნიშვნელობა („მკვახე სიტყვები“, „მკვახე ლაპარაკი“) და მეორე ანტონიმურ წყვილედ ულსაც ქმნის: მკვახე — თავაზიანი.

ყველა სიტყვას არ მოეპოვება ანტონიმი. შეიძლება ორი სიტყვა ერთგვარად უპირისპირდებოდეს ერთმანეთს მნიშვნელობით, მაგრამ ეს არ კმარა. საჭიროა პოლარული დაპირისპირება, საჭიროა, რომ ეს სიტყვები მნიშვნელობით ერთმანეთის ანტიპოდები იყვნენ. ვერ ჩაითვლება ანტონიმებად, მაგალითად, „მაგიდა“ და „სკამი“, „ტყე“ და „მინდორი“, „სახლი“ და „სასახლე“, „მთა“ და „ბარი“, „სასახლე“ და „ქოხმახი“ — ანტონიმებია.

ანტონიმები უფრო იმ სიტყვებს ახასიათებთ, რომელნიც თვისებას გამოხატავენ, განურჩევლად იმისა, თუ მეტყველების რომელ ნაწილს ეკუთვნიან, მაგრამ განსაკუთრებით ხშირია ანტონიმები ვითარებით ზედსართავ სახელებს შორის.

კ. ჯორჯანელს მოჰყავს მკვლევარ კ. ლევკოვსკაიას მოსაზრება იმის შესახებ. რომ უნდა განვასხვავოთ აბსოლუტური, კეშმარიტი ანტონიმები, როგორიცაა, მაგალითად, „სიყვარული“ და „სიძულვილი“. ნაწილობრივი დაპირისპირების მქონე კორელაციური სიტყვებისაგან. ლევკოვსკაია, მაგალითად, ასეთების ნიმუშებად ასახელებს: Sommer „ზაფხული“ და Winter „ზამთარი“, Süden „სამხრეთი“ და Norden „ჩრდილოეთი“ და დასძენს; ესენი „თავისი ბუნებით ანტონიმები არ არიან, არამედ ერთმანეთს დაპირისპირებული კორელაციური სიტყვები, რომელთაც ზოგჯერ შეუძლიათ ანტონიმთა როლში გამოვიდნენ. რადგან სიტყვების Sommer „ზაფხული“ და Winter „ზამთარი“ გარდა, არის კიდევ სიტყვები Frühling „ზაფხული“ და Herbst „შემოდგომა“, ხოლო სიტყვების Süden „სამხრეთი“ და Norden „ჩრდილოეთი“ გარდა — სიტყვები Osten „აღმოსავლეთი“ და Westen „დასავლეთი“! კ. ჯორჯანელი საესებით

¹ К. А. Левковская. Лексикология немецкого языка, Учпедгиз,

სამართლიანად მიუთითებს, რომ მხოლოდ ერთგვარი დაპირისპირება არ არის საკმარისი, რომ ორი სიტყვა ანტონიმებად მივიჩნიოთ. ანტონიმები არ არიან, მაგალითად, ურემი და ავტომობილი, წიგნი და რვეული, ფანჯარა და კარები, მაგიდა და სკამი. სრულიად სამართლიანად არ მიაჩნია ლევკოვსკაიას ანტონიმებად სიტყვები Wald „ტყე“ და Feld „მინდორი“, თუმცა კი ისინი გარკვეულად უპირისპირდებიან ერთმანეთს. ანტონიმთა დაპირისპირება სრულია, აბსოლუტურია, ისინი ერთმანეთს გამორიცხავენ და ამავე დროს, რაგინდ პარადოქსალურიც არ უნდა იყოს ეს ფაქტი, ისინი ერთმანეთთან არიან დაკავშირებულნი. ანტონიმები, თუ შეიძლება ასე ითქვას, დაპირისპირებულთა ერთიანობაა, არის რალაც საერთო „ღერძი“, რომლის უკიდურეს ბოლოებზედაც ლაგდებიან ანტონიმური წყვილელეულის კომპონენტები.

დასასრულ, ქართველი მკვლევარი ასკვნის:

ამდენად, ლევკოვსკაიას აზრი ზოგადად სწორია, მაგრამ შეიძლება თუ არა მივუყენოთ იგი დასახელებულ მაგალითებს? მართლაც, ანტონიმები არ არიან ზამთარი — ზაფხული, შემოდგომა — გაზაფხული, ჩრდილოეთი — სამხრეთი, აღმოსავლეთი — დასავლეთი? კ. ჯორჯანელი ასე მსჯელობს:

ზ ა მ თ ა რ ი და ზ ა ფ ხ უ ლ ი საპირისპირო მნიშვნელობის მქონე სიტყვებია. ისინი მთლიანად გამორიცხავენ ერთმანეთს: ზამთარში მინიმალური ტემპერატურაა, ზაფხულში — მაქსიმალური. ზამთარში ბუნება „იძინებს“, ზაფხულში კი სრული სიმძლავრით ჩქეფს სიცოცხლე. ზამთარში დღეები მოკლეა, ღამეები — ხანგრძლივი, ზაფხულში კი პირიქით და ა. შ. ასევე გაზაფხულიც დიამეტრალურად უპირისპირდება შემოდგომას: ერთია ბუნების გამოღვიძების, ყვავილობისა და ნაყოფის ჩასახვის ხანა, ხოლო მეორე — ნაყოფის სიმწიფის, მოსავლის აღების, ბუნების მიძინების დრო. ამასთან, ერთის არსებობა მეორეს არსებობასაც გულისხმობს (ზამთრისა — ზაფხულისას, გაზაფხულისა — შემოდგომისას)¹.

ანტონიმი შეირჩევა სიტყვის ძირითადი მნიშვნელობის ელფერით, ერთმანეთთან სინონიმურ დამოკიდებულებას ლებულობენ; მაგ., მ წ ა რ ე ძირითადი მნიშვნელობით უპირისპირდება ტკბილს; მაგრამ მ წ ა რ ე ს ხმარება გადატანითი მნიშვნელობით ქმნის სხვა

.M., 1966, стр. 144—145. შდრ. X. A. L e w k o w s k a j a, Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache, M., 1968, S. 178—179.

¹ კ. ჯორჯანელი, ანტონიმები, გორის პედინსტიტუტის შრომები, ტ. 7, 1961. გვ. 97—98.

ანტონიმებს, რომლებიც ხსნიან სიტყვის ძირითადი მნიშვნელობის სხვადასხვა ელფერს: მაგ.,

მწარე ცნობა — სასიამოვნო ცნობა.

მწარე ცრემლები — სიხარულის ცრემლები.

მწარე ხვედრი — ბედნიერი ხვედრი.

სიტყვები — სასიამოვნო, სიხარული, ბედნიერი — ერთმანეთის სინონიმებია.

დიდი საბჭოთა ენციკლოპედიის განმარტების არც მეორე ნაწილი მისაღები (ანტონიმები სხვადასხვა ფუძისანი უნდა იყვნენ); როგორ შეიძლება ეკვი შევიტანოთ ისეთი წყვილების ანტონიმობაში, როგორიცაა:

რევოლუცია — კონტრრევოლუცია.

ორგანიზაცია — დეზორგანიზაცია.

ფაშისტური ფრონტი — ანტიფაშისტური ფრონტი.

აქ საწინააღმდეგო შინაარსს სწორედ წინსართები იძლევიან¹.

ანტონიმების მეტად ორიგინალური და ანგარიშგასაწევი დეფინიცია მოგვცა ალ. გვენცაძემ; მისი აზრით, ყველა ენაში ყოველთვის ერთნაირი ანტონიმები არა გვაქვს, მაგრამ ანტონიმების განმარტებას უნდა მიეცეს ისეთი სახე, რომ ძირითადად ყველა ენას გამოადგეს დაახლოებით მაინც. ასეთ დეფინიციად ალ. გვენცაძეს მიაჩნია შემდეგი:

„ანტონიმები არის ენის ლექსიკური შემადგენლობის ჩვეულებრივი სიტყვები, — ენის განსაკუთრებულ საშუალებად მაშინ ხდებიან, როცა სათქმელი შინაარსის გამოხატვაში საპირისპირო საგანს, მოვლენას, თვისებას, მოქმედებას, მდგომარეობას... აღნიშნავენ.

ამგვარად, ანტონიმები გვაქვს მხოლოდ სიტყვათა დაპირისპირებაში, რომელიც ორ სხვადასხვაობას გულისხმობს მაინც. მაგრამ თუ ანტონიმურ აზრს ერთი სიტყვის შინაარსი ატარებს, აქ შესაძლებელია ადგილი ექნეს ანტონიმური ძირებით წარმოქმნილ ფუძეს (ე. ი. კომპოზიცია).

ი. ჭავჭავაძის „კაკო ყაჩაღის“ ერთი ადგილი ასე იკითხება:

¹ შტრ. А. А. Киреев, Об антонимах: РЯШ, 1954, № 3, стр. 10—13; იხ. აგრეთვე: Е. В. Розен, Лексика немецкого языка сегодня, М., «Высшая школа», 1976, стр. 58; Е. В. Розен, Новое в лексике немецкого языка, М., 1971, стр. 166—168.

„რომ ბელში მყოფი შენ ძმად მიგაჩნდეს —
ეგ ვერაფერი სიყვარულია,
სიტყვა ის არის, კაცს ის უყვარდეს, —
ვინც ბელისაგან დაჩაგრულია“!

ასეთ მაგალითებს აუცილებლად ახლავს დაპირისპირებული გაგება, მაგრამ აქ ერთმანეთს უპირისპირდება არა მარტო ცალკეული სიტყვები ან ერთი სიტყვის მნიშვნელობის ნაწილები, არამედ მთელი აზრები. ამ ხერხში ანტონიმური ელემენტებიც არის გამოყენებული: ბ ე ლ შ ი მ ყ ო ფ ი — დ ა ჩ ა გ რ უ ლ ი, ცხადია, ანტონიმური ელემენტები აქ მთელი აზრის დაპირისპირების სიმახვილეს ემსახურება, ანტითეზისის გამოხატვის საშუალებაა¹.

მაშასადამე, ანტონიმებად შეიძლება იწოდოს სიტყვები, რომელთა ლექსიკურ მნიშვნელობაში ასახულია მათი ურთიერთისადმი დაპირისპირება. ასეთი დაპირისპირება ჩაქსოვილია სიტყვის მნიშვნელობაში და კონტექსტზე არაა დამოკიდებული; მაგალითები:

„მათ არ იცოდნენ, რომ იქ ორ ტომს ჰქონდა ს ა მ კ ე დ რ ო-ს-ა-ს ი ც ო ც ხ ლ ო ომი, და განცვიფრებული შესცქეროდა“ (ნ. ნაკ.).

„ისინი ხედავდნენ,... როგორ იხევდნენ ტაფობში დ ა მ ა რ ც ხ ე-ბ უ ლ ე ბ ი და ყვირილითა და ყიჟინით მისდევდნენ გ ა მ ა რ ჭ ე ე-ბ უ ლ ნ ი“ (ნ. ნაკ.).

„თათარმა შე მ ა ტ რ ი ა ლ-შ ე მ ო მ ა ტ რ ი ა ლ ა და თქვა: „ძალიან ლამაზია, ძალიან კარგი დედოფალაა—სწორედ ასეთი აბაზი ღირს“ (ნ. ნაკ.).

„ხედავ — ბავშვები როგორ მ ი ი ფ ა ნ ტ-მ ო ი ფ ა ნ ტ ნ ე ნ. მოსალამოვდა, და ზოგი სახლშიც კი წავიდა“ (ნ. ნაკ.).

ანტონიმური სიტყვების როლი ენაში ორნაირია: 1. ყოველი მათგანი თავისთავადი, საკუთარი მნიშვნელობით ემსახურება აზრის, ინფორმაციის გამოხატვას; 2. ყოველი მათგანი გვევლინება განსაზღვრული ანტონიმური წყვილის ცალად — ანტონიმად. ამგვარი წყვილები იმდენად მჭიდროდაა შეკრული აზრობრივად და ემოციურად, რომ ერთი მათგანის ხსენება ასოციაციით იწვევს მეორეს გახსენებას².

¹ ალ. გ ვ ე ნ ც ა ძ ე, ანტონიმები ილია ქაევავაძის ენაში: ი. გოგებაშვილის სახელობის თელავის სახელმწიფო პედაგოგიკური ინსტიტუტის შრომები, ტ. 11, 1957, გვ. 321—322.

² გ. წ ი ბ ა ხ ა შ ვ ი ლ ი, ქართული ანტონიმის ზოგი საკითხი: ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 1974, № 1, გვ. 31.

აი, რამდენიმე მაგალითი ანტონიმისა, რომელთა პირველი ცალეები მათ-მათი საპირისპირო სიტყვების ასოციაციას იწვევენ: მალ-ლა (დაბლა), ღლე (ღამე), მარცხნივ (მარჯვნივ), ღიღი (პატარა), დე-და (მამა), წავიდა (მოვიდა), ამოსვლისას (ჩასვლისას), მთა (ბარი), კაცი (ქალი), თეთრი (შავი), იქით (აქეთ), გადაატრიალა (გადმოატრიალა), ასწონა (დასწონა), მიიხედა (მოიხედა), სიყვარული (სიძულვილი)¹, სიკვდილი (სიცოცხლე), ღლე (ღამე), გრძელი (მოკლე), ტკბილი (მწარე), ნეღლი (ხმელი), ლამაზი (მახინჯი), ზრდილობიანი (უზრდელი), ფულიანი (უფულო), კკვიანი (უკკუო), ხალიანი (უხალო) და სხვ².

¹ ზემოთ მოვიყვანეთ ანტონიმთა განსაზღვრის ის ნიმუში, რომელიც ასე თუ ისე მისაღებია ჩვენი ენისათვის, ქართულის ლექსიკური სისტემისათვის. რუსულ სპეციალურ ლიტერატურაში, მიუხედავად იმისა, რომ ამ საკითხზე სპელტანიანი გამოკვლევებიც არსებობს, უფრო ბუნდოვნება და დაბნეულობა შეიმჩნევა, ცდილობენ სტრუქტურული მეთოდებით აღწერონ ეს მოვლენა, ამიტომ სპეციალურ ლიტერატურაში მოცემულ ანტონიმთა განსაზღვრას ამ უკანასკნელ პერიოდში პირობითად ყოფენ ორ ნაწილად: პარადიგმატურად და სინტაგმატიკურად, ახასიათებენ თითოეულ მათგანს, მაგრამ საკითხს მაინც ვერ ფენენ შუქს, აუხსნელს ტოვებენ მთავარს — ბოლოს და ბოლოს, რა არის თვით ანტონიმი, როგორც ლექსიკური ფაქტი? (დაწვრილებით იხ. Ю. Д. Апресян, Лексическая семантика, Синонимические средства языка, М., 1974, стр. 284—315).

² ამეამად, როგორც აღინიშნა, ანტონიმის კვლევაში ფეხს იკიდებს სტრუქტურული მეთოდები, ამ მხრივ საინტერესოა დ. თურმანიძის დაკვირვებანი (იხ. დ. თურმანიძე, ენობრივი უნივერსალები და ანტონიმის შეპირისპირებითი კვლევის პრობლემა: თბილისის შრომის წითელი დროშის ორდენოსანი სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ფილოლოგია, I, სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, თბ., 1975, გვ. 10—11).

შენიშვნა: სპეციალურ ლიტერატურაში გამოყოფენ ანტონიმურ ფრაზეოლოგიურ ერთეულებს, რაც ცალკე კვლევის საკითხია (იხ. ეთერ მაძულია, ანტონიმური ფრაზეოლოგიური ერთეულები თანამედროვე სალიტერატურო თურქულში: მაცნე (ენისა და ლიტერატურის სერია), 1975, № 4, გვ. 165—67); იკვლევენ აგრეთვე სტილისტიკური ანტონიმების წარმოქმნის პროცესებსა და მათ სემანტიკურ სტრუქტურას (იხ. ნ. მოსაშვილი, ზნაური სტილისტიკური ანტონიმების წარმოქმნის პროცესი და მათი სემანტიკური სტრუქტურა (საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ., 1973).

ანტონიმიის როლი ენის ლექსიკურ სისტემაში

ლინგვისტიკაში დიდი ხანია განმტკიცდა აზრი ენის, როგორც სისტემის შესახებ. ენის სისტემური ხასიათი გამომდინარეობს თვით ენის ფუნქციიდან, იყოს ურთიერთობის საშუალება. ენა რომ სისტემური ხასიათისა არ იყოს და იგი ფაქტების უბრალო გროვას წარმოადგენდეს, მაშინ ურთიერთობის საშუალებად ვერ გამოდგებოდა.

ენის სისტემური ხასიათი სხვადასხვაგვარად ვლინდება მის სხვადასხვა მხარეში — გრამატიკულ წყობასა და ლექსიკაში; „ენის სისტემა კონკრეტულ გამოხატულებას პოვებს სიტყვათა ცვალებადობის ფორმულებში, სიტყვათა შეკავშირების ფორმულებში“¹. სპეციალური ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ ფონოლოგიის განკარგულებაშია რამდენიმე ათეული ფონემა, გრამატიკა არკვევს 100-200-მდე ფორმას, რომელშიც ჩნდება 20—30-მდე გრამატიკული კატეგორია. ლექსიკოლოგიის ამოცანაა ახსნას ათასობით და ასეული ათასობით სიტყვათა ურთიერთობა, რაც გამოხატავს მილიონობით ცნებებს. აი, ძირითადი მიზეზი იმისა, რომ ენის ლექსიკური მარაგის სისტემური ხასიათის კვლევა ძნელია და დღემდე ვერ იძლევა სასურველ შედეგებს. მიუხედავად ამისა, ლექსიკის სისტემური ხასიათის თვით ფაქტი სულ უფრო ნათელია. უკვე ამჟამად ენის ლექსიკურ სისტემაში გამოყოფენ სიტყვათა მთელ ჯგუფს, რომელიც საერთო ნიშნებით ერთიანდება: მნიშვნელობის მიხედვით (სინონიმები და ანტონიმები), წარმოშობით (ნასესხები და საკუთარი სიტყვები) და ხმარების ხასიათით (ლექსიკის სტილისტიკური კლასიფიკაცია).

ანტონიმია, როგორც გარკვეული ენობრივი კატეგორია, მიეკუთვნება ლექსიკოლოგიისა და სტილისტიკის ყველაზე დაუმუშავებელ საკითხთა წრეს. ანტონიმიის ბევრ საკითხზე ჯერ კიდევ არ არის მკვლევართა შორის ერთიანი აზრი.

ობიექტურ სინამდვილეში არსებული სხვაობა გამოიხატება ურთიერთსაწინააღმდეგო ცნებებით ლოგიკასა და ენაში — ანტონიმური სიტყვებით. ანტონიმები წარმოადგენენ დაპირისპირებათა ენობრივი გამოხატვის საშუალებას.

¹ ა. რ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952, გვ. 54.

იმისათვის, რომ გავერკვეთ ანტონიმურ სიტყვათა არსში, საჭიროა გავითვალისწინოთ ფილოსოფიის ერთ-ერთი უძველესი პრინციპი, მარქსისტულ-მატერიალისტური დიალექტიკის ძირითადი კანონის (დაპირისპირებულთა ერთიანობა და ბრძოლა) არსი, სახელდობრ: დაპირისპირებულობანი არის მოვლენათა ურთიერთსაწინააღმდეგო მხარეები, ძალები, ტენდენციები. ისინი უარყოფენ, გამოირიცხავენ და ამავე დროს განაპირობებენ ერთმანეთს. ამასთან დაპირისპირებულობანი წარმოადგენენ წინააღმდეგობის მხარეებს, ელემენტებს, რომელნიც შეადგენენ დაპირისპირებათა ურთიერთმიმართებას. ცოცხალი ორგანიზმისათვის დამახასიათებელია, მაგალითად, ისეთი დაპირისპირებული პროცესების ურთიერთმოქმედება, როგორიცაა ასიმილაცია და დისიმილაცია (რა თქმა უნდა, ამ ცნებათა არა ლინგვისტიკური გაგებით); ასიმილაცია არის ორგანიზმის მიერ საკვებ ნივთიერებათა ათვისება გარემომცველი სამყაროდან, მათი ორგანიზმის უჯრედებად და ქსოვილებად გარდაქმნა. დისიმილაცია ასიმილაციის საპირისპიროა და ორგანიზმის ქსოვილებისა და უჯრედების დაშლაში მდგომარეობს; დაპირისპირება დამახასიათებელია საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა მხარისათვის, შემეცნებისათვის; მაგ., ამ უკანასკნელში არის ისეთი დაპირისპირებული მომენტები, როგორიცაა ჰეშმარიტება და მცდარობა, შეფარდებითი და აბსოლუტური ჰეშმარიტება და ა. შ. ამრიგად, დაპირისპირებულობანი დამახასიათებელია სინამდვილის ყველა მოვლენისა და პროცესისათვის; მოვლენათა წინააღმდეგობას საყოველთაო ხასიათი აქვს. დაპირისპირებულებს არ შეუძლიათ არსებობა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად, ხოლო ყოველ საგანსა თუ მოვლენას — მათი ერთიანობისა და ურთიერთმოქმედების გარეშე. დაპირისპირებულთა ბრძოლისა და ერთიანობის კანონი არის არა მარტო ობიექტური სამყაროს კანონი, არამედ შემეცნების კანონიც. წინააღმდეგობებს საყოველთაო ხასიათი აქვს. კონკრეტულ წინააღმდეგობებს მათს სპეციფიკასა და თვისებებში ცალკეული მეცნიერებანი შეისწავლიან. მაგრამ წინააღმდეგობებს. გარდა სპეციფიკური ნიშნებისა და თვისებისა, აქვთ ზოგადი თვისებები, რასაც ფილოსოფია შეისწავლის. წინააღმდეგობა შეიძლება იყოს შინაგანი და გარეგანი, ძირითადი და არაძირითადი, ანტაგონისტური და არაანტაგონისტური¹.

ამა თუ იმ საგნისა და მოვლენის შესწავლისას უნდა გამოვიდეთ მათი წინააღმდეგობებიდან და ისინი უნდა გავიაზროთ, როგორც დაპირისპირებული მხარეების, თვისებების, ტენდენციების ერთიანობა, გავარკვიოთ ამ მხარეების ურთიერთმოქმედება. „ერთიანის

¹ ფილოსოფიის დაწყებითი კურსი, თბ., 1967, გვ. 92 — 101.

გაორება და მისი წინააღმდეგობრივი ნაწილების შემეცნება... არის დიალექტიკის დედაარსი“¹. „განვითარება არის დაპირისპირებულობათა „ბრძოლა“². „ნამდვილი მნიშვნელობით დიალექტიკა არის შესწავლა წინააღმდეგობისა საგანთათვისთა არსებობისა“³.

მაგრამ აქ გასათვალისწინებელია ერთი მხარეც: „დიალექტიკოსები ამბობენ, რომ ყოველი საგანი შეიცავს ორ მხარეს: დადებითსა და უარყოფითს, ე. ი. ისეთებს, რომლებიც ერთმანეთს უპირისპირდებიან. თვალსაჩინოებისათვის ასახელებენ მაგნიტს, რომელსაც ორი პოლუსი აქვს: ჩრდილოეთისა და სამხრეთის. ამ ორი საპირისპირო პოლუსის გარეშე მაგნიტი არ არის. ჩვენ რომ ის შუაზე გავჭრათ, ამით მის პოლუსებს ვერ გავთიშავთ — თითოეული ნახევარი ისევ ორივე პოლუსის მქონე იქნება. დიალექტიკური წინააღმდეგობა სწორედ ამას ნიშნავს: საგანი შედგება საპირისპირო მხარეებისაგან, რომლებიც ერთმანეთთან განუყრელად არიან დაკავშირებულნი. საპირისპირო მხარეთა გათიშვა შეუძლებელია, ისინი მხოლოდ ურთიერთკავშირში არსებობენ“⁴.

აღნიშნულის შემდეგ უფრო ნათელი გახდება ჩვენთვის ანტონიმების სპეციფიკა. დიალექტიკა თვით საგანში, ერთ საგანში შენიშნავს წინააღმდეგობასა და დაპირისპირებას მაშინ, როცა ანტონიმები აუცილებლად ერთზე მეტი საგანია (ორი ან მეტი). ანტონიმი ცალად, განკერძოებულად იშვიათად არსებობს. მას, როგორც წესი, სხვა სიტყვა ახლავს. რომელიც ლექსიკურად პირველის დაპირისპირებას წარმოადგენს.

სიტყვების თვისებას აღნიშნონ სემანტიკურად ურთიერთსაწინააღმდეგო ცნებები, რომლებიც ლოგიკურ-საგნობრივი თვალსაზრისით ერთმანეთს შეესაბამებიან, უწოდებენ ლექსიკურ ანტონიმებს; მაგ., შეპირისპირების ერთი სიტყვა მიუთითებს ნიშანზე, თვისებაზე, ხარისხზე (წყნარი, გაბედული, ლამაზი...), მეორე — ამ ნიშან-თვისებების უქონლობას გამოხატავს (მოუსვენარი, მხდალი, გონჯი). შესაბამისად ლექსიკური ანტონიმები წარმოადგენენ ბგერაობით სხვადასხვასა და მნიშვნელობით საპირისპირო სიტყვებს, რომლებიც გამოხატავენ ლოგიკურ კონტრასტებს და შეესაბამებიან ერთმანეთს. თუ ეს უკანასკნელი მომენტი დარღვეულია და ეს სიტყვები ერთმანეთს არ შეესაბამება. ანტონიმებთან არ გვექნება საქმე; მაგ., წინადადებაში „ჩვენს წინ იყო ვიწრო, მაგრამ ღრმა მდინა-

¹ ე. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 38, გვ. 371.

² იქვე, გვ. 372.

³ იქვე, გვ. 257—258.

⁴ თ. ბაკურაძე, დიალექტიკური მატერიალიზმი, თბ., 1973, გვ. 164—165.

რე“ ხაზგასმული სიტყვები ანტონიმები არ არის, რადგან ცნებები „ვიწრო“ და „ღრმა“ საგანს ახასიათებს სხვადასხვა, მაგრამ არა საწინააღმდეგო მხრიდან. სემანტიკურად გამოყოფილი სიტყვები სხვადასხვა სფეროს განეკუთვნებიან და არა საწინააღმდეგოს¹.

მოგვყავს ანტონიმების მაგალითები უახლესი ლიტერატურიდან (ეურნალ „ცისკრის“ 1974 წლის მე-12 ნომრიდან, ფრჩხილებში ვუთითებთ მხოლოდ გვერდებს):

„გაიხადოს ყველაფერი, მთლად გაშიშვლდეს, ეგ საცვალი და ჩექმა ჩაიცვას, გახდასა და ჩაცმას არ დაესწროთ“ (გვ. 5).

„წამოდგა, ფანჯარასთან მივიდა, ქუჩაში ყურებას შეუდგა და კარგა ხნის შემდეგლა მომიბრუნდა“ (გვ. 8).

„მე ზარანდია არ ვარ, გოგნაშვილი ვარ“ (გვ. II).

„ახლა ცხშირია ეს, მარა უწინ საყოველთაო წესივით იყო“ (გვ. II).

„გესაგებია, ალბათ, ლაპარაკი, მიკითხვამოკითხვა, სინანული და გულის ტკივილი ბევრი იყო იქ“ (გვ. 13).

„გაიციან დათამ, გაიქნ-გამოიქნია თავი და მითხრა, — წადი, შეატყობინეო“ (გვ. 25).

„თხრობის მიმდევრობა მოითხოვს, რომ ის გამოტოვებული ამბავი ახლავე ჩავწერო და არა მერე“ (გვ. 32).

„ჭერ დედას ემთხვია ხელზე მუშნი და მერე გადაკოცნა ორივე — დედაც და მამაც“ (გვ. 38).

„მხოლოდ მე გავხედავდი ხოლმე ჩუმად, ხან ძმებს და ხან დედამას“ (გვ. 39).

„— მერე, ვინც მოყვარე და მფარველი გყავდა, მტრად ჯადაიკიდე ყველა“ (გვ. 41).

„კარიძემ წვერებში შეიციურა თითები, სახე მიიფხან-მოიფხანა“ (გვ. 56).

ამავე ეურნალის ფურცლებზე გვხვდება ასეთი ანტონიმური წყვილები: საშინაო-საგარეო, ძველი-ახალი, ყოფნა-არყოფნა, ნამდვილი-ილუზიური, ზემოდან-ქვემოდან, ამოდის-ჩადის, მნახა-არ ვუნახივარ, დილით-სალამოს, გათენებიდან-დაღამებამდე, წაგება-მოგება, გუშინ-დღეს, ახლოს-შორს, მიიწ-მოიწვევინ, მტერი-მოკეთე, სიყვდილი-სიცოცხლე, თავში-ბოლოში და სხვ.

ერთი მაგალითიც თანამედროვე ქართული საბჭოთა პოეზიიდან:

¹ М. И. Фомин, Лексика современного русского языка, М., «Высшая школа», 1973, стр. 66—67; Н. М. Шанский, Лексикология современного русского языка, 1972, стр. 6; А. В. Калинин, Лексика русского языка, М., 1966, стр. 60—62.

„დასაბამიდან უცვლელია კანონი ღამის,
ღამე ერთბაშად ათანაბრებს:

მდიდარს და ღარიბს,
ჯანსაღს და სნეულს,
ბრიყვს და ჭკვიანს,
ზარმაცს და მამაცს,
ტუსაღს და გუშაგს,
მუნჯს და მეტყველს,
მახინჯს და ლამაზს,
ბოროტს და კეთილს,
მეფეს და ყარიბს —
განუკითხავად ათანაბრებს
კანონი ღამის,

და მაინც ყველა მზეს შეჰხარის მხოლოდ და მხოლოდ,
თუმცაღა დღისით ზოგი ცოცხლობს და ზოგი ცხოვრობს“.

(ვ. ჯ ა ვ ა ხ.)

ზემოთ აღინიშნა, რომ ანტონიმი ცალკე სიტყვა იშვიათად გვხვდება-
ბა-თქო; მაგ., ერთი და იგივე ზმნა რომ ორ საპირისპირო ცნებას
გამოხატავს, რომ კ ვ ე თ ი აჭრილიც („აკვეთილი“) ან ამჭრელიც
არის და შეკრულიც („შედღებულის“), ეს უცნაურად არ უნდა გვე-
ჩვენოს. ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ამის კარგ მაგა-
ლითს წარმოადგენს სიტყვა ყ ვ ე ლ -ის მზ. შანიძისეული ეტიმოლო-
გია. მზ. შანიძე წერს: „ყაველი—ყველი, ე. ი. აჭრილი შედღებულის
რძიდან მიღებული რამ — შეყველებულიო“. რაც გაიყო, აიჭრა,
გაიკვეთა ანდა შეიყო, შეიკრა, შედღდა, ის არის ყ ვ ე ლ ი. ამრი-
გად, ყ ვ ე ლ ი, ერთი მხრით, და კ ვ ე თ ი და კ უ ს ი, მეორე მხრით,
ერთი და იმავე პროცესისა და საგნის სხვადასხვა სახელებია, სახელ-
დების პრინციპი კი ერთნაირია¹; მაშასადამე, ერთი და იმავე ძირის
გამოყენება საპირისპირო ცნებათა გამოსახატავად ქართულისათვის
სრულიად ბუნებრივი პროცესია: კ ს ე ნ ი ერთი თვალსაზრისით
შ ე კ რ უ ლ ი რძეა, შედღებულის რძეა, მ ე ო რ ე თვალსაზრისით.
კ ი ა ჭ რ ი ლ ი ა, „დახსნილია“².

შენიშნულია, რომ ანტონიმი ცალადაც შეიძლება იხმარონ. ამ
უკანასკნელ შემთხვევაში სიტყვის სემასიოლოგიური ხასიათი (მნი-

¹ ალ. კ ი ნ ჯ ა რ ა უ ლ ი, სემანტიკური გადასვლები ზოგ ლექსიკურ ჯგუფებ-
ში: ივე, მე-19, თბ., 1974, გვ. 56.

² ი ქ ვ ე, გვ. 67.

შენელობა) განისაზღვრება არა მხოლოდ მისი დადებითი ნიშნებით, არამედ უარყოფითითაც. ე. ი. ასეთ შემთხვევაში სიტყვის ხმარებისას ფარულად მოწინააღმდეგობს მისი საპირისპირო სიტყვა: საპირისპირო სიტყვა მკაფიოდ გამოკვეთს ამ სიტყვის ფარგლებს¹.

ქართული ენის ლექსიკაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ანტონიმებს — საპირისპირო მნიშვნელობის სიტყვებს; მაგ., თავიდან — ბოლოდან, ნაცნობი — უცნობი, დამზობა — აშენება, ცხენოსანი — ქვეითი, მისვლა — მოსვლა, შინ — გარეთ, მკედარი — ცოცხალი, მთა — ბარი, მცინარი — მღვიმარი, მარჯენი — მარცხენი, ძვალი — რბილი, ავი — კარგი, ქორწილი — აღაპი, სიჩუმე — ყაყანი, ბნელი — ნათელი, სულიერი — უსულო, სიცივე — სიცხე, სწორი — მრუდე, სიკეთე — ბოროტება, ჰო — არა, ძილი — ღვიძილი, მეტ — ნაკლებობა, წვრილი — მსხვილი, კარგი — ცუდი, ლხენა — წუხილი, მიუმატოს — დააკლოს, გარეთ — შიგნით, დიდიან — პატარაიანად და სხვ.

რამდენადაც ანტონიმებში ერთიანდება სიტყვები მნიშვნელობის საფუძველზე, ამდენად ერთსა და იმავე სიტყვას შეიძლება ჰქონდეს რამდენიმე ანტონიმი: მაგ., ავილთ უბედური. ამის ანტონიმი იქნება სინონიმური შინაარსის შემდეგი სიტყვები: ბედნიერი, სვებედნიერი, ბედკეთილი, სვიანი, ბედნიერ ვარსკვლავზე დაბადებული, ქუდბედიანი, ყისმათიანი, ნეტარი და სხვ.

ყველაზე გავრცელებულია ანტონიმებად ფერთა დაპირისპირებისას თეთრი — შავი; ეს ისეთი ძლიერი კონტრასტული ფერებია, რომ ხშირად წერილების სათაურებადაც კი გვხვდება; მაგ., გაზეთ „სოფლის ცხოვრებაში“ ამას წინათ დაიბეჭდა წერილი ასეთი სათაურით „თეთრი ქარავნის შავი ლაქები (რაც ყიზლარში მეცხვარეებს აღელვებთ)“ (იხ. 1975 წლის 4 მარტის № 54 (7288)).

ენის ლექსიკის შესწავლაში არსებითი მნიშვნელობა აქვს სიტყვათა ანტონიმურ დამოკიდებულებას. საბჭოთა და უცხოელი ლინგვისტები აღნიშნავენ, რომ ანტონიმია, მიუხედავად ენაში მისი დიდი მნიშვნელობისა, ღვამდე სინონიმებზე, პოლისემიასა და თვით ომონიმიაზე ნაკლებადაც კი არის შესწავლილი. ამასთან ანტონიმებს მნიშვნელობა აქვთ არა მარტო თავისთავად, როგორც ლექსიკის ორგანიზაციის ერთ-ერთ საშუალებას სხვადასხვა ტიპის დაპირისპირებით, არამედ ერთ-ერთ ენობრივ საშუალებას წინადადებათა

¹ ბიძინა ფოჩხუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, გვ. 275.

² აქვე შევნიშნავთ, რომ ყვავილთა სახელებს, როგორც წესი, ანტონიმები არ გააჩნიათ. გამონაკლისს შეადგენს წყვილი — შავი-თეთრი (იხ. А. В. Калинин, Лексика русского языка, М., 1966, стр. 61).

სინონიმური გამოხატვისათვის; მაგ., მე მასზე უ ა რ ე ს ა დ ეწერ=ის წერს ჩემზე უკეთ: ყველა მოვიდა დროულად=არავის დაუგვიანებია; იგი ხშირად ესწრება რედკოლეგიის სხდომას=რედკოლეგიის სხდომაზე არავინ იგვიანებს. მაშასადამე, აქ ანტონიმია გრამატიკულ, კერძოდ სინტაქსურ ფაქტსაც ეხება.

არის რა მათთან გარკვეულ სემანტიკურ დამოკიდებულებაში, ანტონიმები მკიდროდ უკავშირდება ლექსიკური კატეგორიის სხვა სიტყვებს. მაშასადამე, ანტონიმები გარკვეულ ლექსიკურ-სემანტიკური ვარიანტის სიტყვებთანაა დაკავშირებული.

ანტონიმები ერთმანეთთან კონტრასტულ დაპირისპირებაშია; აქ ერთი სიტყვა (ანტონიმის ცალი) სემანტიკურად გამორიცხავს მეორეს, მის უარყოფას გამოხატავს; აზრის გამოთქმის ანტონიმურ ფორმას თან ახლავს ლოგიკური და მხატვრული ზემოქმედების დიდი ძალა; მაგ., დიდი—პატარა, კეთილი—ბოროტი, ცივი—ცხელი, თეთრი—შავი, ცოლ—ქმარი, ქალ—ვაჟი, სიკვდილ—სიცოცხლე, ბატონი—მონა, უფროს—უმცროსი, მყიდველ—გამყიდველი, წარსული—მომავალი, მისახვევ—მოსახვევი, დედულ—მამული, დედ-მამა, გოგო—ბიჭები, მდიდარი—ღარიბი, მომსვლელ—წამსვლელი, ავი—კარგი, ცოცხალ—მკვდარი, უზარმაზარი—პაწია, აღრე—გვიან, აქა—იქ, სამოთხე—ჯოჯოხეთი, საიქიო; სოფელი—ქალაქი. მითქმა—მოთქმა, გადააბრუნ—გადმოაბრუნა, მიატრიალ—მოატრიალა და სხვ. აი, რამდენიმე მაგალითი ფრაზაში, წინადადებაში:

„ქალი სიამოვნებით აღელდა, თეთრი ყელი გადაადგო, ჩაფუეზული მკლავები გადაყარა-გადმოყარა, გაითხლიშა“ (ვ. ბარნ.).

„დედამ თვალი ველარ მოსწყვიტა თავის ვაჟს, მივიდა რალაც მტვერი გადაუწმინდა, გარს შემოევლო, ახედ-დახედა“ (ვ. ბარნ.).

„ავადმყოფმა გააღო თვალები, მიიხედ-მოიხედა“ (ვ. ბარნ.).

დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ანტონიმთა საფუძველი რეალური ცხოვრებაა, სადაც დაპირისპირება ყოველ ნაბიჯზე გვხვდება¹. ამ მხრივ ქართულის რაიმე განსაკუთრებულ თვისებაზე ლაპარაკი არ შეიძლება, მაგრამ აქ მაინც ხაზგასასმელია ის გარემოება, რომ აქაც ჩვენი ენა დიდ შესაძლებლობას ამჟღავნებს, რათა გადმოსცეს ამა თუ იმ მოვლენის უმნიშვნელო ელფერიც კი.

ანტონიმები ქართული ლექსიკის განუყოფელი ფენა იყო, დაწყებული ძველი პერიოდიდან. საინტერესოა ამ თვალსაზრისით, თუ რას იძლევა ძველი ქართული.

¹ თინა კოპლატაძე, ზურაბ ქუმბურიძე, ილია და ქართული ენა: ეურნ. „მნათობი“, 1975, № 6, გვ. 159; შდრ. ზ. ქუმბურიძე, ლიტერატურული წერილები, თბ., 1975, გვ. 202—203.

ანტონიმები ძველ ქართულში

ანტონიმების შესწავლას აქვს როგორც პრაქტიკულ-გამოყენებითი, წმინდა უტილიტარული მნიშვნელობა (ენის შესწავლის საქმეში), ისე თეორიულ-მეცნიერული ღირებულება, რამდენადაც ამის საშუალებით ვლინდება მოცემული ენის ლექსიკურ-გრამატიკული შესაძლებლობანი. კიდევ მეტი, „ანტონიმის თეორიულ-მეცნიერული შესწავლა არა მარტო შუქს ჰფენს მრავალ საენათმეცნიერო საკითხს ლექსიკისა და სემანტიკის სფეროში, არამედ მისი დახმარებით გასაგებდება ბევრი გრამატიკული (მორფოლოგიური და სინტაქსური) კატეგორიის არსი და როლი სიტყვაწარმოებასა და სიტყვახმარებაში“¹.

სინონიმებთან ერთად ანტონიმებიც ენის სიმდიდრეა. რაც უფრო მდიდარი და მრავალფეროვანია ანტონიმებით ენა, მით უფრო მდიდარი და განვითარებულია იგი.

ცნობილია, რომ ლექსიკა ყველაზე მოქნილი და ცვალებადი ნაწილია ენისა. იგი ფეხდაფეხ მისდევს ცხოვრებას, განუწყვეტლივ ივსება ახალი მასალით, სიტყვებით, გამოთქმებით, რომლებიც ხალხის, საზოგადოების, ეკონომიური და კულტურული ურთიერთობის განვითარებას ასახავენ. საზოგადოების ეკონომიური და კულტურული პროგრესი ქმნის ენის ლექსიკის გამდიდრების მყარ ნიადაგს². ამაში გვარწმუნებს ანტონიმების განხილვა სინქრონიულ-დიაქრონიულ განვითარებაში. ჩვენ ამ შემთხვევაში უფრო გვაინტერესებს ანტონიმების თანამედროვე მდგომარეობის აღწერა. გაკვირვებით მათ დიაქრონიულ ასპექტშიც.

„ქართული სალიტერატურო ენა ჩვენი წელთაღრიცხვის უკანასკნელი თხუთმეტი საუკუნის განმავლობაში მეტ-ნაკლები სიძლიერით ვითარდებოდა. განვითარების არახელსაყრელი პირობების მიუხედავად, როდესაც აყვავების პერიოდებს ცვლიდა დაცემის პერიოდები, ქართული ენა თავისი შინაგანი ძალისა და გამძლეობის წყა-

¹ გ. წიბახაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 31.

² ალ. ლონტი, ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები, თბ., 1971, გვ. 3.

ლობით ძალიან გამდიდრდა და დაიხვეწა: შეივსო მისი ლექსიკა, კიდევ უფრო მოქნილი და ტევადი გახდა გრამატიკული ფორმები. საეკლესიო და საერო მწერლობის სხვადასხვა ქანრმა შემოგვინახა ძველი ქართული ენის ლექსიკის დიდი საუნჯე¹.

როგორც დაკვირვება გვიჩვენებს, ძველ ქართულში ანტონიმებს ჩამოყალიბებული სახე აქვს. მართალია, ისინი გასაგები მიზეზების გამო ისე მდიდრად და მრავალფეროვნად არ არიან წარმოდგენილნი, როგორც ეს შეიმჩნევა თანამედროვე სალიტერატურო ენაში, მაგრამ მათ მაინც გამოკვეთილი სახე აქვთ; მაგალითები:

პეტრემ „დაისწავა ყოველივე სწავლა და გულის-ხმის ყოფით აღმოიკითხავნ წმიდათა წერილთა და იწურთინ მათ დღე და ღამე“ (ძველი საქართველო, ტ. III, განყ. I, გვ. 245). ეს ფიქსირებულია პეტრე მაიუმელის ცხოვრებაში (ამბავი ეხება მე-5 საუკუნეს, პეტრეს კონსტანტინეპოლში გამგზავრებამდე, ე. ი. 424 წლამდე)².

მ ჩ ა ტ ე-ს გამოსახატავად ძვ. ქართულში მ ც ი რ ე იხმარებოდა („ტვირთი ჩემი მცირე არს“. მ. 11,30). გ. მთაწმინდელმა ამის ნაცვლად თავის ნარედაქციევ სახარებაში ს უ ბ უ ქ ი დაამკვიდრა. უძველეს ძეგლებში ამავე მნიშვნელობით ფ ა რ თ ო იხმარებოდა. სწორედ ასეთი გაგებით არის ეს სიტყვა ნახმარი სინურ მრავალთავში: „ტვირთი ჩემი ფ ა რ თ ო (არს)“ (134,26). აი, სწორედ ეს არის სახარების მ ც ი რ ე-ს და ს უ ბ უ ქ -ის სინონიმი. აქედანაა ნაწარმოები ა ღ მ ა ფ ა რ თ ო ე ბ ე ლ ი, რაც შემამსუბუქებელს ნიშნავს. სინურ მრავალთავში მის საპირისპიროდ დ ა მ ა მ ძ ი მ ე ბ ე ლ ი იხმარება: „არა თუ დ ა მ ა მ ძ ი მ ე ბ ე ლ ი, არამედ აღმაფართოებელი“ (134,21)³.

დღემდე უცნობ ქართველ მწერალს მე-12 საუკუნეში უთარგმნია იოანე დამასკელის ენკომია იოანე ოქროპირის მიმართ. ენკომიის (ქების, ზოტბის) თარგმანმა ჩვენამდე მოაღწია რამდენიმე ნუსხით, ვრცელი და მოკლე ტექსტებით; მაგ., მოკლე ტექსტში იკითხება: „ეინაჲცა ყოველსა მას ორ წელიწდობასა ყოვლად არა მიწვა არცა ღამე, არც დღე“ (იხ. მრავალთავი, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, II, თბ., 1973, გვ. 129); „მიეცემოდა მას ს ა ქ მ ე ლ ი და მ ა ს ა ს უ მ ე ლ ი“ (იქვე, გვ. 131). განვაგრძოთ დაკვირვება იმ მაგალი-

¹ ი. ქ ა ე თ ა რ ა ძ ე, მასალები იმერული ლექსიკონისათვის: ქართველურ ჟნათა სტრუქტურის საკითხები, 4, თბ., 1954, გვ. 193.

² იხ. კ. კ ე ე ლ ი ძ ე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, 1, 1951, გვ. 3883.

³ ივ. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, 110^წ წლის ქართული წიგნი: „ლიტერატურული საქართველო“, 29 ნომბერი, 1964.

თებზე, რომლებიც გვხვდება ახალი აღთქმის წიგნებში (ფრჩხილებში მივუთითებთ მხოლოდ გვერდებს):

„და ვიხილე ცა და ახალი და ქუეყანა ახალი“ (გვ. 571).

„ნუ გეშინინ: მე ვარ პირველი და უკანა მსკნელი“ (გვ. 542).

„ამას იტყვს პირველი და უკანა მსკნელი იგი“ (გვ. 543).

„და განსუენებაა არა აქუს დღე და ღამე“ (გვ. 547).

„და ყოველთავე დაბადებულთა, რომელნი არიან ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა..., ყოველთა მესმა“ (გვ. 549).

„ზღუასა ზედა და ხმელსა“ (გვ. 555).

„ქორცი ყოველთა აზნაურთა და მონათა და მცირეთა და დიდთანი“ (გვ. 569).

„და მრქუა მე: ვიქმენ მე ანი და ზ, დასაბამი და დასასრული“ (გვ. 572).

„მე ვარ ანი და ზ, პირველი და უკანამსკნელი, დასაბამი და დასასრული“ (იქვე, გვ. 574).

„რამეთუ ქრისტე იესოს მიერ არცა წინა-დაცუეთელე-ბარას შემძლებელ-არს, არცა წინა-დაცუეთელე-ბა, არამედ ახალი დაბადებული“ (ახალი აღთქმა, ტფილისი. 1912, გვ. 552,15).

ძველ ქართულ ძეგლებში ანტონიმებია იქ, სადაც სახეზეა, მოცემულია დაპირისპირება: მაგ., „ერთი რომელი ვიდოდეს ბნელსა, იხილეს ნათელი დიდი“ (ესაიასი 9,2(1): „ასურნი მზის აღმოსავალით და იონნი მზის დასავალით, რომელნი შეშჳამენ ერსა ჩემსა ყოვლითა პირითა“ (ესაიასი 9,12(11), „და მოსპო უფალმან ისრაელისაგან თავი და ბოლო, დიდი და მცირე ერთსა შინა დღესა“ (ესაიასი 9,14(13); „და კართა ზედა კარვისა საწამებელისათა სხდეთ შვდ დღე და ღამე“ (ლევიტელთა 8,35); „და სადა მშვდობა და სიყუარული არს, მუნ მტერობა და არა არს“ („მამათა სწავლანი“, გვ. 100, 26); „რამეთუ არა მამაკაცი დედაკაცისაგან არს, არამედ დედაკაცი მამაკაცისაგან არს“ (პავლენი: კორინთელთა მიმართ 11,8); „გარეშე—ბრძოლანი, შინაგან—შიში“ (პავლენი: კორინთელთა მიმართ 7,5).

ცალკე უნდა შევჩერდეთ სოლომონის ცხოვრებაზე, რომელიც წარმოდგენილია ეკლესიასტის თარგმანებში. აქ სხვათა შორის აღწერილია: სოლომონი იუდეველთა მეფე იყო. მან ხომ „აღმოსავლე-

¹ იხ. ახალი აღთქმა, თბ., 1963.

...თის ყველა შვილს გადააქარბა კეუთა და სიბრძნით“, როგორც ამას ლ. ფოიერბახი შენიშნავს. სოლომონს, მეფე-ფილოსოფოსს, არაფერი აკლდა ამ ქვეყნად: იგი შუახნის კაციც არ იყო, როცა მთელმა მსოფლიომ იცოდა მისი სილამაზე, სიმდიდრე, სიბრძნე¹. მისთვის მიუწვდომელი არ ყოფილა არც სიბრძნის წყაროები, არც ხელოვნების უმშვენიერესი ქმნილებანი. მან შექმნა 3 000 იგავი და 1 000-მდე სიმღერა, რომელსაც ქებათა ქება ეწოდა და მსოფლიო პოეზიის უმშვენიერეს შედეგად იქნა აღიარებული. სოლომონს, მსოფლიოს უმდიდრეს მეფეს, 700 ცოლი ჰყავდა და 300 მხევალი; მათ შორის იყვნენ ხეტთა შავთვალა ქალწულები და ასურეთის ლამაზები. ყველა ენაწყლიან კალმოსანს გაუჭირდებოდა მისი სიმდიდრის აღწერა, იმ განცხრომის გადმოცემა, რომელსაც მეფედლე და ლამ ეძლეოდა. მაგრამ ამ ადამიანსაც კი საჩაყრო გაჩენია, ვერ გარკვეულა ყოფნა-არყოფნის პრობლემაში, იმ საკითხში, თუ რა აზრი აქვს ცხოვრებას. სოლომონ მეფე გაიძახოდა: ყველაფერი ამოებააო. ამას ამბობდა კაცი, რომლის უზარმაზარ ზღაპრულ სასახლეს იერუსალიმში აგებდა 80 000 კალატოზი და 70 000 შავი მუშა ეზიდებოდა მასალას... მაგრამ აქ ჩვენთვის ყველაზე ძვირფასია სოლომონის შემდეგი სიტყვები, წარმოდგენილი ამ დიდებულ ძეგლში:

„უამი არს შობისაჲ და უამი არს სიკუდილისაჲ.

„უამი არს დანერგვისაჲ და უამი მოფხურად დანერგულისა მის.

„უამი არს მოკლეისაჲ და უამი განკურნებისაჲ“. უამი არს დარღუეისაჲ და უამი აღშენებისაჲ.

უამი ტირილისაჲ და უამი სიცილისაჲ. უამი ტყეებისაჲ და უამი როკეისაჲ... უამი არს დამარხებისაჲ და უამი განგდებისაჲ.

უამი არს განპეებისაჲ და უამი შეკერვისაჲ. უამი არს დუმილისაჲ და უამი სიტყვისაჲ.

უამი არს სიყუარულისაჲ და უამი სიძულვილისაჲ. უამი არს ბრძოლისაჲ და უამი მშვიდობისაჲ².

აქ სწორედ ანტონიმების წყალობით არის მიღწეული აზრის გად-

¹ გ. ბაზოვმა. ჯერ კიდევ გიმნაზიელმა. ძველებრაულიდან ქართულ ენაზე თარგმნა „ქებათა ქება“ (გამოქვეყნდა 1923 წელს, ცალკე წიგნად დაიბეჭდა 1927 წელს). მასში სწორედ სოლომონის სიბრძნეა გადმოცემული.

² იხ. კ. კეკელიძე, წინასიტყვაობა, გამოკვლევა და რედაქცია: „თარგმანებაჲ ეკლესიასტისაჲ მიტროფანე ზმვრნელ მიტროპოლისტისაჲ“, ტფილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1920, გვ. 192; შდრ. გ. ნატროშვილი, წინაპარნი და თანამედროენი, თბ., 1961, გვ. 171—177; გ. ჭიბლაძე, კრიტიკული ერთეულები, V, თბ., 1974, გვ. 142.

მოცემის მაქსიმუმი, ცოტა სიტყვებით ბევრია ნათქვამი პოეტურად, შთამბეჭდავად, ემოციურად და მხატვრულად.

აქვე მოგვყავს ანტონიმების რამდენიმე მაგალითი ძველიდან „ცხოვრება და მოქალაქეობა ღმერთ-შემოსილისა ნეტარისა მამისა ჩუენისა სერაპიონისი“.

„რამეთუ სარწმუნოებაჲ თქუენი სამარადისოსა ნეტარებასა მოგატყუებს თქუენ და ამით სასოებითა განმტყიცებულთა ძუ ე ლ ის ა და ა ხ ლ ის ა სჯულისა წმიდათა ისწავეს მოთმინებაჲ და სარწმუნოებით რბოდეს გვრგვნსა მას ზეცისა ჩინებისასა (გვ. 319).

„იესუ ქრისტე, გ უ შ ი ნ და დ ლ ე ს და იგი თავადი უკუნისამდე“ (გვ. 320).

„ეგრეთვე წმიდანი ესე-პირამდე მის მდინარისა, რომელ არს ა ლ მ ო ს ა ვ ა ლ ი თ ადგილსა. და წაიღმოვლეს რაჲ მდინარე იგი და მოვიდეს და ს ა ვ ა ლ ი თ მისსა, ვითარ ორ მილიონ, ადგილთა ყოლად ტყეთა და უვალთა კაცთა მიერ, და მიმო — რა[ა] — ვიდოდეს ჭირით და შრომით ადგილთა მათ იწროთდა, პოვე[ს] ნიშნები და სასწაულები, უწყებული დიდისა მისგან მოძღურისა, და განიხარეს დიდითა სიხარულითა“ (გვ. 324).

„ხოლო შე რ ბ ი ო და შინა კაცი იგი და კუალად გ ა მ ო ვ ი და თანა მეუღლითურთ“ (გვ. 331).

„რამეთუ მახლობელ რაჲ იქმნა სოფლით წარსვლისა და მწუხარებისა გან ს ი ხ ა რ უ ლ ა დ მისვლისა“ (გვ. 341).

„რამეთუ ლოცვა[ა] მიმახლებელი არს ღმრთისა[ა] და ბჴე სასუფეველისა[ა] შემაერთებელი ან გ ე ლ ო ზ თ ა[ა] და დამცემელი ე შ მ ა კ თ ა[ა]“ (გვ. 341)¹.

ანტონიმები საკმაოდია ისეთ საქვეყნოდ ცნობილ ძეგლში, როგორიცაა „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, რომელიც, ივ. ჯავახიშვილის აზრით, მე-10 საუკუნეზე ცოტა ადრე უნდა იყოს შედგენილი, უფრო ზუსტად, კჴუასთან უფრო ახლო იქნება ვიფიქროთ, რომ ეს მატია-ნე მე-9 საუკუნეშია შედგენილი, — დასძენს დიდი მკვლევარი. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ნაწარმოები შინაარსის მხრივ მეტად ღარიბი და ერთფეროვანი საისტორიო ნაწარმოებია², მასში მაინც საკმაოდ არის წარმოდგენილი ჩვენთვის საინტერესო ენობრივი ფაქტი, — ამ შემთხვევაში ანტონიმები, რომლებსაც დიდი დაკვირვებით იყენებს მემატია-ნე. აი, ზოგი მათგანი:

¹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I (V—X სს), გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბ., 1964.

² ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა (V—XVII სს.), ტფილისი, 1916, გვ. 38—43.

„და მეფობდა იმ იერ ფარსმან და ამ იერ კაოზ“ (გვ. 82).

„და მეფობდა იმ იერ არსოკ და ამ იერ ამაზაერ“ (გვ. 82).

„და მეფობდა იმ იერ ფარსმან ქველი და ამ იერ ფარსმან ავაზ“ (გვ. 82).

„მოვიდეს ვაცი იგი მზის დასავალისაჲ და შემუსრნეს რქანი ვერძისა მის მზის აღმოსავლისანი“ (გვ. 95).

„რომლისა მთანი დაეფარნეს ნისლსა ცოდვისასა და ველნი-ალმურსა ცდომისასა, ვინაჲცა დღე-ღამედ, და ნათელ-ბნელად“ (გვ. 101).

„ხოლო მათვე დღეთა შინა იყო კაცი ვინმე მთავარი კოლსტას შინა და ესხნეს შვილ ორ: ძე და ასულ“ (გვ. 106).

„და განყო მეფემან ერი იგი და დაადგინა წყალსა მას იმ იერ და [ა]მ იერ (გვ. 109).

„არცა იყო შორის იერუსალჴმსა ზომი მისი მეცნიერებითა სჯულისა გზასა ძუ ელსა და ახალსა ყოველსავე“ (გვ. 110).

„იწყეს სივლტ[ო]ლაჲ და მიმორიდებამა იქით და აქათ გზისაგან“ (გვ. 118).

„მან ხოლო იხ[ი]ლა დაუსაბამოჲ იგი, და მხოლოჲ იგი მაღალ არს და მდაბალთა ხედავს და მაღალნი იგი შორით იცნის“ (გვ. 133).

„და ტიროდა ნინო სულ-თქუმიტა სულისა მისისაჲთა და ითხოვდა ღმრთისაგან შეწევნასა კაცსა მას ზედა, და ჩუენ მისთანა, ერთ დღე და ორ ღამე“ (გვ. 134).

„მაშინ იყო გრგვნება და ტირილი ყოვლისა მის ერისაჲ, რამეთუ ჰხედვიდეს მეფესა და დედოფლისა ცრემლთა დინებასა სიხარულისა მისგან და საკვრველებისა დიდისა, რომელი იქმნა“ (გვ. 137).

„ხოლო ნეტარი ნინო ასწავებდა დღე და ღამე ყოველსა კაცსა ჳემპარიტსა მას გზასა სარწმუნოვებისასა“ (გვ. 137).

„და განთიად, რიჟურაჲჟს ოდენ, გამოვიდის მისგან ორი ვარსკულავი, ერთი იგი წარვიდის აღმოსავალით და ერთი დასავალით“ (გვ. 149).

„ხოლო ძესა თჳსსა ასწავებდა: „აჰა ესერა შეიცვალა ბნელი ჩვენი ნათლად და სიკუდილი ჩვენი ცხორებად“ (გვ. 162).

„ხოლო ძესა თჳსსა ასწავებდა, ვითარმედ: „აჰა ესერა, შეილო, შეიცვალა ბნელი ჩვენი ნათლად და მწუხარებაჲ ჩვენი სიხარულად საუკუნოდ“ (გვ. 162).

„და ეპყრა იგი, რომელ ხარკითა აქუნდა, ჰრჳან მას ხერკი“ (გვ. 81).

„და მეფობაჲ ორად გაიყო, ორნი მეფენი დასხდეს ი მ ი ე რ და ა მ ი ე რ“ (გვ. 82).

„და მეფობდა ი მ ი ე რ ამაზასპ და ა მ ი ე რ დერუკ“ (გვ. 82).

„და მეფობდა ი მ ი ე რ როკ და ა მ ი ე რ მ ი რ და ტ“ (გვ. 82).

„ხოლო მან სარწმუნო მან დედოფალ მან, ილოცა ღმერთისა მიმართ და აღკდა ერთსა საცედარსა და შევიდა წყალსა მას, განზღუდნა ი მ ი ე რ და ა მ ი ე რ ვითარცა ზღუდე, და განვიდა უენებელად“ (გვ. 100).

„და მათვე დღეთა კაცი ვინმე იყო კოლასტას შინა და ესხნეს ორ შვილ. ძ მ შ და ას უ ლ ი“ (გვ. 106).

და „აღმზარდა მე დედამან ჩემმან წიაღთა შინა თჳსთა მსახურებასა შინა გლახაკთასა დ ლ ე და ლ ა მ ე დაუცადებელად“ (გვ. 109).

„და განყო მეფემან ერი იგი წყალსა მას ი მ ი ე რ და ა მ ი ე რ“ (გვ. 109).

„ეს[v]რ[ე]თ ყოველსავე მიწყებით ჳკითხვედი რათამცა ვცან, რამეთუ არავინ იყო მისებრი მეცნიერებითა სჯულისა გზასა ძ უ ე ლ თ ა და ა ხ ა ლ თ ა წიგნთა“ (გვ. 111).

„აწ არამცა ძალ-იღვა კსნაჲ ჩემი ამის ჳირის[ა]გან, რამეთუ ვარ ცოცხლივ ჳოჯოხეთს შინა და არა უწყი ესე, თუ ყ[ოვ]ლისა ჳუეყანისათჳს იჳმნა დაჳცევაჲ და ნ ა თ ე ლ ი ბ ნ ე ლ ა დ გარდაიჳა“ (გვ. 135).

„ნაშინ იყო გრგვნვაჲ დიდი და ტირილი ყოვლისა ერისაჲ, ოდეს ხელვიდეს მე ფ ე ს ა და დ ე დ ო ფ ა ლ ს ა, რამეთუ სდიოდეს ცრემლნი მწარენი თუალთაგან მათთა“ (გვ. 137).

„ხოლო ნეტარი ნინო ასწავებდა დ ლ ე და ლ ა მ ე მეფესა ყოველსა ჳეშმარიტსა გზასა ღმერთისასა, აწ და უეუნითი უეუნისამდე, ამინ“ (გვ. 137).

„და რიეუარჳს ოდენ გამოვიდის მისგან ორი ვარსკულავი, და წარვიდის ერთი ა ღ მ ო ს ა [ვ ა] ლ ი თ და ერთი დ ა ს ა ვ ა ლ ი თ“ (გვ. 148).

„რადმე არს, რამეთუ გამოვიდის ნაბერწყალი და წარვიდის ა ღ მ ო ს ა ვ ა ლ ი თ და დ ა ს ა ვ ა ლ ი თ“ (გვ. 149).

„და ყოველი იგი სიმრავლჳ ერისაჲ, მ ა მ ა თ ა ჲ და დ ე დ ა თ ა ჲ და იყო ყრმათა ჩჩჳლთა ჳივილი, ვიდრემდის მთანიცა ჳმა-სცემდეს“ (გვ. 151).

„აჳა ესერა შეიცვალა ბ ნ ე ლ ი ჩუენი ნ ა თ ლ ა დ და სიკუდილი ჩუენი ცხორებად“ (გვ. 162)¹.

¹ იხ. ჳველი ჳართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I (VII—X სს.), გამოსცემლობა „მეცნიერება“, თბ., 1964.

ირკვევა, რომ ანტონიმები დამახასიათებელია არა ერთი რომელიმე ჟანრის ნაწარმოებისათვის, არამედ ყოველნაირი თხზულებისათვის. ანტონიმია არსებობს მხოლოდ მაშინ, როდესაც წყვილი სიტყვა გამოხატავს ერთი მოვლენის (ცნების) ორ უკიდურეს ნიშანს, თვისებას. ორი უკიდურესობის მთლიანობა ანტონიმის აუცილებელი პირობაა, მაგრამ ეს პირობა არ არის საკმარისი. ასევე აუცილებელია ამ უკიდურესობათა სრული ენობრივი რეალიზაცია, რაც ცნების ისეთ გამოხატვას გულისხმობს, რომელშიც დაცული იქნება სიტყვის ლექსიკური ერთეულის სემანტიკური და მორფოლოგიური მთლიანობა. ცნების აღწერითი გადმოცემა არღვევს ასეთ მთლიანობას¹.

კლასიკური ხანის ქართული მწერლობის ერთ-ერთი შესანიშნავი წარმომადგენლის-ჩახრუხაძის „ქება მეფისა თამარისი“ მდიდარია ისეთი სიტყვათა წყვილებით, რომლებშიც აზრობრივი დაპირისპირება ნათელია, ხელშესახებია. აქ წარმოდგენილი ოდები, დაწერილი ოცმარცვლიანი ლექსით, რომელიც შემდეგში ქართულ ვერსიფიკაციაში ჩახრუხაძელის სახელით მოინათლა, ანტონიმურ წყვილებსაც შეიცავენ. აი, რამდენიმე ნიმუში:

ძვ. ქართულში გვქონდა კომპოზიტი მ ა მ ა-დ ე დ ა: „შეყვანებასა მას მამა-დედისა მიერ ყრმისა მის იესუსა. „და ერჩოდა მ ა მ ა-დ ე დ ა თ ა თვსთა და წარვიდა შუვამდინარედ“ (დაბადებისაჲ 28,7). „და აღმოვიდიან მამა-დედა მისნი“ (ლ. 2,41), ე. ი. კომპოზიტი დ ე დ-მ ა მ ა ძვ. ქართულში გვხვდება ინვერსიული სახით — მამა-დედა, რაც მშობელს ნიშნავდა. ეს სიტყვა ამ წყობით ლიტერატურის ადრეულ ძეგლებშია დადასტურებული, დ ე დ-მ ა მ ა კი შედარებით ახალია. ზეპირ მეტყველებაში გაცილებით ადრე უნდა ყოფილიყო ქართული ენისათვის უფრო ბუნებრივი წყობა — დედ-მამა (მდრ. ცოლ-ქმარი, ქალ-ვაჟი, დედალ-მამალი...), რომელიც მატრიარქატის გადმონათად (ნ. მარი) არის ჩათვლილი შემდეგი ეპოქის ქართულ ენაში. წყობა მამა-დედა თარგმნითი (კალკური) გზით უნდა იყოს ასახული ქართულში და იგი ვერც დამკვიდრდა, — წერს გ. წერეთლის წიგნის რეცენზიაში („უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან“) ი. მეგრელიძე². განვაგრძოთ დაკვირვება მაგალითებზე.

„აღრაცხენ ტომნი მ ც თ ო მ ნ ი, უ მ ც თ ო მ ნ ი, უ ს ი ტ ყ ე-მ ო ს ი ტ ყ ე ნ ი და მოუბნარი!“ (გვ. 188, 20)³.

¹ გ. წიბახაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 32—33.

² იხ. ჟურნ. „მნათობი“, 1960, № 12, გვ. 184.

³ იხ. ძველი ქართული მეზობენი, ჩ ა ხ რ უ ხ ა ძ ე, ქება მეფისა თამარისი,

„მძლეთა მძლეველი, თვით უძლეველი,
კედრით კედრამდის მძლედ სასმენარი“ (გვ. 189,10).
„ვინ ნახა სადა, ნასახად სად ა
შენებრ ნათელთა ბნელი მცეზარე?“ (გვ. 191,29).
„შენთა მოყმეთა რა ჰქმნან,

რომელთა

დედა და მამა აღარა სმოდის?“ (გვ. 198, 52).

„რალა კვლავ მოვკვდე? თუ არა

მოვკვდე,

ვაჟ, მაგალითო, მე ოდენ ვარი!“ (გვ. 199,56).

„ვძებნეთ ქნა რისთა? — დღე ბნელ

ქნარისთა,

მითვე ნათლითა დღე ქმნა ღამისად“ (გვ. 204,74).

„ფიცითა წამა, მისგან იწამა

ღამე დღის — ფერად განბრწყინებულად“ (გვ. 206,81).

„რომელმან ღამე-დღე ყო, თქვა:

„ღამე

ჰფენს შუქსა მზეებრ განათებულად!“ (გვ. 208,87).

„ნათლითა სრულ ყო, ედემს ასრულ ყო

ღამეთა ნათლად, ბნელისა ცეზად“ (გვ. 211,96).

„უდრი ითხოვა, მზე მოითხოვა

ბნელისა კართა ნათელთა ცეზად“ (გვ. 212, 99).

საკმაო რაოდენობითა ანტონიმური წყვილები იოანე შავთელის „აბდულმესიანში“. ავტორი სწორედ ამ ენობრივი საშუალებითაც ახერხებს კონტრასტული მოვლენების დახატვას, მეფე-მამაკაცის, დავით სოსლანის ქებას, აგრეთვე თამარისა და ლაშა გიორგის ხოტბას. „აბდულმესიანი“ ქებათა კრებულს წარმოადგენს, რომელიც შეკრულია გარკვეული იდეით, მიზანდასახულობით. ავტორს თავისი მიზანდასახულობის განხორციელებაში დიდ დახმარებას უწევს ანტონიმებიც, როგორც გარკვეული სტილისტიკური საშუალება. აი, რამდენიმე მათგანი:

„აღმოსავლეთით და დასავლეთით,

სამხრით ჩრდილომდის ჰჰოონ, სად არი“ (გვ. 118)¹.

ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ივანე ლოლაშვილმა, თბ., 1957.

¹ ძველი ქართული მეხოტბენი, II, იოანე შავთელი, აბდულმესიანი, თამარ მეფისა და დავით სოსლანის შესახებ, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, კომენტარები და ლექსიკონი დაურთო ივანე ლოლაშვილმა, თბ., 1964.

„ზე სკნე ლქევე სკნელით და გარესკნელით,
უქანასკნელით უფსკრულთ სადარი?“ (გვ. 118).

„ტომნი და ერნი, ყრმანი და ბერნი
ადიდებდნენ შვეებით და ხლდომით“ (გვ. 120).

„სხვათა მძლეველსა, თვით უძლეველსა,
კისკასად მქცევსა, ტანად საროსა“ (გვ. 120).

„კაცმან სულელმან და უსულელმან
ვერ გულისხმა-ყოს ზრახვა მისანი“ (გვ. 124).

„აღმოფხვრა სული—ძე და ასული:
რაც უყო, თქმევად ვის ძალ-უცენით?“ (გვ. 127).

„ვინც იწყოს რიცხვი, იქმნას ურიცხვი
გოარი მათგან დანათვალითა“ (გვ. 131).

„იროიკ, ბოლრატ, პარმენიდ, სოგრატ
უფლად გოქვეს ზღვისა და კმელისათა“ (გვ. 135).

„ნათლად ბნელისა განფენილისა
ეთერთა ელვად დასახებულსა“ (გვ. 142).

„აღმოსავალით და დასავალით
მთანი და ბორცვნი კმობს უფლელულად“ (გვ. 146).

ძველ ქართულში ზოგიერთ ანტონიმს სხვა მნიშვნელობა ჰქონდა, ვინემ მას ახალ ქართულში აქვს¹. ამ მხრივ საგულისხმოა ა. შანიძის დაკვირვება მე-12 საუკუნის ერთი ასტროლოგიური თხზულების ენაზე; მაგ., სიტყვა გრძელი და მისი საპირისპირო მოკლე „საეტლო“-ში მაღლისა და მდაბლის მნიშვნელობით იხმარება: გრძელი — მაღალი, მოკლე — მდაბალი: კაცთაგან არცა გრძელი, არცა მოკლე 4,23; კაცი არცა მოკლე იყოს, არცა გრძელი 4,38; (კაცი) არცა გრძელი, არცა მოკლე, 7,24; ტანად შუენიერი: არცა გრძელი, არცა მოკლე 10,28 (იხ. ეტლთა და შუდთა მნათობთათჳს, ასტროლოგიური თხზულება მე-12 საუკუნისა, გამოსცა, წინასიტყვაობა და ენობრივი მიმოხილვა დაურთო აკაკი შანიძემ, თბ., 1975, გვ. 54).

¹ მ. ანდრონიკაშვილმა ყურადღება მიაქცია ძვ. ქართულის იმ ფაქტს, რომ პირ ფუძეს ანტონიმებად ჰქონდა შემდეგი ლექსიკური ერთეულები: 1. ქსნა, 2. განერცობა, 3. გამოყვანა, 4. ფართობა, 5. შევედრება, 6. სასოება, 7. ლხინება (იხ. მ. ანდრონიკაშვილი, ძველი ქართული ლექსიკის ისტორიიდან: თხუ შრომები, ტ. 121, თბ., 1967, გვ. 42).

ანტონიმები არც მომდევნო პერიოდის ძეგლებშია ძნელი მისა-
კვლევო. აი, რამდენიმე მაგალითი „ამირანდარეჯანიანიდან“ (იხ. ამი-
რან-დარეჯანიანი, მოსე ხონელისა, ს. კაკაბაძის რედაქციით, თბ.,
1939):

„აბრამ წითლოსანი ჰაბუჯი ესეთი არის, რომე კაცისაგან ომი
არა ეგების მისი და დღესამდის ვერცა ვინ შებშია და მერმე ყოვლი-
სა ბასრელის კაცისა მესისხლე არის, ამისათვის რომე ცოტა ყმა ძმა
მისი ბასრელსა ვინმე მოუკლავს და მას აქათ მ ა მ ა ც ს ა მოიმწყე-
დევს, დ ი ა ც ს ა, ყველასა მოჰკლავსო“ (გვ. 76).

„მას კუბოსა შინა კ ა ც ი ვინმე ჯდა შვენიერი მკცე-შერეული,
და მას გვერდით ქ ა ლ ი უჯდა, ვითა მზე ეგეთი“ (გვ. 57)¹.

„ერთი ქურციკი ნახეს, რქანი ასხნეს ოქროსა ფერნი, თვალნი
და კლიკნი შ ა ვ ნ ი და მუცელი თ ე თ რ ი და ზურგი წითელი ვითა
ძოწეული“ (გვ. 3).

„რუსუდანანიდან“ (ი. აბულაძისა და ი. გიგინეიშვილის რედაქ-
ციით, თბ., 1957):

„ამავ სარკმლით დ ღ ი ვ და ღ ა მ თვალი და ყური გქონდესო, ანუ
თუ მოგხედოს ღმერთმა, ანუ შენი ძმა მოვიდესო მამის შენის სისხ-
ლის საძებრადო, ანუ სხვა ვინმე ჰაბუჯიო“ (გვ. 56).

„ეგრეთვე მხიარულნი და შოებულნი გამოისტუმრნა მისნი დ ი-
დ ე ბ უ ლ ნ ი და მ ც ი რ ე ბ უ ლ ნ ი, აავსნა ტურფათა ტანსაცმელითა
და საბოძვართა“ (გვ. 117).

„კიდევ შვილს ასე უბრძანა: ეს სახლი ამისთვის გავაკეთებო-
ნეო, რომ ჩემი ჰ ი რ ი და ლ ხ ი ნ ი, კ ა რ გ ნ ა ქ ნ ა რ ი და გინა ა ვ-
ნ ა ქ ნ ა რ ი ყ მ ა წ ვ ი ლ ო ბ ი ს ა და ბ ე რ ო ბ ი ს ა—ყველა ამაში
გამომიყვანია“ (გვ. 145—146).

„სიბრძნე სიცრუისა“ (სულხან-საბა ორბელიანი, სიბრძნე სიც-
რუისა, თბ., 1957):

„თუ ბ რ მ ა დავხატო, მომკლავს: — ვით მკადრეო, — თუმცა
მ ხ ე დ ვ ე ლ ი, მომკლავს: — როდის არს მსგავსი ჩემიო?“ (გვ. 20).

„ი ქ რალას პირით დავმდგარიყავ? მოველ ა ქ ა“ (გვ. 36).

„მონათ უბრძანა ყადმან: — წ ი ნ წადით, მე და მეაქლებე უ კ ა ნ
წამოვალთო“ (გვ. 41).

„გ ლ ა ხ ა კ ი ავს მ დ ი დ ა რ ს სჯობს“ (გვ. 48).

¹ შტრ. მოსე ხონელი, ამირანდარეჯანიანი. გამოსაცემად მოამზადო, გა-
მოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ლილი ათანელაშვილმა, თბ., 1967,
გვ. 205. (ამის შესახებ იხ. ივ. იმნაიშვილი. „ამირანდარეჯანიანის“ ახალი
გამოცემის გამო: თბილისის უნივერსიტეტი გ. ახვლედიანს, თბ., 1969, გვ. 179 —
189).

„ავსა და ცუდსა საქმეს ბოლო მოკლე და საწყენი აქვს“ (გვ. 49).

„ჩემი თემი ესეთია: ცოცხალი კაცი და მკვდარი კაცი ერთ სარგებელში დააწვინო, თუ ცოცხალს სძინავს, ვერა სცნობ, რომელი ცოცხალია და რომელი მკვდარია“ (გვ. 57).

ჩვენ გაკვრით, მაგრამ მაინც წარმოვადგინეთ, თუ როგორ არის ასახული ძველი ქართული ენის ძეგლებში საანალიზო ლექსიკური ფენა.

დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ანტონიმები წარმოადგენენ ძველი ქართული ენის ლექსიკური შემადგენლობის განუყოფელ ნაწილს; მართალია, ჩვენ აქ მაგალითები წარმოვადგინეთ არა ყველა ძეგლიდან, არამედ მხოლოდ ნაწილიდან, მაგრამ ჩანს, რომ სხვა ნაწარმოებებშიც ანალოგიური სურათია: ჩვენ სპეციალურად წავიკითხეთ მე-5 მე-11 საუკუნეების ისეთი მნიშვნელოვანი ძეგლები, როგორიცაა: ძველი და ახალი აღთქმის ქართული თარგმანების ყველა არსებული რედაქცია, ქართული „მრავალთავები“, „მატბერდის კრებული“, „იოვანესა და ეფთვიმეს ცხოვრება“, „შუშანიკის წამება“, „მამათა სწავლანი“, „ლიმონარი“, „ბალავარიანის“ რედაქციები, ბასილ კესარიელის „ექუსთა დღეთაჲ“, გრიგოლ ნოსელის „კაცისა შესაქმისათჳს“, „ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები მე-10-13 საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით“, პეტრე იბერიელის (ფსევდოდოონისე არეოპაგელის) „შრომების ეფრემ მცირის თარგმანები“, „სინური მრავალთავი 864 წლისა“. „მამათა ცხოვრებანი“ ბრიტანეთის მუზეუმის ქართული ხელნაწერი XI საუკუნისა“ და მრავალი სხვ. ვერ ვნახავთ ძველი ქართული ენის ვერც ერთ ასე თუ ისე მნიშვნელოვან ძეგლს, რომელშიც ანტონიმთა მაგალითები არ იყოს.

ქართულ ენაში, ჩანს, ოდითგანვე დამკვიდრებულია საწინააღმდეგო შინაარსის მქონე სიტყვები. ისინი სემანტიკური რაობისა და ხმარების სფეროს მიხედვით იცვლებოდნენ, თანდათან სრულყოფილი ხდებოდნენ, ქართული სინამდვილის შესაბამისად ინარჩუნებდნენ თავიანთ მონოლითურობასა და იფართოვებდნენ გამოყენების არეს. დროთა სვლაში ანტონიმებით უფრო მდიდარი და მოქნილი ხდებოდა ქართული სალიტერატურო ენა.

ახლა საჭიროა გავარკვიოთ საკითხი იმის შესახებაც, თუ რა მიმართებაა ანტონიმებსა და ანტითეზას შორის.

ანტითეზასთან ურთიერთმიმართება

მიუხედავად იმისა, რომ სიტყვათა განსაკუთრებული ჯგუფი, რომელსაც ანტონიმებს აკუთვნებენ, ცნობილი იყო ჯერ კიდევ ანტიკური სწავლულებისათვის,¹ დღემდე ანტონიმთა საკითხი ნაკლებად დამუშავებულ პრობლემათა წრეს ეკუთვნის როგორც თეორიულად, ისე პრაქტიკულ ასპექტში.

იქმნება თავისებური წრე. შეუძლებელია მთელი სისრულით შესწავლილ იქნეს ანტონიმები, თუ წინასწარ არ დადგინდა, რა იგულისხმება ანტონიმების ქვეშ; მეორე მხრივ, შეუძლებელია ტერმინის განსაზღვრის მოცემა (რა არის ანტონიმი?), თუ წინასწარ ეს საკითხი არ არის შესწავლილი. ასეთი მდგომარეობის ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი იმაში მდგომარეობს, რომ არც ერთ ენობრივ მოვლენაში არ არის გადაწეული იმ ძალით ლოგიკური და ლექსიკური კატეგორია, როგორც ანტონიმებში. ამიტომაც დღემდე ლექსიკოლოგიაში არ არის გამომუშავებული ანტონიმების საერთო კრიტერიუმი, ხოლო ენობრივი ფაქტები, რომლებსაც სხვადასხვა მკვლევარი ანტონიმებს აკუთვნებს, ყველა მათგანის მიერ სხვადასხვანაირად არის განაღობებული.

სადავოა აგრეთვე საკითხი: ანტონიმია ლექსიკოლოგიის შესასწავლი საგანია თუ სტილისტიკისა?

სპეციალური ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ ანტონიმების ლექსიკოლოგიაში შეტანის წინააღმდეგი იყო მხოლოდ ა. ი. ს მ ი რ - ნ ი ც კ ი: იგი თვლიდა, რომ ანტონიმიის, მეტაფორული სიტყვების, სინონიმიის, არქაიზმების მოვლენებით უნდა დაინტერესდეს ენათმეცნიერების შესავალი, რადგანაც ესენი საერთოა ბევრი ენისათვის მაშინ, როცა კონკრეტული ენის ლექსიკოლოგიაში შესწავლილ ჯერ კიდევ ამ ენისათვის სპეციალური ლექსიკურ ერთეულთა სისტემა, გაცივრით შეიძლება ესენი ლექსიკოლოგიაშიც განიხილოს. მაგრამ მათი შესწავლა თვითმიზნად არ უნდა ვაქციოთ.

ენათმეცნიერთა უმრავლესობა ანტონიმებს იხილავს ლექსიკო-

¹ ანტონიმის ბევრი მაგალითია მოყვანილი წიგნში «Античные теории языка и стиля», 1936, стр. 148, 158, 166, 173, 184—186, 240, 245. . . .

ლოგიაში. მაგრამ საქმე იმაშია, რომ მათ მსჯელობაში ხშირად არეუ-
ლია ორი მომენტი: ანტონიმი და ანტითეზა, რომელთაც აანაღრე-
ბენ თითქმის როგორც თანასწორუფლებიან ენობრივ მოვლენებს.
მაგრამ ანტონიმები და ანტითეზა არსებითად განსხვავებული ენო-
ბიო-ლოგიკური ფაქტებია.

რით განსხვავდება ანტონიმები ანტითეზისაგან?

1. ანტონიმი ლექსიკური მოვლენაა; ანტითეზა კი — წმინდა-
სტილისტიკური საშუალება, რომელიც აგებულია არა მარტო სიტყ-
ვის ლექსიკური მნიშვნელობის კონტრასტულობაზე, არამედ ცნებე-
ბისაზეც. ეს იცოდნენ ჯერ კიდევ ანტიკური დროის მეცნიერებმა. ასე,
მაგ., მილეტის სკოლის უკანასკნელი წარმომადგენელი ანაქსიმენი
(დაახ. 585—528 წწ. ძვ. წ.) რიტორიკაში წერდა: „ანტითეზა შეიცავს
ან ერთდროულად სიტყვიერ და აზრობრივ დაპირისპირებას, ან მხო-
ლოდ სიტყვიერს, ანდა მხოლოდ აზრობრივს“.¹

ანტითეზის მთელი ძალა, როგორც თავისებური სტილისტიკური
ფიგურისა, დაპირისპირების, კონტრასტის უჩვეულობაშია, რომელიც
იქმნება გამომსახველობისათვის, იმ მომენტების გასაძლიერებლად,
რომელსაც მისი ჩანაფიქრი მოითხოვს.

ანტითეზა შეიძლება შევიდეს ანტონიმებში, მაგრამ მათ შორის
ტოლობის ნიშნის დასმა შეუძლებელია; ყოველი ანტითეზა
როდღი წარმოადგენს ანტონიმს.

ლ. ა. ბულახოვსკი მიუთითებს: ანტითეზა წარმოადგენს ლოგი-
კურად საწინააღმდეგო ცნებათა ან წარმოდგენათა დაპირისპირებას;
მაგ., „ეს ყველაფერი სასაცილო იქნებოდა, ასე სამწუხარო
რომ არ იყოს“ (ლერმონტოვი). „მაგრამ ანტითეზა სარგებლობს სიტ-
ყვათა (ცნებათა) უფრო ფართო წრით, ვიდრე ის სიტყვები, რომლე-
ბიც ანტონიმებს წარმოადგენენ. ანტითეზამ შეიძლება გამოიყენოს
ცნებები, რომლებიც მხოლოდ გარკვეულ კონტექსტში გაიზარება.
როგორც თავისებური დაპირისპირება“².

2. ანტონიმი წარმოადგენს ლექსიკურ ერთიანობას, რომელიც სა-
წინააღმდეგო შინაარსის შემცველი სიტყვებისაგან შედგება. ანტი-
თეზისათვის ნომინატიური მნიშვნელობით ორი სიტყვის დაპირისპი-
რება თითქმის არაა აუცილებელი. დაპირისპირება აქ ძალიან ხში-
რად არასაერთო ენობრივია, არამედ — უაღრესად ინდივიდუალუ-
რი, რაც დამოკიდებულია მტკმელსა თუ მწერალზე, რომელიც ცდი-
ლობს ყველაზე ნათლად და გასაგებად გამოხატოს მთავარი.

¹ Античные теории языка и стиля, М.—Л.; 1936, стр. 173.

² ლ. ა. ბულახოვსკი, ენათმეცნიერების შესავალი, ნაწილი II, თბ., 1955,
გვ. 47—48.

აქ არსებით როლს თამაშობს სიტყვა -- ანტონიმების ხმარების სიხშირე. ანტონიმები დიდი ხანია არსებობენ, რადგან ისინი გამოიყენებიან მოსახლეობის ყველა ფენის მიერ. ისინი თითქმის არ ატარებენ დიალექტიზმების, ქარგონების ნიშნებს. რაც უფრო ხშირად იხმარება სიტყვა — ანტონიმები, მით უფრო მკვერივია მათი ადგილი ენაში. ანტონიმთა ხმარების სიხშირე მათი განუყოფელი თვისება და ღირსებაა.

ანტითეზისათვის კი ხმარების სიხშირე საზიანოა, რადგან ერთი და იმავე ანტითეზის ხშირი გამოყენება არის საბუთი ავტორის ენის სიღარიბისა. აქ საჭიროა სულ ახალ-ახალი კომპონენტები, ახალ-ახალი კონტრასტები, რადგან ერთი და იმავე ანტითეზის გამოყენება ხდის მას შტამპად, ართმევს მას სილამაზესა და სისხარტეს.

ანტონიმიურობა წარმოადგენს სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობის არსებითს ნაწილს.

3. სიტყვა — ანტონიმები აუცილებლად უნდა უკავშირდებოდეს ერთ გრამატიკულ კატეგორიას: არსებით სახელებს, ზედსართავ სახელებს და ა. შ. ანტითეზამ კი შეიძლება შეიწყოს სხვადასხვა გრამატიკული კატეგორიის სიტყვები: მაგ., არსებითი სახელი ზედსართავთან და მისთ. მაგ., „თვალისჩინს ბევრი რამ შეუძლია, მ რ ი ს ხ ა ნ ე ს ლ მ ო ბ ი ე რ ა დ გახდის, ძ უ ნ წ ს — უ ხ ვ ა დ შექმნის, მ კ უ ნ ე ა რ ე ს — მ ხ ი ა რ უ ლ ა დ, მ ტ ე რ ს — მ ე გ ო ბ რ ა დ გარდაქმნის“ (ა. ბელ.). აქ ერთმანეთთან შეწყობილია ზედსართავი ზმნიზედსართავი. ან კიდევ: „თ ა ვ ი ს უ ფ ა ლ ი და მ ო ნ ა, პ ა ტ რ ი ც ი და პ ლ ე ბ ე ი, ბ ა ტ ო ნ ი და ყ მ ა, ა მ ქ რ ი ს ო ს ტ ა ტ ი და ქ ა რ გ ა ლ ი, მოკლედ, დ ა მ ჩ ა გ ვ რ ე ლ ი და დ ა ჩ ა გ რ უ ლ ი მუდმივ წინააღმდეგობაში უდგნენ ერთმანეთს“ (ყ. მარქსი და ფ. ენგელსი, კომუნისტური პარტიის მანიფესტი: რჩეული ნაწერები, ტ. I, 1935, გვ. 177). აქ კი ანტითეზაში ზედსართავი (თავისუფალი) და არსებითი (მონა).

ასეთია ანტონიმიისა და ანტითეზის განმასხვავებელი ნიშნები. მიუხედავად ამისა, სამეცნიერო ლიტერატურაში ძალიან ხშირად ანტონიმები გაიგივებულია ანტითეზასთან; ეს შეიმჩნევა ა. ნ. გვოზდევის, ლ. ა. ბულახოვსკის, პ. პაულისა და სხვათა შრომებში, რომელთა კრიტიკა მოცემული აქვს მკვლევარ ი. ი. გელბლუსს. სწორი პოზიცია უჭირავს ანტონიმთა საკითხში ე. რიზელს, რომელიც თავის წიგნში მსჯელობს არა ანტონიმების, არამედ ანტითეზის შესახებ¹.

¹ E. Riesel, Abriss der deutschen Stilistik, M., 1954, S. 318—321; შტრ. მისივე, Stilistik der deutschen Sprache, M., 1963, S. 332—336.

ი. ი. გელბლუს დასკვნა ასეთია: ანტონიმებსა და ანტითეზას შორის არსებითი სხვაობაა და ისინი უნდა განვიხილოთ როგორც სხვადასხვა მოვლენა, რომელსაც სწავლობს ენის შესახებ მეცნიერების სხვადასხვა დარგი: ანტონიმია განიხილება ლექსიკოლოგიაში, ანტითეზა კი—სტილისტიკაში¹.

ანტითეზა თავისთავში შეიცავს ანტონიმias, მაგრამ ანტონიმთა გამომსახველობითი ფუნქცია არ განისაზღვრება მხოლოდ ანტითეზით. ანტონიმებს, მაგ., შეუძლიათ გამოხატონ ამა თუ იმ მოქმედების გაძლიერება, დაზუსტება, მოქმედების მუდმივობა, უწყვეტობა ან მათი მონაცვლეობა და სხვ.

ანტითეზა წარმოიქმნება არა მარტო ენობრივ, არამედ მეტყველების (კონტექსტურ) ანტონიმებზე, მათ შორისაა, რა თქმა უნდა, ინდივიდუალური. ავტორისეული ანტონიმებიც. ანტითეზა თავისთავში შეიცავს ანტონიმiasაც, მაგრამ ყოველი ანტითეზა როდი ემყარება ენობრივ ანტონიმებს: ანტითეზა ხშირად ნაყოფია მწერლის ინდივიდუალური სიტყვაშემოქმედებისა. მეორე მხრივ, ანტონიმთა გამომსახველობითი ფუნქცია არ შემოიფარგლება მხოლოდ ანტითეზით; ანტითეზის დანიშნულებაა, ნათლად დაუპირისპიროს ერთმანეთს სხვადასხვა თვისების მოვლენა და დააზუსტოს მათი პრინციპული სხვადასხვაობა.

ენის ლექსიკა წარმოადგენს განსაზღვრულ ორგანიზებულ სისტემას, რომლის ელემენტებიც (სიტყვა, მნიშვნელობა) ერთმანეთთან დაკავშირებულია მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი ურთიერთმიმართებით. ეს სისტემა შედარებით რთულია ფონეტიკურად და გრამატიკულად: იგი მრავალგანზომილებიანია და შეიცავს ისეთ უდიდეს ობიექტებს, რომ მისი სისტემურობა ძნელი გასარჩევია. მიუხედავად ამისა, იგი მაინც სისტემაა. წინააღმდეგ შემთხვევაში ჩვენ ვერ შევძლებდით ადვილად და სწრაფად გვეპოვა საჭირო სიტყვა და ერთმანეთისადმი ურთიერთშეპირისპირება გვეწარმოებინა.

ლექსიკის სისტემური ხასიათი ვლინდება ანტონიმებშიც. ენაში მასი არსებითი როლის მიუხედავად, იგი ჯერ კიდევ შეუსწავლელია როგორც ქართულ. ისე რუსულ ლინგვისტიკურ ლიტერატურაში.

¹ Я. И. Гельбл у, Антонимия и антитеза: Вопросы общего и германского языкознания (Ученые записки Башкирского государственного университета, вып. 15), 1964, стр. 13—19; А. В. И с а е в, К вопросу о соотношении лингвистического и логического в учении об антонимах: «Научные доклады высшей школы. Филологические науки», 1972, № 1, стр. 49—56; А. П. К л и м е н к о, Вопросы психолингвистического изучения семантики. Минск. 1970 (ротапринт).

ურთიერთსაწინააღმდეგო შინაარსის სიტყვები დამახასიათებელია ყველა ენისათვის; ეს გარემოება გვიმტკიცებს, რომ ანტონიმებს საფუძვლად უდევს ზოგიერთი ზოგადი მიზეზი, რითაც ხასიათდება თვით ადამიანთა აზროვნება. ეს ფაქტები ცნობილია ფსიქოლოგიაშიც, ლოგიკაშიც, მაგრამ რადგანაც ანტონიმები ენის სისტემაში გვლინდება, ამდენად იგი ლინგვისტიკურ პრობლემასაც წარმოადგენს.

ანტონიმთა ლოგიკურ საფუძველს ქმნის ამ ტიპის სიტყვების ურთიერთსაწინააღმდეგო, კონტრასტული შინაარსი, სემანტიკა. ჯერ კიდევ ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა, რომ დაპირისპირებულობათა იგივეობა შემეცნების კანონია (და ობიექტური სამყაროს კანონი). ამის ნიმუშად ლენინს მოჰყავდა შემდეგი მაგალითები:

მათემატიკაში + და — დიფერენციალი და ინტეგრალი.

მექანიკაში ქმედება და უკუქმედება.

ფიზიკაში დადებითი და უარყოფითი ელექტრობა.

ქიმიკაში ატომების შეერთება და დისოციაცია.

საზოგადოებრივ მეცნიერებაში კლასობრივი ბრძოლა.

დაპირისპირებულობათა იგივეობა არის ურთიერთგამორიცხველი, დაპირისპირებული ტენდენციების აღიარება.¹

ანტონიმია მხატვრული მეტყველების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გამოსახვის საშუალებაა. ენობრივი თუ კონტექსტური ანტონიმები უფრო ნაკლებად მკაცრი ცნებაა. არაა აუცილებელი ესენი ერთი და იმავე მეტყველების ნაწილისაგან შემდგარი სიტყვები იყოს.

ანტონიმები ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საშუალებაა ანტითეზისათვის. ამას ჯერ კიდევ ძველი ბერძენი ფილოსოფოსები შენიშნავდნენ; მაგ., პერაკლიტე, რომელმაც თავისი შრომა არტემიდეს ტაძარს მიუძღვნა, ერთ-ერთ ფრაგმენტში წერდა: „ზღვის წყალი უწმინდესი და უბინძურესია. თევზისათვის ის დასაღვია და სიცოცხლის მომცემი, ადამიანისათვის — სასმელად უვარგისი და მომავკდინებელი,“ ან კიდევ: „ყოველთვის ერთი და იგივეა ჩვენში: სიცოცხლე და სიკვდილი, ფხიზელი და მძინარე, ახალგაზრდა და მოხუცი, რადგან ეს ცვალებადობის შემდეგ ისაა და, პირიქით, ის ცვლილების შემდეგ ესაა“.

ყველაფერი წინააღმდეგობა ცვალებადობაა. ყველაფერი იცვლება, როგორც ცეცხლი. ეს აზრი პერაკლიტეს ასე აქვს გამოთქმული: „ღმერთი არის დღე—ღამე, ზამთარ—ზაფხული. ომი—მშვიდობა, სიჭარბე—შიშშილი; ის იცვლება, როგორც ცეცხლი“. დაპირისპირება,

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 38, გვ. 371—372.

წინააღმდეგობა, ბრძოლა განსაზღვრავს და ქმნის ყველაფერს¹. არ შევცდებით თუ ვიტყვით, რომ ანტიკური სამყაროდან ყველაზე უფრო ღრმად საგანთა ანტონიმურ ბუნებას სწორედ პერაკლიტე ეთესელი ჩასწვდა. ეს ის პერაკლიტეა, რომელსაც ვ. ი. ლენინმა „დიალექტიკის ერთ-ერთი ფუძემდებელი“ უწოდა.

ჩერ კიდევ პეგელი შენიშნავდა 1831 წელს „ლოგიკის მეცნიერების“ მეორე გამოცემის წინასიტყვაობაში, რომ „ბევრი სიტყვა შეიცავს არა მარტო სხვადასხვა, არამედ საპირისპირო მნიშვნელობას. სიტყვაში „აზრისა“ (Sinn) და „უაზროს“ (Gegensinn) გაერთიანება საშუალებას გვაძლევს გავიგოთ ურთიერთდაპირისპირება მათს ერთიანობასა და განუყოფელობაში“². ამ შინაგანი ანტონიმის გარეგან გამოხატულებას წარმოადგენს სინტაქსური და ლექსიკური კონტექსტი.

თავისი ლოგიკურ-ფილოსოფიური შინაარსით ენობრივი ანტონიმია დაპირისპირებათა გამოხატვას წარმოადგენს. ლენინი არისტოტელეს „მეტაფიზიკის“ კონსპექტში წერდა: „არისტოტელეს ლოგიკა არის მოთხოვნილება, ძიება, მისვლა პეგელის ლოგიკასთან“, რომ არისტოტელე „უ ვ ე ლ გ ა ნ, ყოველ ნაბიჯზე სვამს საკითხს სწორედ დიალექტიკის შესახებ“³. ლენინი აღნიშნავს მისი საყვარელი ნიშნებით N. B. „მეტაფიზიკის“ იმ ადგილებს, სადაც ლაპარაკია საგანთა დიალექტიკური გაგების შესახებ და მისი თვისების, როგორც დაპირისპირებულთა ერთიანობაზე: „მაგ., თუ რომელიმე სხეული თავისი პოტენციით ჯანსაღია, ჯანსაღობას კი ავადმყოფობა უპირისპირდება, მაშინ წარმოადგენს თუ არა სხეული ერთსა და მეორესაც შესაძლებლობაში?

...შემდეგ არის თუ არა ცოცხალი ადამიანი შესაძლებლობაში მკვდარი?“⁴ ლენინის მითითებას დაპირისპირებულთა ერთიანობის შესახებ უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს ლინგვისტიკური სემანტიკისათვის.

ამგვარად, ანტონიმსა და ანტითეზას შორის, მართალია, შინაგანი კავშირი არსებობს, მაგრამ მათი ერთიმეორეზე დაყვანა გაუმართლებელი იქნებოდა როგორც ლოგიკური, ისე ენობრივი თვალსაზრისით. ანტონიმები ორი ან მეტი სიტყვაა, რომლებიც უმთავრესად მიეკუთვნებიან მეტყველების ერთსა და იმავე ნაწილს, სტილისტიკურად იდ-

¹ დაწვრილებით იხ. ს. წერეთელი, ანტიკური ფილოსოფია, თბ., 1968. გვ. 82.

² Гегель, Сочинения, т. V, Наука логики, М., 1937, стр. 7.

³ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 38, გვ. 380.

⁴ იქვე, გვ. 382.

ენტურია, ერთმანეთს უკავშირდებიან და გამოიყენებიან ერთად იმგვარად, რომ მათ მიერ გამოხატული მნიშვნელობები გადმოგვცემენ საწინააღმდეგო ან საპირისპირო შინაარსს. თუ ანტითეზაში ცნებების დაპირისპიოება გვაქვს, ანტონიმებში სიტყვები უპირისპირდებიან ერთმანეთს. ანტონიმები ქმნიან წყვილ-წყვილ დაპირისპირებას, რომელთა განმასხვავებელი ნიშანი არის სრული სემანტიკური დაპირისპირება.

„ახალი საფლავის ქვები უკვე ფერდობს აქეთ გაშენებულ ვენახებსა და ხილნარებშიც ჩნდებოდნენ. ამას მხოლოდ მოხუცები ამჩნევდნენ. ბავშვებისათვის ეს შეუმჩნეველი იყო, მათ სოფელი ამგვარად დაარსებული დახვდათ. არ აწუხებდათ ს ი ც ო ც ხ ლ ი ს ა და ს ი კ ვ დ ი ლ ი ს სიახლოვე“ (გ. შატბ.).

„არ იციან უგუნურებმა, წუთისოფელი ს ი ც ო ც ხ ლ ი ს ა და ს ი კ ვ დ ი ლ ი ს კიდილია... სადაც სიკვდილი არ შეაბოტებს, იქ ხომ არც ს ი ც ო ც ხ ლ ე ა. აბა ს ი კ ვ დ ი ლ მ ა ვის უნდა მოუქნიოს თავისი ცელი?“ (გ. შატბ.).

„— შავდათუავ, შე ჩემო დამლუბველო, შენც იყავი და აღარა ხარ... უკუღმართი იყავი, მიღალატე, იმ უბედურ დედაჩემს ამოუდექი და გ ზ ა კ ე ა ლ ი ამირიე, მაგრამ განა ის კი არ მახსოვს საიქიოდან რომ მომაბრუნე ამ ტკბილ-მწარე წუთისოფელში... მაინც მიყვარხარ. ეს ქვა ხომ მე დაგადე გულზე“ (გ. შატბ.).

მოყვანილ მაგალითებში დაპირისპირება აშკარაა ხაზგასმულ სიტყვათა სემანტიკაში. ამ წყვილების თითოეული კომპონენტი მეორის საწინააღმდეგოა, ისინი საწინააღმდეგო მნიშვნელობის სიტყვებია.

დავიმოწმოთ კიდევ რამდენიმე მაგალითი პ. კაკაბაძის ღრამატული პოეზიიდან (ტ. II, თბ., 1973):

„სალამოს ჩ ა ს უ ლ ს არ გისურვებ ისევ ა მ ო ს ე ლ ა ს“ (გვ. 17).

„და დ ი დ ი ც, მ ც ი რ ე ც აამხედროს თათრის კირთისგან გამოსახსნელად“ (გვ. 30).

„მამავ, მივდივარ, დ ა ა მ თ ა ვ რ ე მეფესთან დღენი, როგორც ღ ა ი წ ყ ე“ (გვ. 51).

„მ ე ფ ე-დ ე ღ ო ფ ლ ა დ დაგვირგვინდით“ (გვ. 138).

„თქვენ შ ო რ ს ნუ წახვალთ... და არც ა ხ ლ ო მკირდებით“ (გვ. 235)

„მიკვირს, ასე მხოლოდ ს ი ზ მ ა რ შ ი დავმარცხებულვარ, ც ხ ა დ შ ი კი არასოდეს“ (გვ. 247).

„მამ, შენ შეუძებს ფრანცისკო მეამბოხეებს სასახლეში. სულ ყველაფერი დაღწეთ, დაამსხვრიეთ, უ ს უ ლ ო ც, ს უ ლ ი ე რ ი ც“ (გვ. 379).

ცნობილი მკვლევარი ი. ვ. არნოლდი თავის საკმაოდ პოპულარულ წიგნში „თანამედროვე ინგლისური ენის ლექსიკოლოგია“ მიუთითებს, რომ „რადგანაც ანტონიმები სტილისტიკურად არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, ამდენად ანტონიმთა მონაცვლეობა არასოდეს არ იწვევს სტილისტიკური ელფერის ცვლილებას“.¹ ეს მოსაზრება ყველა ენის მასალაზე არ მართლდება. მაგ., ქართულ ენას თუ ავიღებთ, აქ გვხვდება როგორც ამ მოსაზრების საწინააღმდეგო, ისე მისი სასარგებლო მაგალითებიც. ავიღოთ, მაგ., ოტია იოსელიანის რომანიდან („ეარსკვლავთცვენა“) რამდენიმე ნიმუში (იხ. ო. იოსელიანი, სამი რომანი, თბ., 1972).

„— გ ა მ ა რ ჯ ო ბ ა თ, ბავშვებო!

— გ ა გ ი მ ა რ ჯ ო ს, დეიდა ფატი!“ (გვ. 9)

„ტუხუიას მუდამ ეჭირა მჰადის სქელი ნატეხი, ყ ვ ე ლ ი ს ან ზ ო რ ც ი ს ნაპერი და ძ ა ლ ლ ი ც და კ ა ც ი ც ძმურად იყოფდნენ“ (გვ. 9).

„— მერე, რო დ ა გ ა გ ვ ი ა ნ დ ე ს?

— ა რ დ ა მ ა გ ვ ი ა ნ დ ე ბ ა, — თავი გააქნია ამბაკომ. . .

— ხო იცი, რო დაგაგვიანდეს, უნდა გ ე ძ ე ბ ო ?

— არა, ა რ მ ე ძ ე ბ ო, დედაჩემო, მე ისედაც მალე მოვალ“ (გვ. 22).

„ — ხელი გ ა უ 'შ ე ი, თუ არა...

— არა, ა რ გ ა უ შ ე ე ბ ! — მე ბაწარს მთელი ძალით დავებლა-უქე და ფეხზე დავდექი“ (გვ. 27).

„ — მამა მოვა, მო ვ ა !

— ა რ მო ვ ა, შე მამაძაღლო!“ (გვ. 27).

„ტუხუიას ხუთი დ ა-ძ მ ა ჰყავდა — მასზე უნცროსები“ (გვ. 44).

„ — აბა, დღე გ ე ც ლ ე ბ ა ?

— არა, ა რ მ ე ც ლ ე ბ ა“ (გვ. 79).

„ ქ ა ლ ე ბ ი და ბ ა ვ შ ე ე ბ ი ისევე სტეხდნენ, ალბათ, მაგრამ სიმინდებში თითო-ოროლა თუ გამოჩნდებოდა მხოლოდ“. . . (გვ. 85).

„ქ ა ლ ი და კ ა ც ი ! შენ წადი, გაიქეცი, არც სარი ეძიო და არც ძირს დასაგები, პირდაპირ დაქუბე მაგ ოხრადდასარჩენი!“ (გვ. 128).

„ეზიკას ჭირივით სძულდა ძ ა ლ ლ ი და კ ა ტ ა...“ (გვ. 149).

„ორლობეები ხალხით აივსო, მოჰკიოდნენ თმაგაწეწილი დ ე დ ე-ბ ი და მ ა მ ე ბ ი, ქ ა ლ ე ბ ი და ბ ა ვ შ ე ე ბ ი, მოჰკიოდნენ ზემო უბნიდან, სოფლის თ ა ვ ი დ ა ნ და ბ ო ლ ო დ ა ნ. ყველა ეზოდან და ყველა სახლიდან“ (გვ. 158).

¹ И. В. Арнольд. Лексикология современного английского языка, М., 1973, стр. 19.

„დამთავრდა ომი, რომელიც ოთხი წლის წინ თამაშით და ვ ი წ-
ე ე. დავიწყე თამაშით და წარბშეკრულმა და ვ ა მ თ ა ვ რ ე. ვნახე
ყველაფერი, ვნახე ზღვა ცრემლი და მწუხარება, მოვასწარი დიდი
ს ი ე ვ ა რ უ ლ ი და ლ ა ლ ა ტ ი, გავხდი მამა და...“ (გვ. 160).

„ს ი კ ე თ ე ს დრო უნდა! მე დრო არ მეყო და უნებურად ბო-
როტებ ბ ა ც ჩავიდინე“ (გვ. 160).

სხვას რომ ყველაფერს თავი დავანებოთ, ამ მაგალითებიდან პირ-
ველად დამოწმებულში არის დიალოგი: გამარჯობათ, გაგიმარჯოს! რა
თქმა უნდა, მათი თანამიმდევრობის შეცვლა, ადგილების გადანაცვლე-
ბა არ შეიძლება, რადგან ჯერ „გ ა გ ი მ ა რ ჯ ო ს“ არ ითქმის და შემ-
დეგ „გ ა მ ა რ ჯ ო ბ ა თ“. არც უკანასკნელ მაგალითში მოხერხდება
უმტკივნეულოდ ასეთი ოპერაციის ჩატარება, რადგან თუ წინ წამოვ-
წევთ ფრაზას „ბოროტება ჩავიდინე“ და შემდეგ მოვაქცევთ „სიკე-
თეს დრო უნდა“, დროული თანამიმდევრობა დაირღვევა.

არც კომპოზიტურ ანტონიმებში მოხერხდება ასეთი გადანაცვ-
ლება; მაგ., „მ თ ა ბ ა რ ი ზ ა ნ ზ ა რ ე ბ ს, თ რ ი ა ლ ე ბ ს, თ რ თ ის“ (ს. შანშ.
ერთტომეული, 1962, გვ. 23); „მიუუჩებულა ტყე, მ თ ა და ვ ე ლ ი“
(გვ. 52); „ძუძუს აწოვებს ალაზანს გ ა ლ მ ა-გ ა მ ო ლ მ ა მწვერვალ-
ნი“ (გვ. 86); „სდუმს ხუმარა, აღარ ამბობს ი გ ა ვ-ა რ ა კ ე ბ ს“ (გვ.
126); „ხან კი კალოზე გ ო გ ო-ბ ი ჰ ე ბ ს დასდევს კაშკაშით“ (გვ.
150).

„აგერ ჩვენი ბრწყინვალეობა ქალ-ვაჟები მზისთვალეობა“ (გვ. 195);
„გვახალისებს ბ ა ლ-ვ ე ნ ა ხ ე ბ ი ს აყვავილება, ვარდგაშლილობა“
(გვ. 197); „მოველ-ვნახე შენი სახე წ ა რ ბ-წ ა მ წ ა მ ი თ შემოსი-
ლი“ (გვ. 294); „ზეპირ გეტყოდა შოთას შაირებს, ს ი ბ რ ძ ნ ე-ს ი ც-
რ უ ის ი გ ა ვ-ა რ ა კ ე ბ ს“ (გვ. 327).

მაგრამ არის შემთხვევები, როცა ანტონიმთა ადგილების შეცვლა
უმტკივნეულოდ შეიძლება მთელი გამონათქვამის სტილისტიკური
ელფერის შეუცვლელად; მაგ., ცოცხალ-მკვდარიც შეიძლება ვთქვათ
და მკვდარ-ცოცხალიც: „თან ანიშნებდა: „იქ... იქ... ცარია, ნახეს
ცარია. ც ო ც ხ ა ლ-მ კ ვ დ ა რ ი ა“ (ს. შანშ.), „ეს ისაო, ის ე ს ა ო
და საულის ამ ა ქ ე თ-ი ქ ი თ ტ რ ი ა ლ ს და გაწამაწიაში თავის მოფ-
ხანის... დროც ვერ ეშოვა“ (დ. შენგ.). „აქ შეიძლება ჯერ ეს
ვთქვათ, შემდეგ—ის, ანდა: აქეთ-იქით შეიძლება ასეც დაწვეროთ:
იქით-აქეთ. ამით არაფერი დაშავდება: ანალოგიური მაგალითებია
კომპოზიტებში: „შეტრიალ - შემოტრიალდა“, „მიალაგ-მოალაგა“,
„მიასწორ-მოასწორა“, „წივილ-კივილით“, „მიდებულ-მოდებული“
და სხვ. ანდა ავიღოთ წინადადება „მ ა რ თ ა ლ ი და ტ ყ უ ი ლ ი
ჩემი თვალით ვნახე, სხვას რათ უჯერებ“ (ა. ცაგ.). აქაც შეიძლება ან-

ტონიმთა ადგილების შეცვლა უმტკივნეულოდ; ასეთი ოპერაცია შეიძლება აგრეთვე შემდეგ მაგალითებში:

„მოდი დღეს შენ და მე ერთი ქრისტიანულად დავთვრეთ“ (ა. ცაგ.); „ბ ე ბ ე რ ი დედა და ა ხ ა ლ გ ა ზ რ დ ა ქალი“ (ა. ცაგ.).

„ვინ არის კ ო კ ლ ი და ბრმა, რასა ბრძანებთ?“ (ა. ცაგ.). „ცხრა თუმანი არც ა მ ა შ ე ნ ე ბ ს; არც დ ა მ ა ქ ე ე ს“ (ა. ცაგ.).

ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში შეტანილია კომპოზიტი ბ ი ნ დ-უ ნ დ ი, რაც ახსნილია, როგორც ბინდი და დამოწმებულია შ. მღვიმელის, ილიას, ს. შანშიაშვილის, ალიო მირცხულავას, შ. დადიანისა და ი. ნონეშვილის ნაწარმოებებიდან:

„მიცქერს შორიდან ურიცხვი, ლანდი,
ათასი ბურღი, ნარი თუ ქაცვი,
ბ ი ნ დ-უ ნ დ შ ი ჩუმი შრიალით ვარდის
ისე შშორდებით, სიტყვას არ შაცლით“ (შ. ფორ.).

მაგრამ ხაზგასმული კომპოზიტის კომპონენტების შებრუნება (ბუნდ-ბინდი) არ შეიძლება და ამიტომ ეს უკანასკნელი შებრუნებული სახე არც არის შეტანილი ქართული ენის განმარტებითს ლექსიკონში.

ამგვარად, დებულება იმის შესახებ, რომ ანტონიმების მონაცელობა თითქოს არასოდეს არ იწვევდა სტილისტიკური ელფერის ცვალებადობას, ქართული ენის მონაცემების მიხედვით ყოველთვის არ მართლდება.

ამის შემდეგ საჭიროა გაირკვეს ანტონიმთა სტრუქტურის საკითხი.¹ შევეხებით მას უფრო დეტალურად.

¹ ანტონიმების შესახებ ვრცლად იხ. Э. И. Роди́чева, Психолингвистический анализ лексической антонимии, АКД, М., 1976; С. А. Барсикьян, Современное состояние теории антонимов. (Краткий обзор лингвистической литературы): Труды Самаркандского университета, 1974, вып. 250, стр. 85—90. Д. Н. Шмелев, Современный русский язык. Лексика, М., «Просвещение», 1977, стр. 202—207; Л. А. Новиков, Антонимия в русском языке, Изд-во МГУ, 1973.

სტრუქტურის საპითხისათვის

ანტონიმები ურთიერთსაპირისპირო მნიშვნელობის სიტყვებია. ამ აზრისა მკვლევართა უმრავლესობა (ა. ა. რეფორმატსკი, არნ. ჩიქო-ზავა, რ. ა. ბუდაგოვი, ლ. ა. ბულახოვსკი...), თუმცა ცნება „საპირისპირო მნიშვნელობა“ ყველა მეცნიერს ერთნაირად არ ესმის; მაგ., უდავოდ დაპირისპირებაა სიტყვა—ცნებებისა წინადადებაში: „მალა ცას ვამცნო, დაბლა ქვეყანას ჩვენი დედოფლის უბედურება“ (ევრიბ.); ასევე საპირისპირო შინაარსისაა: ახალი — ძველი, სიკვდილი — სიცოცხლე, ჰკვიანი — ბრეყვი, მისვლა — მოსვლა, ქირი — ლხინი, თაფლი — შხამი: „თაფლი მოგწვეთავს ენის წვერიდან, მაგრამ გული კი შხამით გაქვს საცხე“ (ევრიბ.); „და მადლობის წილ დალატი“ (ევრიბ.). მადლობა და დალატი ერთი შეხედვით არ არის მკაცრად დაპირისპირებული ცნებები, მაგრამ მოცემულ შემთხვევაში ნამდვილად ანტონიმებია; კეთილი — ბოროტი, სიტყვით — საქმით, ცოცხალი — მკვდარი და სხვ.

ავიღოთ სიმონ გუგუჩავას „თამარიანის“ წინასიტყვაობის შემდეგი შთამბეჭდავი სტრიქონები:

„მწარეს ნურვინ ჩამომხაებს, თუ რომ ტკბილი არ მაღირსოს“.

რა თქმა უნდა. საყოველთაოდ გაზიარებული დებულების თანახმად. მწარე — ტკბილი ანტონიმებია, მაგრამ არა ყოველთვის. უნდა ვიცოდეთ კონკრეტულად შედარების საფუძველი, ე. ი. თუ რომელერთ განზომილებიან ოპოზიციასთან გვაქვს საქმე. თუ შედარების საფუძველი სხვადასხვაა, მწარე და ტკბილი არ იქნებიან ანტონიმები: მაგ., შესიტყვებაში: „ტკბილი ვაშლი და მწარე მღოგვი“ ტკბილი — მწარე ანტონიმებად ვერ ჩაითვლება, რადგან შედარების საფუძველი სხვადასხვაა. მაგრამ ისეთ გამონათქვამებში, როგორიცაა: „ტკბილი ენა და მწარე ენა“, ანდა „ტკბილი სიტყვა“ და „მწარე სიტყვა“ იგივე სიტყვები ანტონიმებია, რადგან შედარების საფუძველი ერთია. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, ს. გუგუჩავას ზემოთ მოყვანილ სტრიქონში მწარე — ტკბილი ანტონიმებია¹.

¹ შდრ. ც. კვირიკაშვილი, ანტონიმების სტრუქტურული დახასიათება. თბილისის უნივერსიტეტი გიორგი ახვლედიანს, გვ. 455.

ავილოთ ასეთი წინადადება: „კი, ბატონო, — მიუგო სტუმარმა და დააქკერდა, თითქოს უნდა იმის სახეზე ამოიკითხოს თავისი ბ ე დ ი და უ ბ ე დ ო ბ ა ო“ (დ. მეგრ.). ბ ე დ ი და უ ბ ე დ ო ბ ა ანტონიმებია. ასევე: ავი და კარგი, დიდი და პატარა, დღე-ღამე, სულიერი-უსულო, მტერი და მოყვარე, ჭირი და ლხინი, სამოთხე და ჯოჯოხეთი, შესვლა—გამოსვლა, გამსვლელ—გამომსვლელი, კმაყოფილი—უკმაყოფილო, უკეთესი—უარესი; „დიდი მ ე ტ ყ ვ ე ლ ი და დიდი მ უ ნ ჯ ი“ (ლ. ასათ.).

ანტონიმებია აგრეთვე: სიხარული—მწუხარება, მაგარი—სუსტი, ცოცხალი—მადლი, ღამით—ღლისით და სხვ.

ენის ლექსიკური შემადგენლობა წარმოადგენს ლექსიკური სისტემის ერთეულს, რომელიც ასახავს რეალური ქვეყნის საგნებსა და მოვლენებს. ამ დამოკიდებულების ერთ-ერთ სახეს წარმოადგენს საგანთა და მოვლენათა საპირისპირო დამოკიდებულება. სიტყვები, რომლებიც ერთმანეთთან დამოკიდებული არიან საწინააღმდეგო მნიშვნელობით, ქმნიან ენის ლექსიკური შემადგენლობის შიგნით განსაკუთრებულ ფენას ანუ „მიკროსისტემას“. ეს სიტყვები ლინგვისტიკაში იწოდებიან ანტონიმებად. ანტონიმები ქართული ენისათვის დამახასიათებელი მოვლენაა. ისინი ფართოდაა გავრცელებული როგორც ზეპირ, ისე წერით მეტყველებაში, პროზაში, პოეზიაში, პერიოდიკაში, მეცნიერულ და კრიტიკულ-პუბლიცისტურ ნაწერებში.

ანტონიმურ ურთიერთობაში შესვლისას სიტყვა ავლენს თავის მხოლოდ ერთ მნიშვნელობას, ხდება ერთმნიშვნელოვანი, ე. ი. ანტონიმური ცალის სიტყვა აკმაყოფილებს იმ მოთხოვნას, რომელსაც ჩვეულებრივ უყენებენ ტერმინს. ტერმინიც ხომ ერთი მნიშვნელობისაა. როგორც კი ანტონიმური სიტყვა გამოდის, როგორც წესი, ერთი რომელიმე განსაზღვრული საგნისა თუ მოვლენის ფუნქციით, იგი ხშირად გამოიყენება ტერმინად.

ეს შეინიშნება მეცნიერულ გამოკვლევებში უმეტესად.

ამ მომენტს ჯერ კიდევ ა. გერცენმა მიაქცია ყურადღება. დიდებული კრიტიკოსი ამის შესახებ წერდა:

„როგორც კი ვიღებთ ერთ მომენტს, უჩინარი ძალით საწინააღმდეგოსავენ გვიტაცებს; ეს არის აზრის პირველი სასიცოცხლო ბორცვა: სუბსტანცია მიისწრაფვის გამოვლენისაკენ, უსასრულო — დასრულებისაკენ; ისინი ისე აუცილებელია ერთმანეთისათვის, როგორც მაგნიტის პოლუსები“.¹

¹ ა. გერცენი, რჩეული ფილოსოფიური თხზულებანი, ტ., 1, თბ., 1953, გვ. 30.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ანტონიმები ყველა ქანრისა და სტილის ნაწარმოებისათვისაა დამახასიათებელი. იგი არაა უცხო არც ქართველური ენებისა და ქართული დიალექტებისათვის;

1. ანტონიმები პოეზიაში:

„ილიდოს იგი მარად ბრწყინვალე,
ცასა და მიწას არ მოსწყინდება“ (ს. ის.)

ანტონიმები მოგვყავს წინადადებების გარეშე იმავე და სხვ. ავტორის ლექსებიდან: მთები, ველები (ს. ის.), მთა და ბარი (ს. ის.), „გვიან დამდება, გვიან თენდება“ (ს. ის.), შინ — გარეთ (ს. ის.), ბნელი — ნათელი (ს. ის.); „დღეს შენი აზრი ხვალ იქნება რომ ჰქონდეს ჩემზე“ (მ. მაქ.), არა — კი (მ. მაქ.), გადის — შემოდის (მ. მაქ.), გიყვარდა — გძულდა (მ. მაქ.), ამერ — იმერი (მ. მაქ.), მიწამ — ზეცამ (მ. მაქ.), იქაც — აქაც (მ. მაქ.), უხალისოდ — ხალისით (მ. მაქ.) და სხვ.

2. ანტონიმები პროზაში:

„უფროსი და უმცროსი, სტუმარი და მასპინძელი არ იცი, ბიჭო, შენ?“ (ნ. დუმბ.), ამათვალეირ — ჩამათვალეირა (ნ. დუმბ.), იცინიან — მღერიან (ნ. დუმბ.), დედები — მამები (ნ. დუმბ.), თეთრი — შავი (ნ. დუმბ.), ადრე — გვიან (ნ. დუმბ.), ბედნიერება — უბედურება (ნ. დუმბ.), ჰკვიანი — აბდალი (ნ. დუმბ.), ვაშენებთ — ვანგრევთ (ნ. დუმბ.), შეძერება — გამოძერება (ნ. დუმბ.), უფროს — უმცროსობა (ნ. დუმბ.); „ერთ მხარეზე რომ ექსპლუატირებულნი დგანან მშვიერი კუჭებით და მეორეზე — ექსპლოატატორები — მძაღარი და კმაყოფილნი“ (დ. სულ.), ჭირი — ლხინი (დ. სულ.), მიხვეულ — მოხვეული (დ. სულ.).

3. ანტონიმები დრამატულ ნაწარმოებში:

„ნენე. აი დაიქცეს მაგათი მოდნი! ბატონო, უწინდელ დროში როგორ შეგვეძლო დედამთილისა და მამამთილის წინ ხმა ამოგველო და ეხლანდელი რძლები დედამთილებს კიდევაც სცემენ“ (ზ. ანტ.), „მოღალატე არ გახლავარ, რით დაგარწმუნო, რომ ერთგული ვარ?“ (ა. სუმბ.); გაიფანტ — გამოიფანტა (ა. სუმბ.), უბრალო და ბრალიანი (ა. სუმბ.), მდიდრები — ღარიბები (ა. სუმბ.), მოხუცი — ახალგაზრდა (ა. სუმბ.), რიგიანი — ურიგო (ა. სუმბ.), წინანდელმა — ახლანდელმა (ა. სუმბ.), მინგრეული — მონგრეული (ა. სუმბ.), ცხადლივ — სიზმრად (გვ. 32).

4. ანტონიმები თარგმანებში:

„ჩვენ რა გვენალვლება, ჩხუბი ბატონებს აქვთ, ჩვენ კი

მსახურები ვართ“ (ი. მაჩ.); ბნელი — ნათელი (ი. მაჩ.), მეცინება — მეტირება (ი. მაჩ.), ავ — კარგი (მ. მაჩ.), მასპინძელი — სტუმარი (ი. მაჩ.). ლაპარაკობს — სდუმს (ი. მაჩ.), სიცოცხლე — სიკვდილი (ი. მაჩ.).

5. ანტონიმები პუბლიცისტიკაში, კრიტიკაში:

„და აი ჩემ თვალწინ იმართებოდა დღისა და ღამის ორთა ბრძოლა“ (დ. გედ.), „წაიყვანე, ლევან, ჩემი გიგა, მთებს მიეჩვიოს. მამამისი ვაჟკაცი იყო, არ მინდა შვილი ჯაბანი გამომივიდეს“ (დ. გედ.).

„ოდითგანვე ცნობილია, რომ მწერალს ერთნაირი ძალით უნდა ეხერხებოდეს როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი ტიპების დახატვა, ნეგატიური ისტატი პოზიტიური ისტატი უნდა იყოს“ (კრიტიკა, 1973, № 5, გვ. 11).

„ჩვენს დროში რომ მეცნიერების დიფერენციაციისა და ინტეგრაციის განუწყვეტელი პროცესია, ბევრი ნაწევრდება, ბევრი ერთიანდება“ (კრიტიკა, 1973, № 5, გვ. 20).

6. ანტონიმები მეცნიერულ შრომებში:

„ბიბლია მარტო რელიგიური წიგნი როდია, იგი ამავე დროს კულტურის მნიშვნელოვანი ძეგლიცაა. ამიტომ სწავლობენ მას გულდასმით სხვადასხვა რწმენისა და მსოფლმხედველობის ადამიანები — თეისტებიც და ათეისტებიც“ (თეიმურაზ ფანჯიკიძე, რელიგია და თანამედროვეობა, თბილისი, 1973, გვ. 31).

„მისი ქონათუარქონა განაპირობებს წინადადებათა დაყოფას სრულ და უსრულ სახეებად“ (ა. დავითიანი, ქართული ენის სინტაქსი, 1973, გვ. 131).

7. ანტონიმები პერიოდიკიდან:

„კლასობრივი უთანასწორობა და სულ უფრო მზარდი უფსკრული „ზედა“ და „ქვედა“ ფენებს შორის, რასიზმი, რომელიც სულ უფრო იკიდებს ფეხს ცხოვრების ყველა სფეროში, მმართველი წრეების პოლიტიკის გამო ფართო მასების სულ უფრო მზარდი უკმაყოფილება — ასეთია ისრაელის სახელმწიფოს ყველაზე დამახასიათებელი ნიშნები“ (გაზ., „კომუნისტი“, 15.01.1974, გვ. 3).

„ამ რადიოსადგურების (ლაპარაკია „თავისუფლებასა“ და „თავისუფალ ევროპაზე“) გადაცემებში თეთრი — ადვილად შავდება, შავი კი თეთრდება, ტკბილი მწარდება, მწარე კი ტკბილდება — პატრონების ნება — სურვილისამებრ“ (გაზ. „საშობლო“, № 2, 1974 წლის იანვარი, გვ. 6).

8. ანტონიმები ქართული ენის დიალექტებშიც გვხვდება: „გოგო ძალიან კუტი იყო... ბიჭი კაი ვაჟიკაცი იყო“ (შ. ძიძიგური,

ქართული დიალექტოლოგიის მასალები (მესხური), თბ., 1974, გვ. 55).

9. ანტონიმები მეგრულშიც დასტურდება: „ღ ა რ ი ბ ი ვორექ, მ დ ი ღ ა რ ს მექუნს, ჩქიმი სქვამი ყოროფილი“ (პავლე აკობია, „ჩელა“).

10. ანტონიმები არაა უცხო არც სვანურისათვის:

ჩვენ მხოლოდ ერთ მაგალითს დავიმოწმებთ ალექსი დავითიანის „სვანური ანდაზებიდან“ (ა. შანიძისა და ძ. ქალდანის რედაქციით, თბ., 1973): „ამსოლდ, ხოლა ვოდდე ჩუ ხეყრენი, ხო ჩამ გუ ესერ დემ ხაჰდი“ (გვ. 13). (კ ა ც ი, სანამ ც უ დ ი არ დაემართება, კ ა რ გ ს არ დააკვირდება).

სპეციალურ ლიტერატურაში ხაზგასმულია, რომ ლექსიკაში არსებული დაპირისპირება აუცილებლობით არ ემთხვევა ლოგიკურს. ასეთი დამთხვევა მხოლოდ შესაძლებელია და ასეთ შემთხვევაშიც ცნებისა და სიტყვის აუცილებელი შინაგანი კავშირის უკუფენას არ წარმოადგენს. ანტონიმებზე მხოლოდ მაშინ შეგვიძლია ვილაპარაკოთ, როდესაც გარკვეულ სიტყვათა დაპირისპირება ამა თუ იმ კონკრეტულ ენაში რეგულარულად ხდება,¹ მაგ.: „ბერიძემ მხოლოდ ბოსაჩვენებლად მოიკატუნა თავი, თითქოს ე წ ყ ი ნ ა, მაგრამ გულში კ ი გ ა ე ხ ა რ დ ა“ (ა. ანტ.), „დათომ თვალი მ ო ხ უ ჭ ა და კვლავ გ ა ა ხ ი ლ ა“ (ა. ანტ.), „ხან ს წ რ ა ფ ა დ, ხან ნ ე ლ ა ს რიალებს“ (ა. ანტ.), „არის გ ა მ ა რ ჯ ვ ე ბ ა და მ ა რ ც ხ ე ბ ა ზ ე უარესი— დასძინა სააკაძემ“ (ა. ანტ.). ამ უკანასკნელ მაგალითში გ ა მ ა რ ჯ ვ ე ბ ა და მ ა რ ც ხ ე ბ ა ლექსიკური ანტონიმებია.²

ანტონიმია. უპირველეს ყოვლისა, ენის ლექსიკის დამახასიათებელი მოვლენაა. ამიტომაცაა, რომ თანამედროვე ენათმეცნიერებაში განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა ანტონიმების ადგილისა და როლის განსაზღვრას მთლიანად ენის ლექსიკურ სისტემაში.

ლექსიკოლოგიაში გავრცელებული შეხედულებით, ანტონიმები, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, საწინააღმდეგო მნიშვნელობის სიტყვებია. მაგრამ აქ ყველაზე უფრო გაურკვეველია, რაც იგულისხმება სინტაგმაში „ს ა წ ი ნ ა ა ღ მ დ ე გ ო მ ნ ი შ ვ ნ ე ლ ო ბ ა“. აქ ისმის კითხვა: რომელ სიტყვებს შეიძლება ექნეს საწინააღმდეგო მნიშვნელობა? დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ სიტყვათა უმრავლესობას არ გააჩნია ანტონიმური ცალი, რადგან შესაბამის ცნებას არა

¹ ბ ი ძ ი ნ ა ფ ო ჩ ხ უ ა, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 37.

ლექსიკური ანტონიმების სტილისტიკურ ანტონიმებად გადაქცევის შესახებ იხ. ნ ა ნ ა მ ო ს ა შ ე ი ლ ი, ანტითეზის სტრუქტურის საკითხისათვის: თუშ, B 4 (143), თბ., 1972, გვ. 93—104.

აქვს თავისი ლოგიკური საწინააღმდეგო სემანტიკური ოდენობა; ავიღოთ, მაგ., ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონიდან ასო ზან-ზე რამდენიმე სიტყვა: ბაასი, ბაასობს, ბაბთა, ბაბილო, ბაბრო, ბაგა, ბაგაჟი, ბაგე, ბადე, ბადიში (კუთხ. გურ., იმერ. შვილიშვილი), ბადრიჯანი, ბაზა, ბაზიერი, ბაზისი, ბაირალი, ბაიყუში, ბალი, ბალახი, ბალეტი, ბალიში, ბანკეტი, ბარათი, ბარდა, ბარონი, ბაჯალლო, ბოკალი, ბუში, ბუშტი, ბუხარი, ბრკყალი და ათასი სხვ. მხოლოდ სიტყვათა განსაზღვრულ კატეგორიას შესწევს უნარი გამოხატოს სხვა სიტყვის საწინააღმდეგო შინაარსი: სიტყვათა ამ ჯგუფს მიეკუთვნება უმთავრესად ისეთები, რომელთაც აქვთ თავიანთი სემანტიკით ხარისხის თვისება. ასეთებია, უპირველეს ყოვლისა, ზედსართავი სახელები, მიმღობები, აგრეთვე არსებითი სახელები და ზმნები; მაგალითები: დიდი — პატარა, მოღალატე — ერთგული, მტერი — მოყვარე, ცოცხალი — მკვდარი, დედ — მამა, და—ძმა, მეფე — დედოფალი, ცოლ—ქმარი. ადგა — დაჯდა. შევიდა — გამოვიდა, დახუჭა — გაახილა, უყვარდა — სძულდა და სხვ.

საწინააღმდეგო მნიშვნელობის გამოხატვის უნარი აქვს აგრეთვე ზმნიზედებს: აქა—იქ, შინ—გარეთ, წინ—უკან, აქეთ—იქით, მეტად—ნაკლებად, წალმა—უკუღმა, ჩქარა—ნელა, ახლოს—შორს, ზემოთ — ქვემოთ. . .¹

დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ სწორია მოსაზრება, რომელიც სპეციალურ ლიტერატურაში ახლახან გამოითქვა: „თუ, მაგალითად, შეპირისპირების თვალსაზრისით შევხედავთ ქართული ან რუსული ენის ანტონიმების სისტემას, დავინახავთ, რომ ანტონიმი არ არის მხოლოდ ცნებათა დაპირისპირება. ანტონიმური წყვილების არსებობას ძალიან ხშირად განაპირობებენ ენაში არსებული გრამატიკული კატეგორიები. ერთ ენაში არსებული და მკაფიოდ გამოხატული ანტონიმური წყვილი მეორე ენაზე თარგმნისას შეიძლება არ აღმოჩნდეს ასეთად ან საერთოდ წყვილიც არ იყოს. მაგ., და—ძმა, დე. брат—сестра—ორივე ენაში სრული ანტონიმური წყვილებია და თარგმანშიც ურთიერთადეკვატურია. Вещи—предметы რუსულში ანტონიმებია, ქართულად თარგმნისას ანტონიმია იშლება ინფინიტივის თარგმნის სიძნელის გამო: გამხიარულება (ვილაცის)—დამწუხრება (ვილაცის) (შდრ. პირიანი ფორმები: ეამხიარუ-

¹ დაწერილებით იხ. М. Д. Степанова, И. Н. Чернышева, Лексикология немецкого языка, М., 1962, стр. 200—201; შდრ. Л. С. Пейсиков, Лексикология современного персидского языка, Издательство Московского университета, 1975, стр. 117—120.

ლებ — ვამწუხრებ). სიტყვების აღწერითი თარგმნა ანტონიმიისათვის მიუღებელია“.¹

ანტონიმური წყვილები ისეა შესული ადამიანის ცნობიერებაში, რომ საკმარისია მისი ერთ-ერთი ცალი ვახსენოთ ან გავიგონოთ, რომ ასოციაციით მეორეც გვაგონდება; მაგ., დღის გაგონებაზე აუცილებლად ღამეც გვაგონდება, თუ გვახსენდება; მაგ., „წადი, შვილო, წადი, დღე და ღამე გელის“ (ნ. ლორთქ.). ასევეა ამავე ავტორის ნაწარმოებებიდან: ვაჟი—ქალნი, ტყე—ველნი, კარგი—ცუდი, მკაცრი—ლმობიერი, მარჯენივ—მარცხნივ, ნებით—ძალით, რძალ—დედამთილი, ბატონი—ყმა, ადრე—გვიან, ბიჭები—გოგონები, გაღება—დაკეტვა, დედალი—მამალი, კაი—გლახა, ჭირში — ლხინში, რისხვა—წყალობაც, საპატარძლო—სასიძო, შინაურმა—გარეულმა, ცოდვილი—წმინდანი, ჭირი—ლხინი, ხილული—უხილავი და სხვ.

რა თქმა უნდა, კონტექსტის, ფრაზის, წინადადების გარემოცვას უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს ანტონიმის სემანტიკის ყოველმხრივი გამოვლენისათვის. ეს აღნიშნულია კიდევ სპეციალურ ლიტერატურაში: „კონტექსტი დიდ გავლენას ახდენს სიტყვის სემანტიკაზე, მაგრამ აქედან უმართებულო იქნებოდა ისეთი დასკვნის გაკეთება, თითქოს კონტექსტის გარეშე სიტყვა მხოლოდ „მკვდარ პრეპარატს“ წარმოადგენს. იზოლირებული სიტყვა პირველადი, ძირითადი მნიშვნელობის მატარებელია, კონტექსტში მას დამატებითი მნიშვნელობა ეძლევა“.²

ყოველი სახის ანტონიმის სტრუქტურაში სემანტიკურად დომინანტობს საწინააღმდეგო მნიშვნელობა. სწორედ ამ თვისების გამო იყო, რომ ჯერ კიდევ ძველმა ბერძენმა გრამატიკოსებმა უწოდეს ლექსიკის ამ ფენას ანტონიმი (ბერძ. anti — წინააღმდეგ, onyma — სახელი; ფრანგ. antonymes, ინგლ. antonyms, გერმ. Antonyme).

ანტონიმები ამდიდრებენ ადამიანის მეტყველებას; მაგ., „მარინე ლევანს წერილებს ხშირად სწერდა, თინათინი — უფრო იშვიათად, ლევანი მათ მოკლედ უპასუხებდა ხოლმე, უფრო თავაზიანობის გულისათვის, თორემ წერილების წერა დიდად არ ეპიტნაევბოდა“ (გ. ფანჯ.). სიტყვას „ხშირად“, ცალკე აღებულს, არა აქვს პოეტური თუ მხატვრული მნიშვნელობა, მაგრამ მის კორელაციურ ცალთან („იშვიათად“) ერთად იგი მძლავრი სტილისტიკური საშუა-

¹ გ. წიბახაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 32.

² ბ. კონტრიძე, სიტყვის მრავალმნიშვნელობიანობა და მისი ფუნქცია მხატვრულ ლიტერატურაში: ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 1966, № 1, გვ. 48.

ლებაა, რომელსაც მეტი სიცოცხლე და ემოციურობა შეაქვს გამო-
ნათქვამში (ამაზე ვრცლად იხ. ქვემოთ). ანალოგიურია სხვა ანტონი-
მები გ. ფანჯიკიძის ნაწარმოებიდან „მეშვიდე ცა“: უცვლელი—შე-
ცვლილი, დამაკმაყოფილებელი — არადამაკმაყოფილებელი, მო-
ვალ—არ მოვალ, ზედა — ქვედა, მალა—დაბლა, ჩამორჩენილი —
ზოწინავე, ათვალ—ჩათვალეირა, მოგწონთ—არ მოგწონთ, შევი-
და—გამოვიდა, დახუკა—გაახილა, ეზიზღებოდა — უყვარდა, მოუ-
მატა — დაუკლო და სხვ.

ავილოთ ვ. ჯავახიძის წიგნიდან („მეშვიდე“) ერთი უსათაურო
ლექსი (ამ პოეტს ქართულ პოეზიაში ყველაზე უფრო უყვარს უსა-
თაურო ლექსები), რომელიც თავიდან ბოლომდე დაპირისპირების,
ანტონიმის პრინციპზეა აგებული:

„გინდა მაქე და გინდა
მაგინე,
მწარეს ვერ ვიტყვი—
ტკბილის მაგიერ.
ვერა,
უმანკო
სიტყვის მაგიერ —
ვერასდროს ვიტყვი სი-
ტყვას მანკიერს.
წაშლის ყოველგვარ იერ-
არქიას
სიტყვა —
ნათქვამი
სიტყვის მაგიერ:
თავისუფლება —

ღმერთის მაგიერ
სამოთხე —
ჯოჯოხეთის მაგიერ,
სამშობლო —
უცხოეთის მაგი-
ერ,
წითელი დროშა—
თეთრის მაგიერ,
სინათლე —
უკუნეთის მაგი-
ერ,
მთვარეშავალი —
ეტლის მაგიერ,
კილომეტრები
მეტრის მაგიერ,
წვეთები—ერთი წვეთის
მაგიერ,

წყვილი და წვი-
ლი —
კენტის მაგიერ,
მეტი და მეტი — მეტის
მაგიერ,
ზედმეტი — მეტისმე-
ტის მაგიერ,
მრავალი — ზო-
გიერთის მაგიერ,
ათივე — მეათედის მაგი-
ერ,
ათი ათასი — ერთის
მაგიერ,
ერთ-ერთი — ერ-
თადერთის მაგიერ
ყველანი — ერ-
თმანეთის მაგიერ“.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ შეიძლება გადავიდეთ პირდა-
პირ საკითხზე — ანტონიმთა სტრუქტურული კლასიფიკაცია.

სტრუქტურული კლასიფიკაცია

სხვადასხვა მეკლესიური ანტონიმთა სტრუქტურული კლასიფიკაციის სხვადასხვა სახეს გვთავაზობს. ამ საკითხზე ჭერ კიდევ არ შექმნილა ერთი გარკვეული აზრი. ამის მთავარი მიზეზი ის არის, რომ საერთოდ ქართული ლექსიკოლოგიის ეს მხარე თითქმის შეუსწავლელია. ჩვენ არ გვაქვს ანტონიმთა ლექსიკონიც კი! მაშინ, როდესაც სხვა ენებზე (რუსულზე, ინგლისურზე, ფრანგულზე, გერმანულზე, აგრეთვე რუსულ-რუმინულზე...) მოგვეპოვება ასეთი რამ. ეს გარემოება, რა თქმა უნდა, უარყოფითად მოქმედებს ლექსიკის ამ კატეგორიის კვლევის საქმეზეც.

ჩვენ ვიზიარებთ გ. წიბახაშვილის იმ მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც ანტონიმებად უნდა ჩაითვალოს სიტყვათა ისეთი წყვილი, რომლებშიც აზრობრივი დაპირისპირება წარმოიშობა ან სიტყვათა ძირეული განსხვავებით (ქალაქი — სოფელი), ან ერთძირიანი სიტყვების ანტონიმური აფიქსაციით (წააგო — მოიგო).

ანტონიმების ყველაზე სრული კლასიფიკაცია მოცემული აქვს ლ. ა. ნოვიკოვს. მისი აზრით, სტრუქტურული კლასიფიკაციის თვალსაზრისით შეიძლება გამოვყოთ ანტონიმთა შემდეგი ძირითადი სახეები: 1. სხვადასხვაძირიანი („ლექსიკური“) ანტონიმები, 2. ერთნაირძირიანი („გრამატიკული“, „სიტყვაწარმოებითი“) ანტონიმები და 3. განსაკუთრებული ტიპი — ენანტროსემია (ე. ი. სიტყვის თვისება გამოხატოს ანტონიმური მნიშვნელობა)¹.

გადავიდეთ უშუალოდ ანტონიმთა ძირითადი სტრუქტურული ტიპების დახასიათებაზე.

გფიქრობთ, ქართულისათვის უფრო შესაფერია ტერმინები: ნაირძირიანი ანტონიმები, ან ძირეული ანტონიმები, აგრეთვე წარმოქმნილი ანუ ნაწარმოები ანტონიმები. აქედან ჩვენ უპირატესობას ვაძლევთ ტერმინებს „ნ ა ი რ ძ ი რ ი ა ნ ი“ და „წ ა რ მ ო ქ მ ნ ი ლ ი“ ანტონიმები, რადგან ტერმინები „ძირეული“ და „ნაწარმო-

¹ სულ ახლახან დაიბეჭდა ნაშრომი: ნ. პ. კოლესნა, ე. ი. წიბახაშვილი, ანტონიმების რუსულ-ქართული და ქართულ-რუსული მოკლე ლექსიკონი, თბ., 69—77.

² ცოტა სხვაგვარ კლასიფიკაციას გვთავაზობენ ნ. ისკოს და ა. ლენკოვა თავიანთ შრომაში „გერმანული ენის ლექსიკოლოგია“. A. Jskos, A. Lenkova, Deutsche Lexikologie, Leningrad, 1963, S. 227.

ბი“ სხვა გაგებასაც შეიცავენ. სხვას რომ ყველაფერს თავი დაეანებოთ, „ძირეული“ მორფოლოგიაში (სახელთა წარმოქმნაში) ეწოდება სახელს, რომლის ფუძისაგანაც სხვა სახელია ნაწარმოები,¹ ხოლო სიტყვა „ნაწარმოები“ თავისი სემანტიკით პოლისემიურია. იგი ამასაც ნიშნავს: „გონებრივი შრომის ნაყოფი; შემოქმედის ნაშრომი; მაგ., ბელეტრისტული ნაწარმოები, მხატვრული ნაწარმოები, მუსიკალური ნაწარმოები, საფორტეპიანო ნაწარმოები“ (იხ. გლ-ი V, 1427).

I. ნაირძირიანი ანტონიმები

ნაირძირიანი ანტონიმები ყველაზე უფრო სრულყოფილი და მკაფიოდ გამოხატული საწინააღმდეგო მნიშვნელობის შინაარსის შემცველი სიტყვათა ჯგუფია, რომელშიც მეტყველების ნაწილთა უმეტესობა შედის. განსაკუთრებით კი მასში ჩანს ზედსართავი სახელები, არსებითი სახელები (საწყისები და მიმღებები), ზმნები, ზმნიზედები, ნაწილაკები (ჯერ საერთოდ ჩამოვთვალოთ ამ ჯგუფის ანტონიმები, შემდეგ კი მეტყველების ნაწილების მიხედვით წარმოვადგინოთ ისინი): „თუგინდ შ ი ნ იყოს და თუნდა გ ა რ ე თ“ (გ. ქალაღ.); სხვა მაგალითები იმავე მწერლიდან: ძვალი — რბილი, ძველები — ახლები, მტერი — მოყვარე, ჭირი — ლხინი, მაღალი — დაბალი, ვაჟბატონი — ქალბატონი, სიზმარში — ცხადად, მოხუცი — ყმაწვილი, ვმლერი — ვტირი, გაყინული — გამთბარი; „ჰო, თუ იქდა, ის იქნება, თუ ა რ ა — შენი ძმა დაატრიხინებს“ (ო. იოს.); ასავეალს — დასავეალს (ო. იოს.), ადრე — გვიან (ო. იოს.). „გავცქერი — მეთქი ციხე — ბურჯს და ვფიქრობ: ერთ ღროს იქ იყო სიცოცხლე, იყო თავისებური ს ი ხ ა რ უ ლ ი, სიყვარული, ტანჯვა, მ წ უ ხ ა რ ე ბ ა ც და დღეს კი ყოველივე ჩამქრალა“ (შ. დად. გვ. 50): „ყველა იმათ წესად ჰქონდათ, ბ ე ე რ ი მოესმინათ და ცოტა ელაპარაკათ“ (მ. კეკ.), მოღალატე — ერთგული (მ. კეკ.), „ვინ იცოდა უ ჭ ი რ და თუ უ ლ ხ ი ნ და“ (რ. ჯაფ.), შინაურიც — გარეულიც, (რ. ჯაფ.), გარედან — შივნიდან (რ. ჯაფ.), „ქუჰქუჰებს დ ი ლ ა — ს ა ლ ა მ ო ს ახლად მოსული მწყერია“ (შ. მღვიმ.) და სხვ. ახლა ნაირძირიანი ანტონიმები წარმოვადგინოთ მეტყველების ნაწილების მიხედვით:

ა) ზედსართავი სახელები ანტონიმებად: „ნინოს აღარ წაეჩხუბო, შენ დ ი დ ი ხარ, ის — პ ა ტ ა რ ა“ (შ. მღვიმ.), „მაგრამ აი მტრედებივით აღულუნდნენ, მერცხლებივით აჰიკჰიკდნენ დ ი დ ი და მ ც ი რ ე ზარები“ (ლ. გოთ.), მოგრძო — მომცრო (ლ. გოთ.), თეთ-

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1953. გვ. 108.

რე—შავი, ცოცხალი და მკედარი (ლ. გოთ.), მართალი—მტყუანი (ლ. გოთ.), მაღალი—დაბალი (ლ. გოთ.): „ჯანდიერი მართალსა და ტყუილს მიზნის სიავკარგით ზომავდა, მაგრამ ახლა... ყველა საზომი უზომო და შეუფერი გამოდგა, ყველაფერი აირია, ტყუილი და მართალი, სიკეთე და სიბოროტე“ (ლ. გოთ.), ღია — დახურული, (ლ. გოთ.), მხცოვანი—ახალგაზრდა (ლ. გოთ.), მდიდარი—ღარიბი (ლ. გოთ.), კარგი—ცუდი (ლ. გოთ.), ძველი—ახალი (ლ. გოთ.), „შენი ავი და კარგი აინტერესებს“ (ჟ. ლომთ.), კეთილი—ბოროტი (ჟ. ლომთ.), დიდი—პატარა (ჟ. ლომთ.), ძლიერი—სუსტი (ჟ. ლომთ.), ცარიელი—სავსე (ჟ. ლომთ.), ცოლი—ქმარი (ჟ. ლომთ.), ბედნიერი—უბედური (ჟ. ლომთ.), ჭკვიანი—სულელი, (ჟ. ლომთ.), „მე გულადი არ ვარ, მაგრამ არც მხდალი“ (ს. კლდ.), ცარიელი — სავსე (ს. კლდ.) და სხვ.

ბ) არსებითი სახელები ანტონიმებად: „ასე გავიდა რამდენიმე ზაფხული და ზამთარი (ს. კლდ.), სინათლე — სიბნელე (ს. კლდ.), დღე — ღამე (ს. კლდ.), ქალი—კაცი (ს. კლდ.), ცოლ—ქმარი (ს. კლდ.), ქალი—ვაჟი (ს. კლდ.), და—ძმა (ს. კლდ.), სტუმარი—მასპინძელი (ს. კლდ.), „მთამ და ველმა გახსნა გული“ (შ. მღვ.), „მცირე ნიშში ძველხატულა წმინდა გიორგის ხატი ახლაც ესვენა, არავის არ ეხლო ხელი მისთვის — არც მტერს, არც მოყვარეს“ (ლ. გოთ.), გლეხი—თავადი (ლ. გოთ.), „ამას კი დედოფალი საჯაროდ ბრძანებდა, ყოველთვის მონდურად რაჭის ერისთავს მოკავშირეობასა ჭირსა და ლხინში თანადგომას თავაზობდა“ (რ. ჯაფ.), მტრისა და მოყვრის (რ. ჯაფ.), „აივნოდან და ფანჯრიდან ნათლად დაინახა რვა ზარბაზანი“ (ალ. ქუთათ.), „ჩხრიალებდა ცეცხლის ალზე ალისფრადვე ალაპლაპებული ნანატრი სითხე და გაფიცებულ ყელს მოკლე—მოკლე ყლუპებად გადაჰქონდა ძვალსა და რბილში“ (ლ. მრელ.), ძე—ასული (მ. მრელ.), „ეზოს სიწყნარეს მაინც ხმაური არჩიეს ქუჩის“ (ლ. ნუც.), მშვიდობა—ომი (ლ. ნუც.), „შემოიარეთ ჩვენი ბარი, ეწვიეთ მთაში სოფლებს, მთის მკერდზე შეხიზნულებს“ (ზ. კუხ.), სიბერე—სიჭაბუკის (ზ. კუხ.), აღმართები—დაღმართები (ზ. კუხ.), „ცხოველებმა პატივითა და სიხარულით მიიღეს ჭირსა და ლხინში მათთან მხარში მდგომი „გველისმკამელი“ და ლაშარის ხატის ხევისბერობა ჩააბარეს“ (გრ. აბაშ.), ქალაქთა და სოფელთა (გრ. აბაშ.), ხელ — ფეხი (გრ. აბაშ.), და—ძმა (გრ. აბაშ.), სიკვდილი—სიცოცხლე (გრ. აბაშ.).

ანტონიმებად შეიძლება შეგვხვდეს აბსტრაქტული არსებითი სა-

ხელებიც: „მე მიყვარს ეს შესანიშნავი საბჭოთა მსახიობი (ლაპარაკია სერგო ზაქარიაძეზე — რ. შ.), მუდამ აღტაცებული ვარ მისი ბრწყინვალე ნიჭით, სახეები, რომლებიც მან ეკრანზე და სცენაზე შექმნა, ერთსა და იმავე დროს გამოხატავენ ს ი დ ი ა ლ ე ს ა ც, უ ბ რ ა ლ ო ე ბ ა ს ა ც, ეს კი ხალხის სულის გამოხატულებაა“ (მ. ულიანოვი, სსრ კავშირის სახალხო არტისტი, ლენინური პრემიის ლაურეატი: იხ. გაზეთი „საბჭოთა ოსეთი“, 15. 01. 1974, გვ. 4).

გ) რიცხვითი სახელი ანტონიმებად: „სხვისთვის ბ ე ვ რ ი და თავისთვის სულ მ ც ი რ ე უქმარებია“ (ლ. ნუც.), „მთელი ერთი საათი ვუცქერდი იმათ და ამ დროის განმავლობაში არც ერთი, არც მეორე არ განძრეულა, არც ე რ თ ს ა და არც მეორეს ერთი რა არის, ერთი სიტყვა არ წამოსცდენია (პ. ლომთ.), „ცოტა წმინდა მირჩევნია ბ ე ვ რ ს უწმინდურს“ (ა. წერ.), „პირველი ეგვიპტელიდან მოყოლებული უ კ ა ნ ა ს კ ნ ე ლ თურმანიძემდე ამაზე იტებდა თავს მთელი კაცობრიობა“ (ლ. მრელ.);

დ) ნაცვალსახელები ანტონიმებად: „ჩვენ ჩვენი გეყოფნის ზეცა და მიწა, ს ხ ვ ი ს ი არასდროს არ გვსურვებია“ (ლ. ნუც.), „რა ცხოვრებაა? თუ ხარ, ქე უნდა იყო ა მ ი ს თ ა ნ ა ადგილზე, თუ არა და არამც ყოფილა ი მ ი ს თ ა ნ ა ი სიცოცხლე!“ (ლალ.), „თუ ჩემსას გულისხმობ, — ალბათ მალე. ს ხ ვ ი ს ა კი გუნებაში არ გაივლო!“ (ლ. მრელ.).

ნაცვალსახელების ანტონიმებად გამოყენებასთან დაკავშირებით შევნიშნავთ შემდეგს: ზოგჯერ ხალხურ პოეზიაში მესამე პირის ჩვენებითი ნაცვალსახელი „ის“, როცა ანტონიმის წყვილის ცალად გამოდის, საწინააღმდეგო შინაარსს მხოლოდ „ი“ ხმოვნის დართვით იძენს და ვლებულობთ ასეთ დაპირისპირებას: ის — ისი; მაგ., ავიოთ გურიაში გავრცელებული სახუმარო ლექსი „ხან ისი“:

„სამი ბატონის ყმა ვიყავ,
ხან ის მირტყამდა, ხან ის ი.
სამივე ერთ ღლეს მომიკვდა,
ხან ის ვიტირე, ხან ის ი,
სამივეს დარჩა ცოლები,
ხან ის მიყვარდა, ხან ის ი,
სამივეს დარჩა ქონება
ხან ის შევეპმე, ხან ის ი“.¹

ხაზგასმული ნაცვალსახელები ანტონიმებია.

ე) ზმნები ანტონიმებად: „ჩუმთან დ ა ი წ ყ ო და გათავდა ჩხოლუმიასთან ბავშვობის ჩემის ერთი ნაწილი“ (ხ. ბერ.), გამახარე—

¹ ა პ ო ლ ო ნ წ უ ლ ა ძ ე, ეთნოგრაფიული გურია, თბ., 1971, გვ. 29.

დამაღონე. „თუ დგას. არ დაჯდეს, თუ ზის, ადგესო და რაიკომში გამოცხადდესო“ (ხ. ბერ.), „და გზას გაუდგა თაეაულებლად, წავიდა, მაგრამ დაბრუნდა ბოლოს“ (ხ. ბერ.), „რაე აქამდე ალერსი დააკლო, შემდეგ ორკეცად აუნაზლაურა“ (ს. კლდ.), ითენებდა და ილამებდა (ს. კლდ.), მოხსნა და მიაყრა (ს. კლდ.), ტიროდა—იციოდა (ს. კლდ.), წამოდგა—დაჯდა (ს. კლდ.), „როგორადაც ერთბაშად გაისმა ყუმბარების გრიალი, ისე მალევე შეეწყდა“ (ს. კლდ.), „ჩვენგან ქართლის დამორგუწველს ან მოქალაქს ან შეაკვდება“ (ი. ჭავჭ.), დაჰყარა—ჰპოვე (ი. ჭავჭ.), იცოცხლებ—მოკვდება (ი. ჭავჭ.), მეცინება—მეტყობა (ი. ჭავჭ.), ჩადის—ანოდის (ი. ჭავჭ.), „ლამე თენდება ეგრე ჩემი დღე ღამდება“ (ი. ჭავჭ.), „მერე ფეხები მალა ასწია, რამდენჯერმე გაშალა და შეაერთა. შემდეგ ძირს დაუშვა, თვალები ისევ დახუჭა“ (გ. რჩეულ.), ანათებდა—ბნელოდა (გ. რჩეულ.), მიდის—ჩერდება, ერთებოდნენ—იშლებოდნენ, იჭდა—იდგა, ჩადო—ამოიღო, ცივა—ცხელა, მუშაობს—ისვენებს, „ისე უთენდებოდა და ისე უღამდებოდა შრომაში გართულ ქეთევანს დღე, რომ ვერც კი ამჩნევდა მას“ (ე. ნინ.), „ესლა კი სძინავს მიწურის კარებს, ხან ალებს ქარი, ხან ისევ ხურავს“ (ი. მოს.), იღვიძებს—იძინებს, „უდროოდ გცივათ და გცხელათ ბევრჯერაც რჩებით მშვიდრი“ (ა. წერ.), „ალარ იცოდა გახარებოდა თუ დაღონებულყო“ (მ. ჯავახ.), დააჭერინე—გამოაშვებინე, ძვირდება—იაფდება, „ყველაზე მეტად ამ თხზულებაში ის ადგილები უყვარდა. სადაც სწერია: „ღმერთმა ერთი ვით აცხონოს, თუ მეორე არ წაწყმიდოს“ (ე. ნინ.), „რაე მიბოძე, რად წამართვი“ (ს. ჩიქ.), „გარეთ კი წელიწადის დრონი ერთმანეთს ცვლიდნენ, ხეები ყვაოდნენ, ნაყოფით იხუნძლებოდნენ, ჭკნებოდნენ და შიშვლდებოდნენ“ (ო. ჭილ.). მტყუნდებოდა — მართლდებოდა (ო. ჭილ.).

ვ) ზმნიზედები ანტონიმებად: „ადრე თუ გვიან ასე უნდა მომხდარიყო“ (ო. ჭილ.), „მოზვერს ახლო და შორი მიდამო“... (ლ. გოთ.), „ხეობის თავში უკვე მოზრდილი ჯგუფი პურმარილითა და სალამ—ძახილებით შემოეგება. ქვევით. დაფა — ზურნით ხედებოდნენ (ლ. გოთ.), შორიდან—ახლოს, ზევით—ქვევით, შორს—ახლოს, „ალარც დილის საუზმე იყო მისთვის, აღარც საღამოს სამხარი“ (გ. წერ.), დღისით—ღამით, „წინ არსენა მიდიოდა, უკან კი — ანდრო და იონა“ (ლ. ქიაჩ.), აშკარად—ფარულად, ადრე—გვიან, წაღმა—უკუღმა, გარეთ—შიგნით, „შინაც და გარეთაც ისე ჩაისვი, როგორც გინდოდეს“ (ლ. ქიაჩ.), „წყარო ჩქეფს ზევით, წყაროა ქვეშაც“ (გ. სამხ.), „მიმაღავენ ამ

თუთუნს. ხან აქ შეაკვესებენ, ხან იქ, ეგება ვერ იპოვოსო“ (კ. ლორთქ.). ზევით—ძირს, ზამთარ—ზაფხულ, დილა—სალამოს, ადრე—გვიან, „სხვებთან კი დიდი დანსალამომდის მხოლოდ იმის ამბებში იყო, თუ სად დალია. რამდენი და ვის აჯობა ღვინოში“ (დ. კლდ.), წინათ — ახლა, ქვემო — ზემო, დღისით—ღამით, თავიც—ბოლოც, მაღლა—დაბლა. . .

11. წარმოქმნილი ანტონიმები

„რაოდენობრივად ეს ყველაზე დიდი ჯგუფია. როგორც წესი, ამგვარ ანტონიმურ წყვილს ერთი საერთო ძირი აქვს. ანტონიმური დაპირისპირება იქმნება არა ლექსიკური ერთეულების ძირთა მნიშვნელობის საფუძველზე, არამედ აფიქსაციის გზით. ერთსა და იმავე ძირს ერთვის საპირისპირო მნიშვნელობის აფიქსები. ეს ქმნის ანტონიმიას. ამგვარი ანტონიმების რაოდენობა და ხასიათი, აგრეთვე დაპირისპირების ხარისხი დამოკიდებულია ენაში არსებულ გრამატიკულ საშუალებებზე: რაც მეტია აზრობრივი დაპირისპირების საშუალება, მით უფრო მეტი ანტონიმური წყვილის შექმნა შესაძლებელი. ძირეული ანტონიმებია თარგმნა სხვა ენაზე ძნელი არ არის.“¹ ასეთ შემთხვევებში ცნებების ლოგიკური დაპირისპირება არ ემთხვევა სიტყვათა ენობრივ დაპირისპირებას: სწორად არის შენიშნული, რომ ბევრ შემთხვევაში აფიქსებით მოხდენილ დაპირისპირებას არ ახლავს შინაარსეული დაპირისპირება: უამხანაგო და ამხანაგო ან სიტყვები წარმოშობით უპირისპირდებიან ერთმანეთს, მაგრამ ამ დაპირისპირებაში გამჭრალია უამხანაგო სიტყვის ძირითადი მნიშვნელობა — ადამიანის ხასიათის აღნიშვნა; ისიც მართებულია, როცა აღნიშნავენ: თითი და არათითი წარმოებითი დაპირისპირებული სიტყვებია, მაგრამ შინაარსეულად ასეთი დაპირისპირება არ არსებობს — თითს არ უპირისპირდება არათითი.²

დავასახელებთ წარმოქმნილი ანტონიმების მაგალითებს: „კაცს, შვილს, შენი თავით მოგივა ყველაფერი — ბედნიერებაც და უბედურებაც“ (დ. კლდ.), იმავე მწერლის ნაწარმოებებიდან: ავარდა—დავარდა, მისწი—მოსწია, მიაველ—მოავლო, აგვიარ—ჩაგვიარა, წავიდ—წამოვიდნენ, მიიქნ—მოიქნია, გაიარ—გამოიარა,

¹ ჯ. ნიბახაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 34, შტრ. Л. А. Н. О. В. П. К. О. В. Типы антонимов в русском языке: РЯШ, 1973, №3, стр. 70.

² ბიძინა ფოჩხუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბ., 1974, გვ. 270—272.

მივა—მოვა, მიიხედ—მოიხედა, მიიკითხ—მოიკითხა, მიდი—მოდი-
ხარ, მივიკითხ—მოვიკითხოთ, წავიდ—წამოვიდნენ, მიტრიალდ—
მოტრიალდა, მისუნავს—მოსუნავს, გაიარ—გამოიარა, მიდი—მო-
დიოდა, გაიხედ—გამოიხედე, მიეფანტ—მოეფანტა, მისწი—მოსწია,
მიჰყარ—მოჰყარა, მისვლა—მოსვლა, მიიარ—მოიარა, გავარდ—გა-
მოვარდა, ავარდ—დავარდა, მიაველ—მოაველო, აგვიარ—ჩამოგვიარა,
გაიარ—გამოიარა, მიიკითხ—მოიკითხა, მიატრიალ — მოატრიალა,
გაიხედ—გამოიხედა, აქეთ—იქით, აღმართ—დაღმართი, მისვლა—
მოსვლა, გადახედ—გადმოხედა, გადაყარ—გადმოყარა, „მათი ას-
ვალდ—დასავალი ვერაინ გაიგო“ (ა. ერ.—ხოშ.), გასვლა—
გამოსვლა. გადააქნ—გადმოაქნია, გამოცდილი—გამოუცდელი, მყი-
დველ—გამყიდველი. მიწერ—მოწერა, მიღებ—მოღება, მილაგ —
მოლაგება, უურადლება—უუურადლებობა, შემოსავალი—გასავალი,
„პელამ თავი დაიბანა, შვილებიც აბანავა, ჩაიცვა, რაც კი მოეპოვე-
ბოდა, დაჰგავა სახლი, დარეცხა ჯამ—ჭურჭელი, მი ა ლ ა გ—მო ა-
ლ ა გ ა ყველაფერი“ (თ. რაზ.), გარბოდნენ—გამორბოდნენ, მი-
ივლ—მოივლიდნენ, „გაეიხადე ძვირფასი ტანსაცმელი, შევიანხე
მძიმედ და ჩავიცვი ძველი მი გ ლ ე ქ ი ლ—მო გ ლ ე ქ ი ლ ი ტა-
ნისამოსი“ (ლ. არდ.), მივიბ—მოვიბე, გაიწეწ—გამოიწეწა...

ქართულში არსებული ზმნისწინთა სიმდიდრე. განსაკუთრებით
საიქითო და სააქეთო ორიენტაციის ზმნისწინები წარმოადგენენ
ერთ-ერთ წყაროს ანტონიმთა წარმოსაქმნელად, ახალ-ახალი სემან-
ტიკის დაპირისპირებულ წყვილთა მისაღებად¹. როგორც ცნობილია,
ჩვენი ენის განკარგულებაშია საიქითო და სააქეთო ორიენტაციის
ცხრა წყვილი ზმნისწინი:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
საიქითო	მი		და	გა	შე	ჩა	გადა	წა	უკუ
სააქეთო	მო	ამო	[უამო]	გაძო	შემო	ჩამო	გაღმო	წამო	უკმო

მაშასადამე, ეს ზმნისწინები ორ რიგს შეადგენენ. ერთში თავს
ყრის ყველა ის ზმნისწინი, რომლებიც შედგენილობით რთულია
და მეორე კომპონენტად მო — ზმნისწინს შეიცავს. ესენი აქეთ,
მოუბარი პირის პოზიციისაკენ მიმართულ მოძრაობას გამოხატავენ
და ამიტომაც მათ სააქეთო მიმართულების ზმნისწინები ეწოდება.

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1953, გვ. 254.

აშავე ჯგუფს განეკუთვნება მარტივი მო—ზმნისწინიც, რომელიც უშუალოდ გადმოსცემს სააქეთო მიმართულებას; ყველა დანარჩენი ზმნისწინი იქით, მოუბარი პირის პოზიციისაგან დაშორებულ მიმართულებას გამოხატავს და ამიტომაც მათ საიქეთო მიმართულების ზმნისწინები ეწოდებათ.¹

საინტერესოა, რომ ანტონიმთა წყვილებში საიქითო და სააქეთო ორიენტაციის ზმნისწინები ფრაზაში, წინადადებაში სხვადასხვა სიტყვასთან ერთდროულად არიან — თუ ანტონიმის ერთ ცალს, ეთქვამთ, მი— საიქითო ზმნისწინი ახლავს, მეორეს — სააქეთო მო ექნება უეჭველად. განვიხილოთ ეს წყვილ — წყვილი ზოგიერთი ზმნისწინი ანტონიმთა მაგალითებზე.

1. მი—მო: ესენი მნიშვნელობით საწინააღმდეგო სემანტიკის არიან; ამ ზმნისწინებს ზმნის ლექსიკურ მნიშვნელობაში საწინააღმდეგო შინაარსი შეაქვთ — პორიზონტალური მოძრაობის პირობებში დაპირისპირებას გამოხატავენ (იქით ან აქეთ); ეს განსაკუთრებით ხელშესახებია ისეთ ზმნებთან, რომლებიც მოძრაობის, გადაადგილების შინაარსს გამოხატავენ, თუმცა არც თუ ისე იშვიათია ამის ფაქტები სხვა სემანტიკის ზმნებში; მაგალითები: „ამ თათრის ეზოში ნაქეიფარი ხალხი მიყრილ-მოყრილ“ (კ. ლორთ.), მოიხედ—მოიხედა, მითქმა—მოთქმა, მიწევ—მოწევა, „მიიარა—მოიარა და ისევ სკაში შეყო ცხვირი“ (თ. რაზ.), მიიღლ—მოიღლიდნენ, „მისწია—მოსწია დაჩოქილი ხალხი და ერთ წამს წმ. გიორგის ხატთან გაჩნდა“ (დ. კლდ.), „რა გაათავეს ლაპარაკი, შევკამეთ ვახშამი და მივეწექ—მოვეწექით“ (ნ. ლომთ.), მიჰქონდათ—მოჰქონდათ, მიიბრუნ—მოიბრუნა, მიუსუ—მოუსუა, მიემტრ—მოემტვრია, მიდი—მოდიოდა, „ქალაქში უცბად ერთი მითქმა—მოთქმა შეიქმნა“ (ნ. ლომ.), „ხრინწიანი კაცი უგერგილოდ მიბრუნდ—მობრუნდა“ (რ. ჯაფ.);

2. ა — ამო: ამ წყვილის ზმნისწინიდან ა — აღნიშნავს მოძრაობას ქვევიდან ზევით, ხოლო ამო — გვიჩვენებს მოძრაობას აქეთ, სადაც მე ვარ; ა — აღნიშნავს ისეთ მიმართულებას, რომელიც თავისი შინაარსით ვერტიკალური მდებარეობისაა, ზევითაა, გადაადგილებას გულისხმობს. ამასთან ერთად გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ა—ზმნისწინი ისეთ ზმნებთანაც გვხვდება, რომელთაც გადაადგილების შინაარსი არა აქვთ; მაგრამ ა — ამო — ზმნისწინთა ჩვენება ჩვენი მიზნებისათვის არ იძლევა სასურველ შედეგს, რადგან მათ

¹ ი რ ა კ ლ ი ვ ე შ ა პ ი ძ ე, ზმნისწინი ძველ ქართულ ენაში, თბ., 1967, გვ. 29

მიერ გამოხატული სემანტიკა ანტონიმურ ურთიერთობას არ გულისხმობს, სამაგიეროდ ა — ზმნისწინი ჩა — ზმნისწინს კი უპირისპირდება და ანტონიმურ შინაარსსაც გამოხატავს; მაგ., „ვინ იცის, რამდენი ელენე ა ი ვ ლ ის და ჩ ა ი ვ ლ ის ამ გზაზე“ (ს. კლდ.); შეიძლება ერთმანეთთან ანტონიმური დამოკიდებულება გამოხატონ ა — ჩამო ზმნისწინებმა: მაგ., ს. კლდიაშვილის მოთხრობაში „ნაცარა“ ვკითხულობთ: „ცუგრი არც მაშინ შეწყვეტდა ყეფას, როცა ილიამდე მიაღწევდა. გარშემო უტრიალებდა, რამდენჯერმე ა ი რ ბ ი ნ ა და ჩ ა მ ო ი რ ბ ი ნ ა კიბე“ (ს. კლდ.).

ა — და და — ზმნისწინმაც შესაძლებელია აგრეთვე დაპირისპირებული, ანტონიმური შინაარსი გამოხატონ: მაგ., ს. კლდიაშვილის მოთხრობაში „ცხოვრება პატარა კაცისა“ სწერია: „ფოტოგრაფი ა ხ ტ ა, და ხ ტ ა, აქეთ ეცა, იქით ეცა, მაგრამ ვერაფერს გახდა“ (ს. კლდ.), დაპირისპირებულ შინაარსს აქ კიდევ უსვამს ხაზს ანტონიმური ადგილის ზმნიზედები (აქეთ—იქით).

გა — გ ა მ ო: ეს ზმნისწინები შიგნიდან გარეთ მიმართულებას აღნიშნავენ. თუ პირველი მოცილებას, დაშორებას გამოხატავს, მეორე სიახლოვეს გვიჩვენებს; ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ამ ზმნისწინების ოთხი ფუნქციაა შენიშნული. ჩვენთვის აქ მნიშვნელოვანია ის, რომ ისინი დაპირისპირებულ ურთიერთ მოძრაობებს გამოხატავენ, რაც ანტონიმურ შინაარსს ნათლად გვაგრძნობინებს (გამო—შიგნიდან გარეთ მიმართულებას გამოხატავს); მაგ., რომანში „ფერფლი“ ასეთი ადგილია: „გასუდრული წევს კაკო, წარბა კი საწნახელში ნებივრობს. გ ა ი რ ბ ე ნ ს, გ ა მ ო ი რ ბ ე ნ ს, ჩააღებს პირს ახალ ხალათში. სწეწავს გასაგლეჯად“ (ს. კლდ.).

შეიძლება გადა — გადმო ზმნისწინებმაც აღნიშნონ დაპირისპირება და შექმნან კომპოზიტური ანტონიმები: ს. კლდიაშვილი მოთხრობაში „ცხელი დღე“ წერს: „პანტელომ ნათაზი დაარტყა, ჯერ ხელისგულები გა და შ ა ლ — გა დ მ ო შ ა ლ ა და ბოლოს ყრუდ თქვა“ (ს. კლდ.), „გ ა დ ა ა ტ რ ი ა ლ ე ს — გა დ მ ო ა ტ რ ი ა ლ ე ს, ვერაფერი გაიგეს“ (ს. კლდ.).

გა-და-გამო — ზმნისწინთა ურთიერთსაწინააღმდეგო მიმართულება ამ ანტონიმურ წყვილებშიც ჩანს: გააგვევინა—გამოაგვევინა, გააგზავნინა—გამოაგზავნინა, გაადგმევინა—გამოადგმევინა. გააზიდვინა—გამოაზიდვინა, გაათამაშა—გამოათამაშა, გაათიშევინა—გამოათიშევინა, გაათლევინა—გამოათლევინა, გაათრევინა—გამოათრევინა, გააკერვინა—გამოაკერვინა, გააკეტინა—გამოაკეტინა, გააკვრევინა—გამოაკვრევინა, გაანგრევინა—გამოანგრევინა, გაასეირნა—გამოასეირნა, გაასუფთავენა—გამოასუფთავენა, გაასწორებინა—გამოას-

წორებინა, გაატანა—გამოატანა, გაატარა—გამოატარა, გააფინა—გამოაფინა, გააფხეკინა — გამოაფხეკინა, გაალებინა—გამოალებინა, გააყოფინა—გამოაყოფინა, გააცურა—გამოაცურა, გაბანა—გამობანა, გაგზავნა—გამოგზავნა, გაგლესა—გამოგლესა, გაგლიჯა—გამოგლიჯა, გაგოგმანდა—გამოგოგმანდა, გადის—გამოდის, გათიშა—გამოთიშა, გათალა—გამოთალა, გაათხოვა—გამოათხოვა, გაეტანა—გამოეტანა. გაეტება — გამოეტება, გაეცურა — გამოეცურა, გაექვეა—გამოექვეა, გაეღობა—გამოეღობა, გაეყარა — გამოეყარა. გაეშინა— გამოეშინა, გაეჩარხა — გამოეჩარხა, გაეწირა—გამოეწირა, გაუკრავს—გამოუკრავს, გაქნის — გამოქნის, გახვეტავს — გამოხვეტავს, გახრის—გამოხრის, გახაზავს — გამოხაზავს, გახურავს—გამოხურავს, გათიშავს — გამოთიშავს, გააბამს — გამოაბამს, გათოხნის — გამოთოხნის, გამარგლავს — გამომარგლავს, გასხლავს — გამოსხლავს, გაწევს — გამოწევს, გაკიშავს—გამოკიშავს, გაზიდავს — გამოზიდავს...

ქართული ზმნისწინებიდან საპირისპირო შინაარსი და ამავე ღროს საწინააღმდეგო ლექსიკურ-სემანტიკური პარადიგმები შეუძლიათ მოგვეცენ შემდეგმა წყვილმა ზმნისწინებმა:

ა—ჩა: „ქალი აჩქარებულად სუნთქავდა, მკერდი მღელვარებითაგან შესამჩნევად ა უ დ — ჩ ა უ დ ი ო დ ა“ (გრ. აბაშ.), „ამ ღმერთ-გამწყრალს ტომრები მაინც ჰქონდეს ბევრი, იმათი ა ტ ა ნ — ჩ ა მ ო ტ ა ნ ა ა დ ვ ი ლ ი ა“ (ლ. მრელ.);

გ ა დ ა — გ ა დ მ ო: „სერგომ მანქანის გასაღები ამოიღო და წვრილი ბეწვით თითზე გ ა დ ა ი ხ ე — გ ა დ მ ო ი ხ ე ი ა“ (ლ. მრელ.), „ამ გ ა დ ა დ ე ბ ა — გ ა დ მ ო დ ე ბ ა შ ი და ხელსაყრელი შემთხვევის ლოდინში დღე დღეს მისდევდა“ (ს. კლდ.).

ა—და: „ხუთი წელია დაკარგული იყავი და შენი ა ს ა ე ვ ა ლ — დ ა ს ა ე ვ ა ლ ი ეშმაკმაც არ იცოდა“ (ს. კლდ.), „დილიდანვე დაეღალა მთხოვნელთა გულის გამაწვრილებელ ღიჯისა და ზოგიერთ ა ბ უ რ დ უ ლ — დ ა ბ უ რ დ უ ლ საქმეებს“ (ს. კლდ.). „ლუხუმის უეცარ გამოჩენას და კვალწმინდად გაქრობას ექვით ბევრი უკავშირებდა ბაკურის მკვლელობას. მაგრამ სანამ ლუხუმის ა ს ა ე ვ ა ლ — დ ა ს ა ე ვ ა ლ ი არავინ იცოდა, ექვი ექვად რჩებოდა (გრ. აბაშ.).

ამო—ჩა: „დაკრილს ამომხმარ ხორხში ჰაერი ისე ა მ ო დ ი ს და ჩ ა დ ი ს. თითქოს გახეულ ხმელ ნეშოში უბერავდეს“ (ო. იოს.).

წა—მო: „მობრძანდით ისევ უანბანონი, ვირი წ ა ე ვ ი დ ა, ვირი მ ო ვ ი დ ა“ (გრ. ორბ.); აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ვ ი დ ა ზმნაზე ქართულში თითქმის ყველა ზმნისწინის დართვა ანტონიმური პარადიგმების მიღების შესაძლებლობას იძლევა. აი, ნიმუშებიც: მივი-

და—მოვიდა, ავიდა—ჩავიდა, დავიდა — ამოვიდა, გავიდა—გამოვიდა, შევიდა—გამოვიდა, ჩავიდა—ამოვიდა, გადავიდა—გადმოვიდა, წავიდა—წამოვიდა, წავიდა — მოვიდა, ამოვიდა — ჩამოვიდა, მივიდა—წამოვიდა და სხვ.

გა—გ ა მ ო: „ერთთავად არაგვის ხეობაში დაეხეტებოდა და გ ა მ ე ლ ე ლ—გ ა მ ო მ ე ლ ე ლ ს ხევის მონასტრის ამბავს ეკითხებოდა“ (გრ. ორბ.), „აღვირი რომელიღაც ცხენოსანს მიუგდო და გ ა ი ა რ—გ ა მ ო ი ა რ ა“ (კ. ლორთქ.); „ზოგი გ ა ყ ა რ—გ ა მ ო ყ ა რ ა, ზოგს კუდს უქნევს როგორც მელა. ერთნაირად მოაჩუქა ახალი და ძველი, ყველა“ (ა. წერ.); „მერე პალატაში გ ა ი ა რ—გ ა მ ო ი ა რ ა. ისევ შეჩეოლა“ (გრ. აბაშ.), „იგი გ ა დ ი —გ ა მ ო დ ი ო —და და თავში ფიჭვი უტრიალებდა“ (გრ. აბაშ.), „ხიდი და ნაევებით ასჯერ გ ა ე ი დ—გ ა მ ო ე ი დ ა გაღმა—გამოღმა“ (ლ. გოთ.);

გა—შე: „ჯარი მათ ხელში იყო და სახელმწიფოს შ ე მ ო ს ა ვ ა ლ —ვ ა ს ა ვ ა ლ ი მეფეს არც ერთი გააჩნდა და არც მეორე“ (გრ. აბაშ.).

მი—მი „სწორედ ამგვარიღს აიღეს მ ი თ ქ ა ლ ა მ ი ქ მ ა ს ო ჟ ლური და ის ცხვარი უნდა იყოს. ვინც ათხოვოს იმას ყური“ (ა. წერ.), „დათუნიამ... დედაქალურად ტანი მ ი ა ბ რ უ ნ—მ ო ა ბ რ უ ნ ა“ (ლ. გოთ.), „ლილეს ესმოდა მ ი თ ქ მ ა—მ ო თ ქ მ ა მის უეარგისობაზე“ (გრ. აბაშ.), „ძმებსაც და ბრეგვაძესაც არა ერთჯერ ევლოთ ამ გზაზე, ყოველი მ ი ს ა ხ ე ე ე ვ—მ ო ს ა ხ ე ე ე ვ ი ხუთი თითივით იცოდნენ“ (რ. ჯაფ.), „ამ ამბავმა მთელი საზოგადოება ააღელვა და დიდი ძითქმა—მოთქმა გამოიწვია“ (ლალ.)¹.

„ერთი და იმავე ძირიდან (თუ ფუძიდან) ანტონიმური სიტყვები უარყოფის თავსართ—ბოლოსართებით ანდა პოლარული მნიშვნელობის თავსართებით იწარმოება. უარყოფის თავსართ—ბოლოსართებით უპირატესად ზედსართავი სახელებისა და არსებითი სახელების ანტონიმები წარმოიქმნება, პოლარული მნიშვნელობის თავსართ

¹ აქვე შევნიშნავთ, რომ ძველ ქართულში, ძირითადად მე—5, მე—7 საუკუნეების ძეგლებში, გვხვდება წიაღ—, წიაღმო— ზმნისწინები, რომლებიც წყალთან დაკავშირებით იხმარებოდა, ისინი გ ა რ დ ა—გ ა რ დ მ ო ს მონაცვლედ გამოდიოდნენ. ამ ზმნისწინთა არსებობაზე ძვ. ქართულში პირველად მიუთითა ა. შანიძემ (1942 წ.), ამის შესახებ საყოფაღმდებო მოსაზრებები გამოთქმევს არ. მარტიროსოვმა, ივ. იმნაიშვილმა, ირ. ვეშაპიძემ. მართალია, ეს ზმნისწინები ანტონიმურ ურთიერთობაში არიან ერთმანეთთან და საწინააღმდეგო შინაარსს გამოხატავენ (წიაღტა— წყალზე გადავიდა, წიაღმოტა— წყალზე გადმოვიდა), მაგრამ მათი გამოყენების შემთხვევები იმდენად იშვიათია, რომ არ ვთვლით საჭიროდ საგანგებოდ შევჩერდეთ ამ საკითხზე.

თებით კი — უპირატესად ზმნებისა და ზმნათა მოქმედების სახელებისა.

ქართულში ასეთი უარყოფის თავსართებია „უ“ და „არა“ (ან „არ“). მაგ., ქუდიანი—უქუდო, ბედნიერება—უბედურება, ყოფნა—არყოფნა, ნორმალური—არანორმალური; ზოგი სიტყვებიდან ანტონიმთა ეს ორივე ვარიანტი მიიღება: ნაყოფიერი—უნაყოფო—არანაყოფიერი. როგორც პროფ. არნ. ჩიქობავა აღნიშნავს, „არა“-თი ნაწარმოები ვარიანტი მეორეულია და ზოგჯერ მნიშვნელობით განსხვავდება კიდეც „უ“-თი წარმოქმნილი ვარიანტისაგან. „უ“-თი მიღებული ვარიანტის პირველადობა იმითაც ჩანს, რომ თავსართი ჩვეულებრივ უფრო მკიდროდ არის შედუღაბებული ფუძესთან, ხოლო მნიშვნელობათა სხვაობის საილუსტრაციოდ, რომლის შესახებაც ლაპარაკობს პროფ. არნ. ჩიქობავა, განვიხილოთ „უნაყოფო“ და „არანაყოფიერი“. „ნაყოფიერს“ შემდეგი მნიშვნელობები აქვს: 1. რაც ნაყოფს არ ისხამს; 2. რაც ნაყოფიერი არ არის, მოუსავლიანია, მწირია; 3. რამაც ნაყოფი ვერ გამოიღო, ფუჭი, ამაო, უშედეგოა. „არანაყოფიერი“ მხოლოდ მეორე მნიშვნელობით იხმარება. „არანაყოფიერი შრომა“ ნიშნავს ისეთ შრომას, რომელსაც მცირე ამოსავალი აქვს, ბარაქიანი არ არის; „უნაყოფო შრომა“ კი— ისეთს, რომელსაც შედეგი არ მოაქვს, ამაოა. უნაყოფო ხე არსებობს, დაზგა კი არა. დაზგა შეიძლება არანაყოფიერი იყოს.¹

პოლარული თავსართებით ანტონიმთა მიღების შესახებ ზემოთ იყო ლაპარაკი და საკმაო მაგალითიც დამოწმებული გახლდათ; ეს იგივე ზმნისწინებით საპირისპირო მნიშვნელობის სიტყვათა მიღებაა (მაგ., ასვლა—ჩამოსვლა, შეტანა—გამოტანა, შესვლა—გამოსვლა, გადახედვა—გადმოხედვა, ავარდნა—დავარდნა, შემოსავალი—გასავალი, გაფრენა—მოფრენა...). იგივე შეიძლება ითქვას მაგალითზე: „შეტრიალდ—შემოტრიალდა“, გულისპირზე ვერცხლის სამკაული გაიბნია“ (კ. ლორთქ.).

ქართულში გვაქვს ე. წ. უქონლობის სახელები, რომელთაც ქონების სახელების ანტონიმური, ე. ი. საწინააღმდეგო შინაარსი აქვთ. ეს სახელები აღნიშნავენ უქონლობას ძირეული ფუძით აღნიშნული საგნისას: უქონლობის სახელთა წარმოება ქართულში ორი ტიპისაა: უ—ურ და უ—ო, რომელთაგან უფრო ძველია პირველი წყვილი. დღეს მეტად მოქმედია უ—ო, რომელიც ამჟამად ერთადერთი მაწარ-

¹ კ. ქორჭანელი, ანტონიმები... გვ. 96; არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952, გვ. 191.

მოებელია უქონლობის სახელებისა ახალ სიტყვათა ფუძეებისაგან: მაგალითები:

1. უ—ურ (რ ა ე ნარევ ფუძეებთან დისიმილაციით: უ—ულ): ბენიერი—უბედური, წესიერი—უწესური, მადლიერი—უმადური, გონიერი—უგუნური; „გონიერსა მწვრთნელი უყვარს, უგუნურსა გულსა ჰკმირდეს“ (მ. რუსთ., 904,2). გემრიელი—უგემური, ძლიერი—უძლური; წვერიანი—უწვერული; „ვეფხისტყაოსანში“ იკითხება: „ორთა ყმათა წვეროსანთა ყმა მოჰყვანდა უწვერული“ (197,2); ფერიანი—უფერული...

2. უ—ო: ეს მაწარმოებლები ყველაზე უფრო გავრცელებულია თანამედროვე ქართულში უქონლობის გამოსახატავად. იგი ზოგჯერ გამოცანებშიც კი გვხვდება: „არის პატარა და ყურიანი, ხან უკუდოა, ხან კუდიანი“ (ნემსი); გული—უგულო, ბრწყალები—უბრწყალებო, მეტნაკლები—უმეტნაკლებო, უფლება—უუფლებო, გონება—უგონებო, ბუნება—უბუნებო, ყურადღებიანი—უყურადღებო, უღვაში—უუღვაშო, პერანგიანი—უპერანგო, მაღიანი—უმადო, უჯრედიანი—უუჯრედო, ბექდიანი—უბექდო, იდეიანი—უიდეო, მზიანი—უმზეო, ზნიანი—უზნეო, დღიანი—უდღეო, ტყიანი—უტყეო, რძიანი—ურძეო, ძიანი—უძეო, თავიანი—უთავო, ნავიანი—უნავო, მზითვიანი—უმზითვო, დიპლომაიანი—უდიპლომო, ჰკვიანი—უჰკუო, ფესვიანი—უფესვო, ძარღვიანი—უძარღვო, სიტყვიანი—უსიტყვო, სირცხილიანი — უსირცხვო, გზიანი—უგზო, ეზოიანი—უეზო, ჰრიზიანი—უპრიზო, აუზიანი—უაუზო, შეღავათიანი—უმეღავათო, ყისმათიანი—უყისმათო, ბარათიანი—უბარათო, ყაირათიანი—უყაირათო, სურსათიანი—უსურსათო, გაზეთიანი—უგაზეთო, ბილეთიანი—უბილეთო, ღვთიანი—უღვთო, თითიანი—უთითო, ტვირთიანი—უტვირთო, ბურთიანი — უბურთო, ძვლიანი — უძვლო, ხრტილიანი — უხრტილო, დოტაციანი — უდოტაციო, ატესტატიანი უატესტატო, ტყავიანი — უტყავო, წეკოიანი — უწეკოო, შვილიკოიანი—უშვილიკო, ფაბრიკიანი — უფაბრაკო, ტრიკოიანი—უტრიკოო, სოკოიანი — უსოკოო, რკოიანი — ურკოო, ბუტკოიანი — უბუტკოო, ლორწოიანი—ულორწოო; კალოიანი—უკალოო, ქალიანი—უქალო, ცოლიანი—უცოლო, ქმრიანი—უქმრო, შვილიანი—უშვილო, მამიანი — უმამო, დედიანი — უდედო, ძმიანი — უძმო, დიანი — უდო, ბიძაშვილიანი — უბიძაშვილო, დეიდაშვილიანი — უდეიდაშვილო, მამიდაშვილიანი—უმამიდაშვილო, სამშობლოიანი—უსამშობლო, მშობლიანი — უმშობლო, ღრუბლიანი—უღრუბლო,

1 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 126.

იღბლიანი — უიღბლო, მადლიანი — უმადლო, სასყიდლიანი — უსასყიდლო, მდელიანი — უმდელი, მოდელიანი — უმოდელი, საყელიანი — უსაყელი, ჩელიანი — უჩელი. ვილინი — უვილი, ზელიანი — უზელი, ფელიანი — უფელი, ელიანი — უელი, კორელიანი — უკორელი, შემოსავლიანი — უშემოსავლი, დედინაცლიანი — უდედინაცლი, მამინაცლიანი — უმამინაცლი, ძელიანი — უძელი, ქონიანი — უქონი, სინათლიანი — უსინათლო, ფოთლიანი — უფოთლო, სამართლიანი — უსამართლო, კბილიანი — უკბილო, დობილიანი — უდობილო, ძმობილიანი — უძმობილო, მამობილიანი — უმამობილო, დედობილიანი — უდედობილო, ცოლშვილიანი — უცოლშვილო, ქმარშვილიანი — უქმარშვილო, შვილიშვილიანი — უშვილიშვილო, ყმაწვილიანი — უყმაწვილო, მამლიანი — უმამლო, დელიანი — უდელი, კვიციანი — უკვიცი, ცხენიანი — უცხენო, ჭიშიანი — უჭიშო, სულიანი — უსული, გულიანი — უგული, კუჭიანი — უკუჭო, რკულიანი — ურკული, დედოფლიანი — უდედოფლო, ოფლიანი — უოფლო, სისხლიანი — უსისხლო, ცეცხლიანი — უცეცხლო, თარიანი — უთარო და მრავალი სხე.¹

ქართულში გვაქვს ე. წ. უკუთქმითი ნაწილაკები: არ, ვერ, ნუ; აქედან არ და ვერ ხშირად ღებულობენ მონაწილეობას ანტონიმური წყვილის შედგენაში, ხოლო ნუ არ შემხვედრია ამ მიზნით რომ იყოს გამოყენებული (თეორიულად ესეც არის მოსალოდნელი; მაგ., „ნუ და ანა ხე ბ შენს ქურან ცხენსა“, დაანახე შენი ქურანი ცხენი); რაც შეეხება არ და ვერ ნაწილაკებს, ესენი ხშირად გამოდიან დამპირისპირებელთა როლში: არ ნაწილაკი მართვს უარყოფას წარმოადგენს; იგი მონაწილეობს ანტონიმთა წარმოქმნაში: „როგორ ეთქვა შინ, ან რომ არ ეთქვა, რას ვუშველი, ჯობია, არა ეთქვა“ (გ. რჩეული.), „ეხლა ჯამაგირის გარდაც შოულობდა ფულს, წმინდისა და არა წმინდის გზით, ამის კი რა მოგახსენოთ“ (ე. ნინ.), „ყოფნა? არყოფნა? — საკითხავი აი ეს არის“ (პამლეტის მონოლოგიდან, ივ. მაჩაბ.), „ან ყოფნა კაცურად, ან არა — ჩამოართვა სიტყვა სოლომონმა; — შექსპირიც პამლეტის პირით ამას ამბობს — ყოფნა ან არყოფნაო“ (ს. მგალობ.), „ყოფნა მტარვალებისა თუ არყოფნა“ (ს. მგალობ.), ზოგჯერ არ ნაწილაკი წარმოდგენილია არცა-ს სახით: „ბოქაულს წინ ექიება, თან სჯერა და არცა სჯერა, რომ ეღირსოს ჩაფრის

¹ სიტყვები, განსხვავებული ფორმებით, ფიქსირებულია „რევრსიულ ლექსიკონში“, შედგენილია ბიძ. ფოჩხუას ხელმძღვანელობით, 1967.

ჩინი და მათრახის ხელში ჰკერა“ (ი. მოს.), „მინდა—არ მინდა ამ ხეებთან უნდა, სიკვდილამდე დაბმული უნდა ვიყო“ (ყ. ლორთქ.), „იქვე ავტორი გეთავაზობს ერთ სრულიად უბრალო, თითქოს ბანალურ დასკვნას — ყველა ერთნაირად კვდება და მაინც არაინ არ კვდება ერთნაირად“ (ო. პაჭკა.).

ვერ მოქმედების შეძლების უარყოფელია:

„ანატორიის მღუმარ აკლამებს
ნისლი აკმევინ ციურ საკმეველს;
წლები რანდავენ და ვერ რანდავენ,
ქარნი შლიან და ვერას აკლებენ“ (ზ.კუხ.),

„გიმლერ და ვერც გიმლერ, მიწყდება სიმები — ვხატავ და ვერც ვხატავ შენს ღიმილს — ნაკადულს“ (ალ. ბეგ.).

როდესაც ანტონიმთა სტრუქტურის საკითხებს ვეხებით, ვფიქრობთ, აქვე უნდა განვიხილოთ ე. წ. ანტონიმური კომპოზიტები (ტერმინი პირველად იხმარა ალ. გვენცაძემ, 1957). მართალია, ამის მაგალითები ჩვენ საკმაოდ მოვიყვანეთ, მაგრამ აქ საჭიროა მათზე საგანგებოდ შეჩერება.

სპეციალურ ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ ქართულში გვხვდება ისეთი კომპოზიტები, რომლებიც საპირისპირო მნიშვნელობის ძირებისაგან შედგება; მაგ., კომპოზიტი „ავ-კარგი“. სიტყვები „ავი“ და „კარგი“ საპირისპირო მნიშვნელობებს წარმოადგენენ. ამ ძირების გაერთიანება მოხერხდა კომპოზიტის სახეობაში და მივიღეთ რთულფუძიანი სიტყვა — ავ-კარგი. ასეთ კომპოზიტებს ეძახიან ანტონიმური კომპოზიტებს.

„ანტონიმური კომპოზიტები უთუოდ დიდი მადლია ჩვენი ენისა და საშუალებას გვაძლევს ერთ სიტყვად წარმოვადგინოთ სრულიად საპირისპირო შინაარსის ცნებები (დღე—ღამე, დიდ—პატარა, ზაფხულ—ზამთარი)“.¹

ანტონიმური კომპოზიტები მრავლად გვხვდება ყველა ენარის ნაწარმოებში. ისინი მეტი სიძლიერით გვიჩვენებენ იმ დაპირისპირებას, რომელიც ერთმანეთის საწინააღმდეგო სიტყვების სემანტიკაში შეინიშნება ცალ-ცალკე; მაგალითები:

„დიდ-დიდ ჭგუხებად მოდიოდნენ, ერთის მხრივ, ფოთიდან, მეორეს მხრივ, კი გორიდან ან თბილისიდან მომავალი მექარავნენი

¹ თინა კოპლატაძე, ზურაბ ჭუმბურიძე, ილია და ქართული ენა: ეურნ. „მნათობი“, 1975, №6, გვ. 160; იხ. აგრეთვე ზ. ჭუმბურიძე, ლიტერატურული წერილები, თბ., 1975, გვ. 203.

და ქვეყნიდან ქვეყანაში გასაყიდ საქონელთან ერთად ამბავ-ხაბა-
რი და ტყუილ-მართალი გადაჰქონ-გაღმოჰქონ-
დათ“ (რ. ჯაფ.).

„დაიწინაურა ჩამოსულები, მერე გაიხედ-გამოიხედ ა“
(ლ. ქიაჩ.), „ანდრო წამოდგა, მიიხედ-მოიხედ ა“ (ლ. ქიაჩ.),
„—არა, რაც აქ ნახა, ეს არც ბელმაცვალი მარცხ-გამარჯვე-
ბა იყო, არც ტყვეობა დარბევა, არც დროებით შემოსევა-თარეში,
არამედ ყველაფერი ერთად აღებული“ (ლ. გოთ.).

„ნიკო მცირე ხანს შედგა და მერე ღიმილით ჩაურთო, — მეტი
რა გზაა, ისევე ჩემისთანა ბებრებით უნდა დავკმაყოფილდეთ, თორემ
ამ გასაწყვეტლებთან არც სიტყვა გადის, არც ლან-
ძღვა-გინება და არც მოფერება-დაჰირება“ (ლ. მრელ.).

„— ახლა ჩვენი ცეცხლიც ნახონ! — შესძახა ქოხსალამურამ და
ტალკვესი ჩამოჰქრა, — მაინცდამაინც ნუ გამოუჩნდებით ცეცხლზე!
„თავანელები“ მიწვნი-მოწვნიენ თუ არა, ქოხსალამურამ
აკვამლებული აბედი თურქთა მიერ შემზადებულ ბულბულს მისცა,
ზედ ფიჩხი და ბლის ტყავი მიაყარა“ (ლ. გოთ.).

„ნამდვილად ბინდში უფრო სიმწრის და სამკვდრო-სასი-
ცოცხლო რკენა ძვინვარებდა“ (ლ. გოთ.).

„დედაც მოუყვდა, მამაცა,

მარტოა, ერთადერთია,

მაგრამ განგება დილია,

მისი დედ—მამა ღმერთი“ (რ. ერის.).

„სამოთხეს ჰგავდა ქართლის მთა-ბარი“ (გრ. აბაშ.).

„გაღმა-გამოღმა ჩრდილგამოწვდილნი ლანდადლა ჩანან
მთანი მაღალნი“ (გრ. აბაშ.); „აქლემებს აკვირდება გამველე-
გამომველი“ (გრ. აბაშ.); „რაკი კარგად იცი ასავალ-და-
სავალი, ბარემ ესეც თქვი, თუ რა არის დასამალი“ (გრ. აბაშ.);
„გვიახლოვდება ჰეჰა-ჰუხილი, ნაბიჯი კარგად ავწონ-დავწო-
ნოთ“ (გრ. აბაშ.); მითქმა — მოთქმა, დღე—ღამე, ახტა—დახტა,
აწონ—დაწონა, დედ—მამა, ქალ—ვაჟი, მეფე—დედოფალი, ტყე—
ველი, აღმოსავლეთ — დასავლეთი, ცოლ—ქმარი, „აღებ-მიცე-
მაზე ხელს ავიღებ“ (ე. გაბ.), „გოგო-ბიჭები შიშით გაეკვ-
რებიან ხოლმე ლობეს“ (ე. გაბ.), გაღმა—გამოღმა, გამველ—გა-
მოველელი; „დამა—კავალერები ახალმოდურად გაქანებულ
ცეკვას უვლიან“ (ე. გაბ.), დილა — საღამოს, ზამთარ — ზაფხულ,
მიხვრა—მოხვრა, მიიკლაცნ—მოიკლაცნებოდა, მტერ—მოყვარე, ნე-
ფე—დედოფალი, სტუმარ—მასპინძელი, სიცილ—ტირილი, შედი-

ოდ—გამოდოდა, შესვლა — გამოსვლა, შემოსავალ — გასავალი, მტერ—მოყვარე, გოგო—ბიჭი, ტყილ—მწარე; „თამარ მეფის სარდალმა გაუშალა და ისეთი სილა შემოჰყრა თურმე ყურმალში, რომ უსულოდ დაეცა და ცოცხალ—მკვდარი გაათრიეს კარშიო“ (ს. მგალ.), გაძრომ—გამოძრომა, დღეს—ხვალ. . .

როგორც ცნობილია, თხზული სახელების შედგენა (კომპოზიცია) სხვადასხვა საშუალებით ხდება: ფუძის გაორკეცებით, ორი სხვადასხვა ფუძის შეერთებით და სხვ. ფუძის გაორკეცებითაა მიღებული ანტონიმები: აქეთ—იქით; ორი სხვადასხვა ფუძის შეერთებით—წამწყმედ—მაცხოვნებელი, დილა—სალამო, გოგო—ბიჭი, დიდი—პატარა, და—ძმა; „ორი დამძანი აქა ჰყავს, მხარდამხარ წამოსწოლია“ (ი. დავ.); „ვიდრე ხელახლა არ მიჰყოფ — ერთგულად კითხვა—წერასა“ (ი. დავ.), ქმარ—შვილი, აღმართ—ღამართი;

შინაარსის თვალსაზრისით კომპოზიტები ერთცნებიანიც არის, ორცნებიანიც, მრავალცნებიანიც. ანტონიმებად უმეტესად გვხვდება ორცნებიანი კომპოზიტები (მაგალითები იხ. ზემოთ.), ერთცნებიანი კი ძალზე იშვიათად, სანთლით საძებარია. ეს იმიტომ, რომ როდესაც კომპოზიტი გაერთიანებულია, მაშინ მასში მერთალდება დაპირისპირების სემანტიკა და იგი ერთ სიტყვად (ერთცნებად) აღიქმება. ჩვენი აზრით, წინადადებებში: „დღე—მეხელო კაცსაო თოვლი მოადგა კარსაო“ (ანდაზა), „ეოხერი ბატონყმობა დიდხანია გადავარდა“ (ე. გაბ.), სიტყვები „დღე—მეხელო“ და „ბატონ-ყმობა“, მართალია, ერთცნებიანია, მაგრამ მაინც გაიაზრება შემადგენელ კომპონენტებად და ანტონიმური დაპირისპირება ამ სიტყვებს შიგნით (თითოეულთან ცალ-ცალკე) მაინც იგრძნობა.

განსაკუთრებით უნდა შევჩერდეთ ტოლადშერწყმულ სახელებზე ანტონიმურ კომპოზიტებში. ეს ისეთი რთული კომპოზიტებია, რომლებშიც ფორმალურად გაერთიანებულია ერთისა და იმავე ტიპის სახელები; მაგ., მიყარ—მოყარა, მიაბნ—მოაბნია, გაიარ—გამოიარა, ჩაიარ—ჩამოიარა, სიკვდილ—სიცოცხლე, ძილ—ღვიძილი, ბერ—მონაზონი, უფროს—უმცროსი, ძე—ასული (დამიკარგე ძე, ასული, ძმა, არ ვიცი, და სად აგე! — თეიმურაზ პირველი) მამულ—დედული, სიცილ—ტირილი; „აბდუშაჰილმა მშვილდ—ისარი მოიმარჯვა“ (ა. წერ.), „დამძაძალიან დამეგობრდნენ“ (გ. წერ.), „თმ—წვერი მიგვანდა ბამბის ქულასა“ (ვაჟა), „მინდო—ველიდან მოისმა ჰოჰუნას ხმა“ (ს. მგალ.), „ამ ლაპარაკში იყვნენ რძალ—დედამთილი, რომ ეზოში მოისმა ბრაგო—

ბ რ უ გ ი“ (ე. ბარ.), „მანგლისიდან ახალქალაქისაკენ რამდენიმე გზა მიდიოდა. მაგრამ ძლიერ ცუდი, ვიწრო, აღმართ—დაღმართი, ო ღ რ ო—ჩ ო ღ რ ო“ (ი. გოგ.), „ც ო ც ხ ა ლ—მ კ ე დ ა რ ი გიორგი და გულშემოყრილი კესო ცალ—ცალკე შეიყვანეს ხელით სახლში“ (ი. ჭავჭავაძე); „ტყე—მ თ ა—ბ ა რ ი, ბალ—ბუჩქნარი თოვლის ფიფქით შემოსილა“ (ი. გრიშ.), „თედომ მ ი ი ხ ე დ—მ ო ი ხ ე და და კუთხეში სკამზე ჩამოჯდა“ (ნ. ლომ.), „ვანშობის შემდეგ ს ტ უ—შ ა რ—მ ა ს პ ი ნ ძ ე ლ ი ტახტზე წამოწვენ“ (ო. თუმ.), „ცნენოსნებმა ხარები ა ა თ ვ ა ლ—ჩ ა ა თ ვ ა ლ ი ე რ ე ს და ნიშა წინ გაიგდეს“ (ი. ევდ.), „მღვდელმა ა მ ხ ე დ—და მ ხ ე და და ბატონს რალაც უთხრა ჩემზე“ (დ. ჭონ.), „ახალგაზრდა მასწავლებელმა სკოლის აივანზე გ ა ი ა რ—გ ა მ ო ი ა რ ა“ (დ. მეგრ.), „ყველამ აღლეგრძელა ნ ე ფ ე—დ ე ღ ო ფ ა ლ ი და ყველამაც ძღვენი მიართვა“ (ეაყა).

ცალკე გამოყოფს ა. შანიძე შინაარსის მიხედვით შერწყმულ სახელებში ანტონიმების, ანუ საწინააღმდეგო ცნებათა გამოხატველი სახელების, შემდეგ რვა მაგალითს (ტყე—ველი, მთა—ბარი, სიკვდილ—სიცოცხლე, დედალ—მამალი, ავ—კარგი, ცოცხალ—მკვდარი, უფროს—უმცროსი, დიდ—ბატარა)¹. ამათ შეიძლება დავუმატოთ: „იმისი მოსწრებული კ ი თ ხ ვ ა—პ ა ს უ ხ ი სწრაფად ყველას ხვედრად ხვდება“ (შ. არაგ.), „ციხეში ადამიანები განუწყვეტელივ მ ი დ ი—მ ო დ ი ა ნ და იცვლებიან“ (ნ. ღუმ.), „ბავშვი ჩემია, მინდა გავალევიძებ, მინდა არა! — ისევ გამომწვევად თქვა ჩემმა სიძემ და ხმაურით გ ა ი ა რ—გ ა მ ო ი ა რ ა კარის წინ“ (ნ. ღუმ.), „პაპუნამ თავიდან ფეხებამდე ა ა თ ვ ა ლ—ჩ ა ა თ ვ ა ლ ი ე რ ა“ (რ. ჭავჭავაძე), „მ ი დ ე ქ—მ ო დ ე ქ ი თ, გაინძვრით“ (რ. ჭავჭავაძე), „ოსტატურად ა ქ ლ ი ბ უ ლ—ჩ ა ქ ლ ი ბ უ ლ ი სამ ბათმან სიმინდად მიჰყიდა ზაზუა მექვაბეს“ (რ. ჭავჭავაძე), „მდიდრულად მორთულ დარბაზში მიიღეს სტუმრები რ ძ ა ლ—მ უ ლ მ ა“ (ა. ბელ.); „რა გასწავლო? თოფის სროლა, ვაზნების დამუხტვა, ჩახმახის და შ ლ ა—ა წ ყ ო ბ ა“ (ა. ბელ.); „ქერიმხანს ს ა მ კ ე დ რ ო—ს ა ს ი ც ო ც ხ ლ ო ომი გამოუცხადა“ (ა. ბელ.); „სოფელიც ხომ გ ა გ ვ ე ქ ი მ—გ ა მ ო გ ვ ე ქ ი მ ა“ (ნ. ლომ.); „გაფენილ ყვავილებს გ ა უ თ ა მ ა შ—გ ა მ ო უ თ ა მ ა შ ა“ (ნ. ლომ.); „სიტყვათა შერწყმისას ჩვეულებრივი რიგი ასეთია: ჯერ მოკლე, შემდეგ გრძელი“². ეს წესი ანტონიმების შემთხვევაშიც ძალაშია: „იქ იმდენი საქონელი და ფრინველი ხმია

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 157.

² ა. შ ა ნ ი ძ ე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 159.

ნობდა, რომ მ ყ ი დ ვ ე ლ—გ ა მ ყ ი დ ვ ე ლ ე ბ ი ყრუებივით გას-
 სახოდნენ ერთმანეთს“ (კ. ლორთქ.), „საქორიკნოდ ვინ მოიცილდა,
 როცა ხვნა—თესვის ც ი ე ბ—ც ხ ე ლ ე ბ ა ი ღდა“ (კ. ლორთქ.), „დო-
 ფინას მინდვრის ქრელ-ქრელი ყვავილები დაეკრიფა და ისე აკაკ-
 ნებდა სიმღერას, გეგონებოდა ნ ე ფ ე—პ ა ტ ა რ ძ ა ლ ს მოუძღვი-
 სო“ (კ. ლორთქ.), „მიფრინავს გემი, ზვირთის კამარა გ ა დ ა დ—
 გ ა დ მ ო დ ი ს აქაფებული“ (ირ. ევლ.), მაგრამ არის ისეთი შემთხ-
 ვეები, როცა ანტონიმებად გამოყენებული კომპოზიტიის კომპონენ-
 ტები ბგერითი რაოდენობით ერთნაირია; მაგ., „ა მ ტ კ ბ ი ლ—მ წ ა-
 რ ე წუთებ—წამებში დღეს კვლავ მომესმა დედის ნაზი ხმა“
 (ირ. ევლ.).

რადგანაც ანტონიმურ კომპოზიტებზე ვმსჯელობთ, აქვე დავს-
 ძენთ, რომ ამ სახის თხზული სახელები ხშირია განსაკუთრებით თა-
 ნამედროვე ქართულ პროზაში (კ. გამსახურდია, ლ. გოთუა, გრ.
 აბაშიძე, რ. ჯაფარიძე...); მაგ., რ. ჯაფარიძის „მძიმე ჯვარში“ ასე-
 თი ფორმები დასტურდება: მიკიბ-მოკიბვის, ავწონ-დავწონოთ, სი-
 ტყვა-პასუხი, დღე-ღამის, მამა-შვილი, გასწი-გამოსწია, მიიხედ-მო-
 იხედა, ბატონ-პატრონი, შესასვლელ-გასასვლელი, წამსვლელ-დამრ-
 ჩენები, გადაწყევ-გადმოაწყო, მიიმალ-მოიმალეს, მყიდველ-გამ-
 ყიდველთა და მრავალი სხვა, რომელთაც საგანგებო შესწავლა ესა-
 ჭიროება.

მართალია, ანტონიმურ კომპოზიტებში დომინანტობს ისეთი
 შემთხვევები, როცა ჯერ მოკლე კომპონენტი, შემდეგ — გრძელი,
 მაგრამ პირიქითაც გვხვდება — ჯერ გრძელია და შემდეგ მოკლე:
 „ა ქ ა-ი ქ, სისხლიც შემხმარია დაწყველილ ეკალ-ნარზედა“ (ირ.
 ევლ.).

არის ისეთი შემთხვევები, როცა ანტონიმური კომპოზიტიის შე-
 მადგენელი კომპონენტები ბგერითი შედგენილობით ზუსტად ერთ-
 ნაირია: „ჰებენდა, ტყავს აგლეჯდა, დასისხლიანებულს ა ქ ე თ-

1 ც ი ე ბ—ც ხ ე ლ ე ბ ა ორცნებიანი კომპოზიტია: ციება და ცხელება. შე-
 იძლება თუ არა ამ ტიპის ანტონიმები რედუპლიკაციურ წარმოებად ჩაეთვალოთ?
 რედუპლიკაციას (გერმ. Gemination) სხვაგვარად გემინაციასაც ეძახიან. რედუპ-
 ლიკაცია (ლათინურად reduplicatio გაორმაგება) ნიშნავს სიტყვაწარმოებას ფე-
 ძის გაორმაგებით; მაგ., თავთავი, წამწამი. ეს მოვლენა ფართოდ არის გავრცე-
 ლებული ქართველურ ენებში. მას როგორც სხვა ენებში, ისე ქართულშიც აქვს
 სტილისტიკური, სიტყვაწარმოებითი და მორფოლოგიური ფუნქციები (იხ. Л. К.
 Саинский, Редупликация в картвельских языках, 1969); ჩვენ მიერ
 წემოთ დასმულ კითხვაზე უდავოდ დადებითად უნდა ვუპასუხოთ — აღნიშნული
 ანტონიმები ნამდვილად რედუპლიკაციურ წარმოებად უნდა მივიჩნიოთ.

იქით დაათრევდა“ (ს. კლდ.), „იერუსალიმის ქართულ მონასტრისათვის განკუთვნილი სახსრების გამო მრავალი მითქმამოთქმამა წარმოიშვა“ (კ. გამს.), „მან ჯერ კიდევ არ იცოდა ერისთავ არიშინის ხშირი მისვლა-მოსვლა“ (კ. გამს.).

ქართულში ხშირად გვხვდება ასეთი გამოთქმა: ალფა-ომეგა (ანდა: ალფა და ომეგა). ალფა პირველი, ხოლო ომეგა უკანასკნელი ასოა ბერძნულ ანბანში, გადატანით ნიშნავს თავსა და ბოლოს. ალფა—ომეგა როგორც პირდაპირი, ისე გადატანითი მნიშვნელობით ანტონიმია. ეს გამოთქმა („ალფა და ომეგა“) ბიბლიური წარმოშობისაა. იოანე ღვთისმეტყველი თავის გამოცხადებაში გადმოგვცემს მითიურ ქრისტეს იგავს; აქ ვკითხულობთ: „მე ვარ ანი და ზ, პირველი და უკანასკნელი, იტყვს უფალი“ (1, 8)¹. „ეს აქანყებისაჲს მოწოდებაა! მსოფლიოში და საქართველოში შექმნილი პოლიტიკური სიტუაცია და კონიუქტურა დღეს ისეთია, რომ საჭიროა ბოლშევიკების წინააღმდეგ ზომების მიღება. წინააღმდეგ შემთხვევაში ჩვენს რესპუბლიკას კატასტროფა მოელის. ეს ალფა-ომეგა გახლავთ“ (ალ. ქუთათ.), ასეთი გამოთქმა (ალფა-ომეგა) მსოფლიოს ყველა ენაში გვხვდება.

ჩვენ ამ შემთხვევაში არ გვაინტერესებს კომპოზიტთა ცნებინობის საკითხი, არც ის, რომ ცნება ლოგიკის საგანია. ლოგიკიდან კი ცნობილია, რომ სიტყვა, რაგინდ რთული არ უნდა იყოს შედგენილობით, არაა ერთზე მეტი ცნების შემცველი. სიტყვა და ცნება ერთმანეთს ბევრ შემთხვევაში არ უდრის. სიტყვა ყოველთვის არ გადმოგვცემს ცნებას. ლოგიკაში ერთი სიტყვა ერთზე მეტი ცნების შემცველად არ გვევლინება² და სხვ. ჩვენ კომპოზიტებს იმდენად ვეხებით, რამდენადაც მათთან დაკავშირებულია ანტონიმთა სტრუქტურის საკითხები.

დასასრულ, გაკვრით შევჩერდებით ორ საკითხზე — ანტონიმშირიან კომპოზიტთა დაწერილობა და რა და რა მეტყველების ნაწილებით არიან ისინი გამოხატული.

ანტონიმური ძირები კომპოზიტებში შეიძლება დეფისითაც იქნეს შეერთებული („დღე-ღამე“ ლოცვით, გოდებით, გვემით ხორცი სულისთვის უწამებია“ (ი. ჭავჭავაძე). „ქვეყნის ავ-კარგი მის

¹ იხ. ახალი აღთქმა, ტფილისი, 1912, გვ. 661; ახალი აღთქმამდ, თბ., 1963, გვ. 541; თ. შავიშვილი, ფიგურალური სიტყვა-თქმების კრებული, 1950, გვ. 10.

² ო. დეისაძე, კომპოზიტთა სწავლებისათვის V კლასში: მასწავლებელთა გამოცდილებიდან, ქართული ენა და ლიტერატურა, კრბ. 6, თბ., 1957, გვ. 29—30.

მაღალ შუბლზედ ერთ ძარღვსაც არ აატოკებს“ (ი. ჭავჭავაძე), და შეიძლება „და“ კავშირითაც იქნეს წარმოდგენილი: „თითქოს დალილა მიწაც და ცაცა“ (ი. ჭავჭავაძე);

ანტონიმური კომპოზიტების კომპონენტები შეიძლება იყოს არსებითი სახელები: „მეფე გიორგი ზამთარ-ზაფხულ¹ მანდილოს“ (კ. გამს.), „ჩეროვნად გამოიყენებდნენ ამ საქმეს ბაგრატიონთა მტერ-მოყვარენი“ (კ. გამს.). ზედსართავი სახელები: „ჭკვიანი ბრძენსაც მოუსმენს და შლეგსაც“ (კ. გამს.), „არც თუ ვინმეა კაცთაგანი მუდამ ბოროტი, გინა ქველი“ (კ. გამს.), ნაცვალსახელები: „გზა მშვიდობისა!... ლხინი შენ და კირი მე“ (ი. ჭავჭავაძე), „მე ვწუხვარ და ის ოდელიას იძახისო“ (ანდაზა), „მე — შენკენაო, შენ — ეშმაკებისკენაო“ (ანდაზა); ზმნები: „უყუყუარვარ-ვძულვარ“ (ი. გრიშ.), „მძულხარ—მიყუარხარ“ (ი. გრიშ.), „ვტირი—ვიცინი“ (ი. გრიშ.), „იფურჩქნები—დაქენები“ (ი. გრიშ.); ზმნიზებები: „ტრიოლეთივით დაყვილობ გაღმა-გამოღმა“ (ი. გრიშ.).

ანტონიმურ კომპოზიტებში შეიძლება შეგვხვდეს აგრეთვე საწყისებიც: „უზიავად მოიღუშა ლაზი, არად ვაგდებო ვარდისაზარის მისვლა-მოსვლას ამიერიდან“ (კ. გამს.), „თავდაც კარგად მოგეხსენება სოფლის ამბავი — ჭორი, მითქმამოთქმაც“ (დ. კლდ.), „მხედრული წერა-კითხვა შესწავლილი მქონდა“ (ა. წერ.), „ხელობა იცოდა — ჭრაკერვა — და ცოტაოდენს იმითაც სარგებლობდა (ე. ნინ.); მიმღეობებიც: „ტყბილად დაიძინებს... დაღლილ-დაქანცული გლეხი“ (ი. გოგ.), „ვინ იყვნენ, თუ იცით, ესტატეს მერნის მუშტრები? წვრილი მოვაჭრენი... წვრილმანის მყიდველ-გაშყიდველნი“ (ვაჟა).

III. ენანტიოსემია

(ინგლ; enantiosemy მნიშვნელობის პოლიარიზაცია) ესაა სიტყვის თვისება — გამოხატოს ანტონიმური მნიშვნელობა, ეს არის ტროპის სახე, რომელიც გვიჩვენებს სიტყვის საპირისპირო მნიშვნელობას, ანტონიმიას. ამის მაგალითად რ. ახმანოვის მოკყავს რუს. «Хорошенькая история! Какая прелесть! Обмануть человека, а потом притворяться ангелом»²

¹ „ზამთარ-ზაფხულ (ე. ი. მთელი წლის განმავლობაში, რადგანაც საქართველოში ძირითადად ორი სეზონია“) (ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 611).

² «Энантioseмия англ. enantiosemy. 1. (поляризация значений). Способность слова (морфемы и т. п.) выражать антонимические значения. 2. То же, что антифразис» (იხ. О. С. Ахманова, Словарь лингвистических терминов, М., 1966, стр. 526).

მაშასადამე, ფრაზაში, წინადადებაში დადებითია თქმული, სინამდვილეში კი უარყოფითი უნდა ვიგულისხმოთ და წარმოვიდგინოთ, რადგან მოვლენათა მსვლელობა, ამბის შინაარსი მხოლოდ ასეთი დასკვნის გაკეთების უფლებას გვაძლევს. ტროპი ხომ გადატანითი მნიშვნელობით ხმარებული სიტყვები და გამოთქმებია! ეს უმთავრესად პოეტურ მეტყველებაში იხმარება, მხატვრულ ლიტერატურაში გამოიყენება და ხელს უწყობს ემოციურობას, ექსპრესიულობასა და ნაწარმოების შინაარსის შთამბეჭდავ აღქმას. „ცნობილია, რომ სიტყვას, ძირითადი მნიშვნელობის გარდა, გადატანითი მნიშვნელობაც აქვს. ენობრივი მასალა იძლევა იმის შესაძლებლობას, რომ ერთდარიძავე სიტყვამ კონტექსტში სხვადასხვა აზრი გამოხატოს. სიტყვის მრავალმნიშვნელობა და სიტყვის შინაარსეული ნიუანსები ხელს უწყობს მეტყველებას პირდაპირი მნიშვნელობის სიტყვათა სხვადასხვა აზრით გამოყენებაში. გადატანითი მნიშვნელობით გამოყენება უფრო მეტად აუფართოებს სიტყვის შინაარსეულ და პოეტურ სფეროს და აძლიერებს მხატვრული წარმოსახვის მომენტს“¹.

შესაძლებელია, ერთსა და იმავე სიტყვას სხვადასხვა კონტექსტში სხვადასხვა მნიშვნელობა ჰქონდეს. ეს საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტია. მაგრამ ჩვენ ამ შემთხვევაში გვაინტერესებს სიტყვის კიდევ ერთი თვისება — გადატანითი მნიშვნელობა, არაპირდაპირი მნიშვნელობა, რაც ამა თუ იმ კონტექსტთან არის დაკავშირებული. ეს გარკვეულ კანონზომიერებას ემყარება.

ენანტიოსემია, ჩვენი ღრმა რწმენით, ტროპული ხასიათის ენობრივი პროცესია და გულისხმობს სიტყვის გამოყენებას არა პირდაპირი, არამედ საწინააღმდეგო მნიშვნელობით. სიტყვა გარკვეულ სემანტიკურსა და სტრუქტურულ მთლიანობას წარმოადგენს. სიტყვის ბგერითი მოდელის, სტრუქტურისა და მნიშვნელობის სემანტიკური ერთიანობა რელიეფურად ჩანს ფრაზაში, წინადადებაში, სხვა სიტყვებთან ურთიერთობაში. ილიას ლექსში „ბედნიერი ერი“ ვკითხულობთ: „ჩვენისთანა ბედნიერი განა არის სადმე ერი?!“² აქ სიტყვა „ბედნიერი“ საწინააღმდეგო შინაარსით ანტონიმად უნდა გავიგოთ; ასევე საწინააღმდეგო შინაარსია ჩაქსოვილი სიტყვებში: უწყინარი, უჩინარი, ქედღრეკილი, მაღლიერი, ქვემძრომი, რიგიანი, წესიერი;

ასეთივე ანტონიმური სემანტიკა იგულისხმება სიტყვებში: ყვე-

¹ ა. ჭილაია, ლიტერატურათმცოდნეობის ძირითადი ცნებები, თბ., 1971, გვ. 343.

² ა. ჭილაია ილიას ამ სტრიქონებს თელის ანტიფრაზის ნიმუშად (იხ. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 49).

ლა უნჯი, ყველა მუნჯი, გულჩვილი და ღმობიერი; ყველა ყრუი, ყველა ცრუი, ყველა ფლიდი, ცულლუტი, მანკიერი, თავდახრილი, გზამრუდონი, არგამტანი და ცბიერი, მტრის არ მცნობი, მოყერის მგმობი, გარეთ მხდალი, შინ ძლიერი; არ რის მქონე, არ რის მცოდნე, უზრუნველი და მშიერი. რა თქმა უნდა, ილიამ მახვილი აღმართა ქართველი ერის ნაკლოვან მხარეთა წინააღმდეგ: ეს უარყოფითი მსარეებია: თვითგმაყოფილება, მეფის მთავრობის წინააღმდეგობრილობა, უშფოთველობა და სხვა ისეთი მანკიერებანი, რომლებიც საღი გონებისათვის შეუთავსებელია. „ბედნიერი ერი“ — მძაფრი სატირულ-იუმორული ტონით არის დაწერილი, ყველაფერი ემსახურება ერთ გარკვეულ მიზანს — მოურიდებლად გაკიცხოს ერის ცხოვრებაში არსებული ნაკლი, ხოლო ამით ხელი შეუწყოს თვით ერის გამოფხიზლებას, მისი შეგნების ამაღლებას. აანალიზებს რა ამ ლექსს, გ. ჭიბლაძე, აღფრთოვანებული ილიას მხატვრული ოსტატობით, პირდაპირ მიუთითებს: „უფრო მძაფრი გაკილვა, მგონი, შეუძლებელიცაა“¹.

ილიას ლექსში „ბედნიერი ერი“ ენანტიოსემიის ბრწყინვალე ნიმუშებია.

ავიღოთ ილია ჭავჭავაძის პროზაული ნაწარმოები „კაცია-აღამიანი?!“ მწერალი ამ მოთხრობის პირველ თავში აღწერს ლუარსაბ თათქარიძის კარმიდამოს. თავიდანვე, შესავლის შემდეგ პირველი თავი ასე იწყება: „კ ა რ გ ი რამ იყო თათქარიძის სახლ-კარი“. აქ სიტყვა „კ ა რ გ ი“ საწინააღმდეგო მნიშვნელობით უნდა გავიგოთ, იგი ანტონიმია ცუდისა, უფრო სწორად ც უ დ ის მნიშვნელობითაა ნახმარი. ესაა ენანტიოსემიის მხატვრული ხერხით აგებული ფრაზა, რომელიც თავიდანვე კი არ იწვევს საპირისპირო სემანტიკის ასოციაციას, არამედ მაშინ, როცა მწერალი ამთავრებს ლუარსაბის სახლ-კარის აღწერას. მაგრამ სახლ-კარსაც უშუალოდ, პირდაპირ კი არ აღწერს ილია, არამედ ჭერ ეზო-გარემოს გვიხატავს, იმ ეზოს, რომელიც „ისე უწმინდური იყო, როგორც ძველი ჩინოვნის გული. დიდი საქმე იყო, პატრონამდინ ისე მიგელწიათ. ზომ ან არ გასვრილიყავით, ან კიდევ ერთი ამბრის სურნელება თან არ აგეყოლიათ. ეს გარეგანი, — ეხლა, — ბატონებო, შიგ სახლში ვეწვიოთ თავადს თათქარიძესა.

ეს კი უნდა მოგახსენოთ, რომ თუ ვეწვევით, ფრთხილად უნდა ვიყენეთ. იატაკი აგურისა არის. ეგ არაფერი. ეს არის ძნელი, რომ აგურები შიგ-და-შიგ ამოცვივნულან. იმათი ალაგი ამოთხრილ ორ-

¹ გ. ჭიბლაძე, ილია ჭავჭავაძე. თბ., 1966, გვ. 207—208.

მოებად დარჩენილა. თვალების ძალიან გაფაციცება უნდა, თორემ, თუ ფეხი შიგ ჩავარდა, ვაი შენს მტერს! ან კისერი მოსტყდება კაცსა, ან თითონვე ფეხი... ოთახი ბნელია, იმიტომ რომ ფიჭვის ჩარჩოებზედ მინის მაგიერად მეტად გამჭირაზ გონებას გაქონილი ქაღალდი გაუკრავს“...¹. კრიტიკოსი გ. ჯიბლაძე, ანალიზს უკეთებს რა ილია ჭავჭავაძის ნაწარმოების ამ ადგილს, შენიშნავს, რომ ძველი მეზატონეების სახლ-კარის დაახლოებით ამგვარივე აღწერა ცნობილია რუსულ ლიტერატურაშიც ილია ჭავჭავაძემდე და ქართულ ლიტერატურაში — ილიას შემდეგაც. კრიტიკოსს მხედველობაში ჰყავს გოგოლი, როგორც ავტორი „მკედარი სულებისა“ და „ძველი დროის მეზატონეებისა“, ხოლო ქართულ ლიტერატურაში — გიორგი წერეთელი, ავტორი „რუხი მგელისა“².

„კაცია-ადამიანის?!“ პირველი თავი მთლიანად ლუარსაბის სახლ-კარისა და ეზო-გარემოს აღწერას ეთმობა. პირველივე ფრაზის („კ ა რ გ ი რამ იყო თავად თათქარიძის სახლ-კარი“) ხაზგასმული სიტყვის ენანტიოსემიური ხასიათი მკითხველისათვის ბოლომდე ნათელი ხდება მხოლოდ ამ თავის დასასრულს.

ასევე გაენანტიოსემიურებულია ამავე ნაწარმოებში საკუთარი სახელი **ლ ა მ ა ზ ი ს ე უ ლ ი**, რომელიც კონტექსტის გარეშე დადებით ემოციებს იწვევს და ესთეტიკურ ტკბობას გვაგრძნობინებს. მაგრამ საკმარისია გავეცნოთ ამ პიროვნების პორტრეტს, დახატულს ილიას მადლიანი კალმით, რომ საწინააღმდეგო შედეგი მივიღოთ. აი, ეს დახასიათება: „სასაცილო რამ იყო ეს ლამაზისეული: ერთი რაღაც უშნოდ ჩასუქებული, ჯმუნი, ჭუჭყიანი, ტანზედ ეცვა ხამის ჩითის კაბა, ჭუჭყისაგან ვერ გაირჩეოდა, რა ფერისა იყო; კალთები აქა-იქ გამომწვარი ჰქონდა ზამთარში ცეცხლთან ახლო გდებისაგან, ბოლოები სულ მომპალი და შემოფხრეწილი ჰქონდა; დახეულებიდან გამოჩანდა ერთი რაღაც დამპალი საბნის ნაგლეჯი, კაბის ქვეშა გარშემო ჩამოკიდებული, მითამ და იუბკაა. აი, მეხი კი დაგეცა! ამასაც კი სდომებია იუბკა! თავზედ ეკრა შიგადაშიგ ამოფლეთილი ჩითმერდინი, ქალბატონის გამონაცვალი. ამ ამოფლეთილებში მუთაქის მატყლსავეთ დასორსვლილი შავი, უკაცრავად არ ვიყო — წილიანი და დაუვარცხნელი თმა მუქა-მუქად ამოშვეროდა. ქუსლებ-დახეთქილი, მუგუზალივით შავი ფეხები, წენგოსაგან შეღებილი ხელები, ცხვირ-პირი ქვაბების მურით მოთხუნული, — აი, ამ — გვარი იყო ის ცხოველი, რომელსაც დარე-

¹ ი. ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა ძ ე, თხზ., ტ. II, 1950, გვ. 126—127.

² გ. ჯ ი ბ ლ ა ძ ე, ილია ჭავჭავაძე, გვ. 411.

ჯანი „ლამაზისეულს“ ეძახდა“¹. „დარეჯანის გოგო — ლამაზისეული, ცოცხალი საცოდაობა“, რომლისთვისაც მშენიერების აღმნიშვნელი სახელი იმიტომ შეურქმევიათ, რომ სახელის გარდა ყველაფერი წაერთმიათ. სახელი კი ისეთი აქვს, რომ ესეც დამცირების, აბუჩად აგდების სინონიმია და არა მისი ღირსების გამომხატველი. მას აღარაფერი შერჩენია, რაც ოდნავ მაინც გაამართლებს შერქმეულ სახელს. პირიქით, ყველაფერი სახელის ლამაზისეულის საწინააღმდეგო აქვს. იგი მთელ მოთხრობაში სამჯერ გამოჩნდება მკითხველის თვალწინ და სამივეჯერ თავისი „ბრწყინვალებით“².

სახელი ლამაზისეული ენანტიოსემიის ტიპური ნიმუშია; მართლაც, ლამაზისეული ანტონიმია თავისი სახელისა. ილიას პირდაპირი გაგებით რომ მიეცა ამ მოქმედ პირისათვის საკუთარი სახელი, მისთვის „მახინჯისეული“ უნდა ეწოდებინა. აი, ეს იქნებოდა მასზე ზედგამოჭრილი! მაგრამ მწერალმა ანტონიმური საშუალება აირჩია და ამით, რა თქმა უნდა, ნაწარმოებმა მოიგო, უფრო მეტი ზემოქმედების საშუალება გახდა ეს საკუთარი სახელი.

მხატვრულ ნაწარმოებში შეიძლება შეგვხვდეს ისეთი შემთხვევაც, როცა სიტყვა ნახმარია თავისი ნამდვილი მნიშვნელობით, მაგრამ კონტექსტი, მოვლენის მსვლელობა გვეუბნება, რომ ამ სიტყვის ანტონიმია, საწინააღმდეგო სემანტიკაა სავარაუდებელი და არა ის, რომელიც მწერალმა იხმარა. ამის მშვენიერი ნიმუშია ილია ჭავჭავაძის ამავე ნაწარმოებიდან ლუარსაბისა და დარეჯანის მიერ ჭერზე ბუჯების თვლის სცენა. აი, ნაწყვეტი ამ დიალოგიდან:

— ისე გამოვიცნო? მაშ კარგი, ოც- და- ათი იქნება.

— ოლოლო შენ, ვერ გამოიცან.

— მაშ რამდენია?

— რამდენია? გითხრა? არა, არ გეტყვი.

— სთქვი, თუ იცი, რაღა.

— თუ კაცი ვარ, ორმოცი უნდა იყოს. ოლოლო შენ, მე გამოვიცან.

— დიად, გამოიცან... დაგიტვლია, როგორც იმ დღესა ჰქენი, ეგრე ხომ მეც გამოვიცნობ.

— შენც არ მომიკვდე, ის კარგი მამა არ წამიწყდეს, რომ არ დამითვლია.

— მაშ საიღამ იცი, რომ ორმოცია.

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. II, გვ. 149—150.

² გ. ჭიბლაძე, ილია ჭავჭავაძე, გვ. 428.

— საილამ? იქილამ, რომ გონება მაქვს.

— განა მე კი არა მაქვს გონება?

— მენც გაქვს, მაგრამ კაცის გონებასთან დედაკაცის გონება როგორ მივა? მე ვარაუდობ მივხვდი, რომ ორმოცია.

— რომ არ იყოს ორმოცი?

— ჯარიმა გადამახდევინე.

— მაშ დაეთვალოთ.

დაიწყეს ცოლმა და ქმარმა ბუზების თვლა. გამოვიდა რომ ორმოცდაათზედაც მეტი იყო.

— გამოიცნო?! — სთქვა ნიშნისმოგებით დარეჯანმა, — დიაღ, გამოიცნო, გონება აქვს ამ ჩემს ბატონს და იმიტომ გამოიცნო¹.

აქ მკითხველი ადვილად რწმუნდება მოვლენათა განვითარებიდან, რომ დარეჯანის ნათქვამი სიტყვა „გამოიცნო“ „არ გამოიცნოს“, უფრო სწორად, „ვერ გამოიცნოს“ ნიშნავს, „გამოიცნო“ საწინააღმდეგო, ანტონიმური შინაარსის შემცველი სიტყვაა, „ვერ გამოიცნოს“ ან „არ გამოიცნოს“ ნაცვლად გამოყენებული. კიდევ მეტი, აქ არა მარტო ერთი სიტყვაა ანტონიმური, არამედ მთელი წინადადება — „გონება აქვს ამ ჩემს ბატონს და იმიტომ გამოიცნო“, რაც ნიშნავს; „გონება არა აქვს ამ ჩემს ბატონს და იმიტომ ვერ გამოიცნო“.

„მაგრამ შეიძლება უარყოფითი უხეში შინაარსის სიტყვა დადებითი მნიშვნელობით იქნეს გამოყენებული: მაგ., მასხარა და ცუღლუტი საალერსო იერს ატარებენ, როცა პეპია მიმართავს თავის საყვარელ შვილს — თამროს: „— აი, შემასხარავ, შენა! შეგრჩეს, რომ მამასაც უმაღავდი, შეგრჩეს!“

— მამას მზემ, თავი არ მომიკდეს, მე შენი ლაპარაკი არ მესმოდეს.

— დამაცალე, შეცუღლუტო, დამაცალე! — ეუბნებოდა პეპია და სახე კი უცინოდა“ (ი. ჭავჭავაძე).

როგორც მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, სიტყვის მნიშვნელობას შეიძლება ახლდეს ესა თუ ის ემოციური იერი, რითაც მთქმელი გამოხატავს თავის დადებითს ან უარყოფითს დამოკიდებულებას სიტყვით აღნიშნული საგნისა თუ მოვლენისადმი. ასე მაგ., უხეში უარყოფითი მნიშვნელობის სიტყვით შეიძლება გამოიხატოს სათუთი გრძნობა, ალერსი, დადებითი შინაარსის სიტყვით კი — დაცინვა, ზიზღი, სიძულვილი, ათვალწუნება².

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. II, გვ. 134—135.

² ლ. ჭავჭავაძე, ქართული ენა, ნაწილი I, 1969, გვ. 24.

სიტყვა „მასხარა“ ქართულში ოთხი მნიშვნელობით გვხვდება: 1. ოხუნჯი, ხუმარა: „რ ა მ ა ს ხ ა რ ა ბიჭი ხარ, შეილო შაქრო!“ (მ. არაგვ.); 2. ლაზღანდარა; სასაცილო, უმსგავსო, უხამსი: „და-იკარგე აქედან, შე მ ა ს ხ ა რ ა მაიმუნო! — „ვიცი, რომ სული ჯო-ჯოხეთშია, მაგრამ აქ ვხედავ შენს მ ა ს ხ ა რ ა მძორს“ (ა. წერ.), 3. კომიკური პერსონაჟი ძველებურ წარმოდგენაში, ცირკში, — კლოუნი: „მე ზომ ცირკის მ ა ს ხ ა რ ა არა ვარ“ (ავქ. ცაგარელი); 4. მეფის კარზე ან დიდებულის სასახლეში მსახური, რომელიც პატრონსა და სტუმრებს ართობდა ენაწყლიანი ოხუნჯობით — ხუმარა: „ნეტავი შენ, რომ, როგორც მ ა ს ხ ა რ ა ს, რაც რომ გულში გაქვს, გათქმევინებენ!“ (ა. წერ.).¹ ჩვენი აზრით, მ ა ს ხ ა - რ ა სიტყვის ამ ოთხი მნიშვნელობიდან პეპიასა და თამროს დიალოგ-ში გამოყენებული ფორმა („შე მასხარავ“) ნახმარია პირველი მნიშ-ვნელობის („ოხუნჯი, ხუმარა“) ანტონიმურად, არა ოხუნჯი, არა ხუმარა, სერიოზული, დარბაისელი.

რაც შეეხება მეორე ფორმას („შე ცულლუტო“), იგი ნიშნავს მატყუარას, თაღლითს ალერსობითობის მნიშვნელობით. მას ხმა-რობენ მოუსვენარის, დაუდეგარის გაგებითაც: „მე სინდისიან ბი-ჭებთან მაქვს საქმე და ც უ ლ ლ უ ტ ე ბ ს ზიზლით ვუყუარებ“ (დ. კლდ.). „მოურიდებლად ყრიდა ადგილიდან ცულლუტ გოგო-ნებს და თავიანთ ადგილზე სხამდა ბილეთის პატრონებს (ა. ბელ.).²

პეპიას მიმართვა თამროსადმი („შე ცულლუტო“) მატყუარასა და თაღლითს კი არ ნიშნავს, არამედ ამ სიტყვათა სემანტიკის ან-ტონიმებს — კეთილსინდისიერს, მართალს, წესიერს, ნამუსიანს, უეშმაკოს, უანგაროს, პატიოსანს.

ცნობილია, რომ მწერლობაში სიტყვას განსაკუთრებული მხატ-ვრული ფუნქცია აქვს. მისი როლი ამ სფეროში სპეციფიკურია, მეტია, ვიდრე ჩვეულებრივ სასაუბრო მეტყველებაში, იგი აქ ემ-სახურება მხატვრობას, ესთეტიკურ ჩანაფიქრს. მწერალი სიტყ-ვის ხელოვანია. იგი ოსტატდება ხალხის ცოცხალი მეტყველების შესწავლის მეოხებითაც. სიტყვას, როგორც ლიტერატურული ნა-წარმოების საშენ მასალას, ორი მომენტი მოეპოვება—სემანტიკური და ნომინატიურია. ეს უკანასკნელი გულისხმობს სახელის დარქმე-ვას საგნისათვის. არსებობენ სიტყვები, რომელთაც მხოლოდ აღნიშ-ნული ფუნქცია აქვთ. ასეთებია, მაგ., საკუთარი სახელები. გარ-და ამისა, ერთი და იგივე საგანი ან მოვლენა შეიძლება სხვადასხვა

¹ იხ. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. V, 86.

² ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VIII, 672.

სახელით აღინიშნოს. სიტყვის სემანტიკა არ არის მხოლოდ ერთ დამახასიათებელ მხარეზე მითითება. მას გააჩნია აგრეთვე დამატებითი მნიშვნელობაც¹. სწორედ სიტყვის ეს თვისება იძლევა, ჩვენი ღრმა რწმენით, იმის საშუალებას, რომ გამოიხატოს საპირისპირო მნიშვნელობა ორი ან რამდენიმე სიტყვით ანდა ერთი სიტყვის გამოყენებამ საშუალება მოგვცეს (რა თქმა უნდა, კონტექსტის დახმარებით). ამ სიტყვის საწინააღმდეგო სემანტიკის შინაარსი წარმოვიდგინოთ, როგორც ამას ადგილი აქვს ენანტიოსემიის დროს.

ჩვენი მსჯელობა არ იქნება სრულყოფილი, თუ აქვე არ გავითვალისწინებთ ისიც, რომ სიტყვაში სამი გარემოება იქცევა ყურადღებას — „წარმოთქმა ანუ ფონეტიკური გარსი, გადმოცემა ასონიშნებით ანუ გრაფიკული გარსი და მნიშვნელობა. წარმოთქმით სიტყვა ბგერითერობას წარმოადგენს, გრაფიკულად აღიბეჭდება, გადმოიცემა ასონიშნებით, ხოლო მნიშვნელობის მიხედვით იგაგარკვეულ საგანს, მოვლენას, მდგომარეობას და ა. შ. გვიჩვენებს“².

ახლა კი შევეხებით ანტონიმთა წარმოების ზოგიერთ თავისებურებებს³.

6. კოლოკაცია, სიტყვის გამომსახველობითი თავისებურება: ლიტერატურის თეორიისა და ესთეტიკის საკითხები, 8, 1974, გვ. 9—10.

² ალ. ლონტი, ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები, თბ., 1971 წ., გვ. 13.

³ ანტონიმების შესახებ დაწვრილებით იხ. Лексика современного русского языка, Русский язык и советское общество, Социолого-лингвистическое исследование, под редакцией М. В. П а н о в а, М., 1968; О. С. А х м а н о в а, Очерки по общей и русской лексикологии, М., 1957; Ш. Б а л л и, Французская стилистика, М., ИЛ, 1961; В. В. В и н о г р а д о в, О процессах развития и разрушения омонимии в кругу соотносительных русизмов и древнеславянизмов: «Studia slavica», t., XII, Bud., 1966, стр. 433—451; В. А. З в е г и н ц е в, Семасиология, Изд-во МГУ, 1957; С. К а р ц е в с к и й, Об асимметричном дуализме лингвистического знака. В кн. В. А. З в е г и н ц е в, История языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях, т. II, М., 1965, стр. 85—90; В. Н. К о м и с а р о в, Проблема определения антонимов (о соотношении логического и языкового в семасиологии): ВЯ, 1957, № 2, стр. 49—58; Н. И. К о н д а к о в, Логический словарь, М., «Наука», 1971.

წარმოშობის ზოგი თავისებურება

ანტონიმებს არ გააჩნიათ სპეციფიკური გრამატიკული მაწარმოებლები. ეს არც არის მოსალოდნელი, რადგან თვით ანტონიმები არ არის გრამატიკული ფაქტი, ისინი ლექსიკის სფეროს განეკუთვნებიან და ამიტომაც იხილავენ მათ ლექსიკოლოგიაში. მიუხედავად ამისა, არის ზოგიერთი გრამატიკული საშუალება, რომელთაც ლექსიკოლოგია სესხულობს გრამატიკისაგან და იყენებს საწინააღმდეგო შინაარსის სიტყვათა მისაღებად. ზოგი მათგანის შესახებ ჩვენ ზემოთაც გვქონდა მსჯელობა. ასეთია, მაგ., არ ნაწილაკი: „ახლაც სრულიად ვერ გაართვა თავი, თუ რას მიესწრაფოდა ეს ხუტესი, „ა ხ დ ე ნ ი ლ ი ს ა“ და „ა რ ა ხ დ ე ნ ი ლ ი ს ა“ გამო რომ ენამწეობდა“ (კ. გამს.).

დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ქართულისათვის ნიშანდობლივია ისეთი ანტონიმები, რომლებიც სხვადასხვა ძირებითაა გამოხატული; მაგ., ასეთებია: „კონსტანტინე მონომახი ა დ ი ღ ა, ალექსი კომნენი შ ე რ ა ც ხ ა“ (კ. გამს.), „მეც ბევრი აუ გ ი მახსოვს მისგან, მაგრამ კ ა ი კ ა ც ო ბ ა ავიწყდება“ (კ. გამს.), „აჰა, მოვიდა ა ნ გ ე ლ ო ს ნ ი ლეთისანი დგომად წინაშე უფლისა და ე“შ-მაკიცა მოვიდა მათანა“ (კ. გამს.), „მწვერვალთან ლოდის დაგორება დიხაც ა დ ვ ი ლ ი ა, მაგრამ მწვერვალზე მისი ატანაა ძ ნ ე ლ ი“ (კ. გამს.), „ჭკვიანი ბ რ ძ ე ნ ს ა ც მოუხმენს და შ ლ ე გ ს ა ც“ (კ. გამს.).

აქ ჩვენ სპეციალურად უნდა შევიჩერდეთ ანტონიმის ერთ მაწარმოებელზე. ეს არის პრეფიქსი ა ნ ტ ი—, რომელიც წარმოშობით ბერძნულია (anti — წინააღმდეგ; მაგიერ); ეს წინსართი იხმარება სახელებთან და აღნიშნავს საწინააღმდეგოს, დაპირისპირებას და იწერება მომდევნო სიტყვასთან ერთად, საკუთარ სახელებთან კი დეფისით გამოიყოფა (მაგ., ანტი-დიურიზმი)¹. კონტრასტები ანტი — სუფიქსის გარეშეც შეიძლება მივიღოთ. მაგ., ერთ-ერთი

¹ Орфографический словарь русского языка. М., 1974, стр. 21.
 ხ. აგრეთვე Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, herausgegeben von Ruth Klappenbach und Wolfgang Steinitz, Berlin, 1970, S. 187.

უდავოდ ნიჭიერი ჟურნალისტი, იხილავდა რა ოტობაიას შესახებ ლეგენდას, წერდა: „მწყემსი მზექაბუკის ჩანგს ჭაღოსნური ბალა ჰქონია. მისი ჟღერა გვალვაში წვიმას მოიყვანდა თურმე, ავადმყოფს მოარჩენდა, მოხუცს გააქაბუკებდა, გამხმარ ხეს ააყვავებდა, მკვლელს დანას გააგდებინებდა, უდაბნოში ბალახს ამოიყვანდა, გველის ნესტარს შხამს უქარგავდა, მწუხარებას ღიმილად აქცევდა, მათხოჯის ეშმაკს — პირმშვენიერ ქალად, მომაკვდავს უკვდავებას მიანიჭებდა“¹. აქ არსად არ არის ანტი — სუფიქსი, მაგრამ კონტრასტები, ანტითეზებია, ანტონიმები მთელი სიზუსტით ჩანს.

ანტი-თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენაში მეტად პროდუქტიული პრეფიქსია², რომელიც ისეთ ანტონიმურ სემანტიკას გამოხატავს, მისი წყვილის სახის დაუსახელებლად; მაგ., ანტი-კომუნიზმი სემანტიკურად კომუნიზმს გულისხმობს; ანტი-ბოლშევიკური ნიშნავს ბოლშევიზმის წინააღმდეგ მიმართულს, ანტიდემოკრატიზმი — დემოკრატიზმის წინააღმდეგ მიმართულს, ანტიმპერიალისტური — იმპერიალიზმის საწინააღმდეგოს, ანტიკომუნიზტი მიმართულება კომუნიზმისა და კომუნისტებისადმი მტრულად განწყობილი, კომუნიზმის წინააღმდეგ მიმართული მიმდინარეობაა, ასევეა ანტილენინური — ლენინიზმის საწინააღმდეგო, ლენინის იდეებს დაპირისპირებული მიმართულება თუ შეხედულება.

აქვე მოგვყავს ქართულ ენაში შემოსული და დამკვიდრებული ანტი წინსართით ნაწარმოები სიტყვები თავ-თავის ძირეულთან ერთად, ე. ი. ვიძლევიტ ანტი-წინსართიან ანტონიმური წყვილის ნიმუშებს:

ანტიბიოტიკები — ბიოტიკები,
ანტიგენი — გენი,
ანტიდემოკრატიზმი — დემოკრატიზმი,
ანტიდემოკრატიული — დემოკრატიული,
ანტივირუსი — ვირუსი,
ანტითეზა — თეზა,
ანტიკომუნიზმი — კომუნიზმი,
ანტიკრიტიკა — კრიტიკა,

¹ ვლ. ალფენიძე, ფიქრიანი გზები, თბ., 1973, გვ. 366.

² „ანტი“ რუსულ ენაში ერთ დროს (მე-17, მე-18 ს.) გარკვეული ხალხის აღმნიშვნელ ტერმინად იყენებდნენ; იხ. Проблемы сравнительной филологии, сб. статей к 70-летию члена-корреспондента АН СССР М. В. Жирмунского, 1964, стр. 266—270.

ანტიმარქსისტი — მარქსისტი,
 ანტიმპეტერიალისტური — მპეტერიალისტური,
 ანტიმილიტარიზმი — მილიტარიზმი,
 ანტიპათია — სიმპათია,
 ანტირელიგიური — რელიგიური,
 ანტისახელმწიფოებრივი — სახელმწიფოებრივი,
 ანტისანიტარული — სანიტარული,
 ანტისემიტი — სემიტი,
 ანტისოვეტიზმი — სოვეტიზმი,
 ანტისოციალური — სოციალური,
 ანტიფაშისტი — ფაშისტი,
 ანტიქრისტე — ქრისტე,
 ანტიციკლონი — ციკლონი,
 ანტისაზოგადოებრივი — საზოგადოებრივი,
 ანტიბოლშევიზმი — ბოლშევიზმი,
 ანტიბოლშევიკური — ბოლშევიკური,
 ანტიდარვინისტი — დარვინისტი,
 ანტიდიალექტიკური — დიალექტიკური,
 ანტიიმპერიალისტური — იმპერიალისტური,
 ანტიმილიტარისტი — მილიტარისტი,
 ანტიმიჩურინელი — მიჩურინელი,
 ანტიმონარქიული — მონარქიული,
 ანტინიკოტინი — ნიკოტინი,
 ანტიპარტიული — პარტიული,
 ანტიპედაგოგიური — პედაგოგიური,
 ანტიპროლეტარული — პროლეტარული,
 ანტირელიგიური — რელიგიური,
 ანტისაბჭოთა — საბჭოთა,
 ანტიმეცნიერული — მეცნიერული,
 ანტიისტორიზმი — ისტორიზმი,
 ანტიმორალი — მორალი.

საერთოდ ანტი — წინსართი აწარმოებს უცხოური წარმოშობის სახელებს, ე. წ. ინტერნაციონალიზმებს, მაგრამ იშვიათ შემთხვევაში წმინდა ქართულ სიტყვებთანაც გვხვდება, განსაკუთრებით ინტელიგენციის ენაში; მაგ., ანტისაზოგადოებრივი (ეს რუსულის კალკია: **антиобщественный**), ანტიხალხური (ესეც რუსულის მოდელით არის აგებული: **антинародный**), ანტისახელმწიფოებრივი (**антиправительственный**)... ანტიმორალური (**антиморальный**),

ანტიპატრიოტული (антипатриотичный), ანტიქრისტე (антихрист), ანტიმხატვრული (антихудожественный), ანტიმუშური (антирабочий), ანტიფეოდალური (антифеодальный) და სხვ.

ჩვენს ენაში მოიპოვება უცხო წარმოშობის აფიქსები. რომლებსაც რამდენადმე მაწარმოებლის ძალა აქვს ქართულშიც. ამასთან დაკავშირებით მართებულად მიუთითებს ა. შანიძე, რომ უცხო ენებიდან შემოსულ სიტყვებში ბლომად მოიპოვება წარმოქმნის აფიქსები, მაგრამ ეს აფიქსები ქართული ენის გრამატიკის თვალსაზრისით მხოლოდ მაშინ შეიძლება ჩაითვალოს მაწარმოებლად, თუ ნა-სესხებ აფიქსიან სიტყვასთან ერთად მის საპირისპიროდ ძირეულიც მოგვეპოვება; ასეთ აფიქსებად დასახელებულია დარ, იზმ, ისტ, ანტი¹; ანტი-ს შესახებ ა. შანიძეს აღნიშნული აქვს, რომ იგი ბერძნულია წარმოშობით, დაერთვის წინ და აღნიშნავს საწინააღმდეგოს.

ჩვენი საუკუნის 50—60-იან წლებში საკმაოდ გააქტიურდა და საბოლოოდ დამკვიდრდა ქართულ ენაში უშუალოდ რუსული ენის გზით ზოგიერთი ანტი წინსართიანი სიტყვა, რომლებიც განსაკუთრებით ხშირად დასტურდება პერიოდიკაში. ამ სიტყვათა ნაწილს აქვე ვიძლევიტ ახსნა-განმარტებითურთ (ჩვენ ეს სიტყვები გვანტერესებს როგორც ანტონიმების წყვილის ცალები):

1. ანტიამერიკანიზმი — ანტიამერიკული განწყობილება და მოქმედება, მსოფლიოს ბევრი ქვეყნის მოსახლეობის ფართო მასების პროტესტის გამოხატვა აშშ-ის მსოფლიო ბატონობის პრეტენზიის, იმპერიალისტური საგარეო პოლიტიკისა და „ამერიკული ცხოვრების წესის“ წინააღმდეგ.

2. ანტიამერიკული — აშშ-ის იმპერიალისტური პოლიტიკის წინააღმდეგ მიმართული.

3. ანტიბაქტერიალური — იმ ბაქტერიის მოსასპობი, რომელიც კაცობრიობას დაუშვით ემუქრება.

4. ანტიბიოტიკური — მიკროორგანიზმების მიერ წარმოქმნილი ქიმიური ნივთიერებანი, რომლებიც ახშობენ ბაქტერიებისა და სხვა მიკრობების ზრდასა და ხოცავენ კიდევაც მათ (არის აგრეთვე ტერმინი „ანტიბიოტიკი“).

5. ანტიგენი — ნივთიერება, რომელიც ორგანიზმში შეყვანისას წარმოქმნის ანტისხეულებს (გვაქვს ტერმინი „გენები“).

6. ანტიჰუმანისტი — ისეთი შეხედულება, რომელიც წინააღმდეგია ადამიანის სიყვარულისა, მისი ღირსებისა და პატივის დაცვისა, კაცთმოყვარეობისა.

¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1953, გვ. 146—147.

ანტიხელოვნება — თანამედროვე დასავლეთს ხელ-
ღვნების ტენდენცია, რომელიც ვლინდება იმაში, რომ შეიქმნას
ისეთი ნაწარმოებები, რომლებიც ეწინააღმდეგება ხელოვნების სა-
ხეებსა და ჟანრებს.

8. ანტიკომუნიზმი — იმპერიალისტური სახელმწიფოების
იდეოლოგია და პოლიტიკა, რომელიც მიმართულია კომუნისტური
თეორიისა და პრაქტიკის წინააღმდეგ.

9. ანტიკოსმოსი — წყლისა და მიწის სიღრმისეულ ფე-
ნათა შესახებ.

10. ანტიმონოპოლიური — მიმართული მონოპოლი-
ისა და სახელმწიფო-მონოპოლისტური კაპიტალიზმის სისტემის
წინააღმდეგ.

11. ანტირაკეტა — რაკეტა, რომლის დანიშნულებაც, მოწი-
ნააღმდეგის რაკეტის დაჭერა და განადგურება.

12. ანტირომანი — ლიტერატურული ნაწარმოები, რო-
მელიც ეწინააღმდეგება რომანის ჟანრს.

13. ანტისოვეტიზმი — კაპიტალისტური ქვეყნების
რეაქციული წრეების პოლიტიკა, რომელიც მიმართულია საბჭოთა
კავშირის წინააღმდეგ.

„ამ უკანასკნელი სიტყვის შესახებ ჩვენში გამოითქვა ასეთი
მოსაზრება: „სოვეტ“ სიტყვის ქართულ შესატყვისად გვაქვს
„საბჭო“, მაგრამ არა გვაქვს „იზმით“ ნაწარმოები „საბჭოიზმი“.
ასეთ შემთხვევაში როგორ მოვიქცეთ, შემოვიტანოთ რუსული „სო-
ვეტ“ სიტყვა? არის კი ამის საჭიროება? ცხადია, არა! ამიტომ უნდა
გამოვიყენოთ ჩვენი ენის მორფოლოგიური საშუალება — ობა სუ-
ფიქსი და „ანტისოვეტიზმი“ ქართულად „ანტისაბჭოურად“ ვთარგმ-
ნოთ. აზრი ერთი და იგივე იქნება“¹. რა გვეთქმის ამ მოსაზრებას
შესახებ? საქმე ისაა, რომ ეს სიტყვა თანდათან ინერგება ქართულ-
ში (1971 წ. „საბჭოთა საქართველომ“ გამოსცა ვ. მშვენიერაძის
წიგნი „ანტიკომუნიზმი უმომავლო იდეოლოგია“, რომელშიც
„ანტისოვეტიზმი“ გვხვდება; 1974 წ. ვ. ვაჩნაძემ გამოსცა წიგნი სა-
თაურით „ანტისოვეტიზმის იდეოლოგია“).

ანტი — წინსართიან ზოგიერთ სიტყვას კი პირდაპირ ჩამო-
ვთვლით იმის ჩვენებით, თუ რომელი ლექსიკური ერთეულია მის-
თვის ძირეული ასეთი წყობით — ჯერ ძირეული, შემდეგ მისი ან-

¹ ორიოდე სიტყვის განმარტება ავიღეთ შიხ. კაბაშვილის მიერ
შედგენილ „უცხო სიტყვათა ლექსიკონიდან“, თბ., 1974.

² იხ. ჩვენი წიგნი, ჩვენი დედა, ჩვენი ენა ქართული: წიგნის სამყარო,
1973, 9 მაისი.

ტონიმი ანტი — პრეფიქსის დართვით: ბოლშევიზმი—ანტიბოლშევიზმი, ვირუსი—ანტივირუსი, სახელმწიფო—ანტისახელმწიფოებრივი, დარვინიზმი—ანტიდარვინიზმი, დემოკრატიზმი—ანტიდემოკრატიზმი, დიალექტიკური—ანტიდიალექტიკური, იმპერიალისტური—ანტიიმპერიალისტური ისტორიზმი—ანტიისტორიზმი, კატალიზატორი—ანტიკატალიზატორი, კათოლი—ანტიკათოლი, კოლონიური—ანტიკოლონიური, ლოგარითმი—ანტილოგარითმი, მაგნიტური—ანტიმაგნიტური, მარქსისტული — ანტიმარქსისტული, მიკრობი — ანტიმიკრობი, მილიტარიზმი—ანტიმილიტარიზმი, მონარქი—ანტიმონარქი, ხალხური—ანტიხალხური, მეცნიერი—ანტიმეცნიერი, მეცნიერული—ანტიმეცნიერული, ნაციონალური — ანტინაციონალური, საზოგადოებრივი—ანტისაზოგადოებრივი, პედაგოგიური—ანტიპედაგოგიური, მუშური—ანტიმუშური, რელიგიური—ანტირელიგიური, სანიტარია—ანტისანიტარია, საბჭოთა—ანტისაბჭოთა, ფაშისტური—ანტიფაშისტური, ფეოდალური—ანტიფეოდალური, ქლერი—ანტიქლერი, ციკლონი—ანტიციკლონი და სხვ.

აქვე უნდა შევეხოთ პრო—პრეფიქსით ნაწარმოებ ანტონიმურ სახელებს; გვაქვს სიტყვა გიმნაზია და პროგიმნაზია. ეს უკანასკნელი ორი ნაწილისაგან შედგება (pro ლათინურად ნიშნავს მაგიერ, ნაცვალ, ბერძნულად იგივე პრეფიქსი აღნიშნავს „წინ“ + გიმნაზია) — მეფის რუსეთსა და გერმანიაში ზოგადსაგანმანათლებლო არასრული სასწავლებელი, რომელსაც ჰქონდა 4 ან 6 კლასი; გიმნაზია და პროგიმნაზია ანტონიმებია. ასევე: პრორექტორი (ლათ., pro მაგიერ და რექტორი) — რექტორის მოადგილე სამეცნიერო-სასწავლო ან ადმინისტრაციულ-სამეურნეო დარგში (რექტორი — პრორექტორი ანტონიმურ ურთიერთობაშია).

ზოგ შემთხვევაში საწინააღმდეგო შინაარსი შეიძლება გამოხატოს ანტი—პრეფიქსის კორელატმა პრო-წინსართმა; მაგ., პროფაშისტური — ფაშიზმის მომხრე, შდრ. ანტიფაშისტური.

აქვე უნდა განვიხილოთ აპოლიტიკური, აპოლიტიკიზმი (ბერძ. α უარყოფითი ნაწილაკი და politikos სახელმწიფოებრივი, საზოგადოებრივი) — პოლიტიკური საკითხებისადმი ინტერესის უქონლობა; საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობის მიუღებლობა: „საბჭოთა მოქალაქისათვის უცხოა აპოლიტიკიზმი“. პოლიტიკიზმს უპირისპირდება აპოლიტიკიზმი, ესენი ანტონიმურ ურთიერთობაშია ერთმანეთთან; ასეთივეა: მორალური—ამორალური; ამორალურია ის ადამიანი, ის პიროვნება, რომელიც ზნეობრივ ნორმებს არ ცნობს, უარყოფს, ზნეობრივი ნორმები არა აქვს, ან

უგულეზელყოფს: ასევეა თეისტი და ათეისტი (ბერძ. *a* უარყოფის ნაწილაკი და *theos* ღმერთი), ღვთის არსებობის უარყოფა. კარგად უპირისპირდება ერთმანეთს: თეისტი—ათეისტი: ასევეა ლოგიზმი—ალოგიზმი: ლოგიკის საწინააღმდეგო, ლოგიკის კანონების შეუსაბამო რამ, შეუსაბამობა.

აქვე შევეხებით სიტყვას არითმია (ბერძ. *a* უარყოფ. ნაწილ. და *rythmos* რითმი) რიტმის, რიტმიულობის დარღვევა; გვხვდება გამოთქმები: ლექსის არითმია, გულის არითმია; ამ უკანასკნელის შესახებ შევნიშნავთ, რომ გულის რიტმულ მუშაობას განაგებს მარჯვენა წინაგულში მოთავსებული სინუსის კვანძი. ამ კვანძში აღგზნების შეკავება ან მომატება შესაბამისად იწვევს გულის მუშაობის შენელებას ან აჩქარებას. თუ ამ კვანძის ფუნქცია მოიშალა, მაშინ იმპულსები წარმოიშობიან წინაგულის ცალკეულ ბოჭკოებში არითმულად, რასაც მოჰყვება პარკუჭების არათანაბარი შეკუმშვები. გულის მუშაობის რიტმის ასეთ დარღვევას მოციმციმე არითმიას უწოდებენ¹.

ქართულში გვაქვს ბერძნული ენიდან შემოსული სიტყვა სიმეტრია (*Symmetria*), რაც აღნიშნავს ერთი ცენტრის ორივე მხარის განლაგებულ ნაწილთა თანაზომიერებას, პროპორციულობას, პარმონიულობას; ეს არის ამ ტერმინის ზოგადი შინაარსი, მაგრამ მას იყენებენ სხვა მეცნიერებიც და ამ ტერმინში დებენ გარკვეულ, მოცემული მეცნიერებისათვის სპეციალურ შინაარსს; მაგ., ბიოლოგიაში სიმეტრიას უძახიან სხეულის ერთნაირ ორგანოთა სწორ, თანაბარ განლაგებას გარკვეული ღერძის ან სიბრტყის მიმართ, ხოლო მათემატიკაში — სწორი ხაზის ან სიბრტყის მიმართ წერტილთა ისეთ განლაგებას, რომლის დროსაც ამ სწორი ხაზის ან სიბრტყის გადამკვეთი პერპენდიკულარის სხვადასხვა მხარეზე მდებარე ყოველი ორი წერტილი თანაბრად არის დაშორებული მათგან.

ქართულში, როგორც სხვა ენებში, არის სიმეტრიის ანტონიმური ცალი—ასიმეტრია. ეს ტერმინიც წარმოშობით ბერძნულია (*asymmetria*) და ნიშნავს სიმეტრიის უქონლობას, სიმეტრიის დარღვევას, — რისიმე ნაწილთა არათანაბარ შეზომილებას, — არასიმეტრიულობა.

ანტონიმებად გვხვდება სხვადასხვაგვარად ნაწარმოები უცხოური ტერმინები; აი, ზოგი მათგანი:

ავტონიმი — ფსევდონიმი, აქრომატული — ქრომატული, ბოლ-

¹ ნ. ე მ ხ უ ა რ ი, კურნავს გულის არითმიას: გაზ. „სოფლის ცხოვრება“, 1975, 4 მარტი, გვ. 4.

შევიკი — მენშევიკი, ტრაგედია — კომედია, დებიტი — კრედიტი, დებიტორი — კრედიტორი, ინდუქცია — დედუქცია, დიალოგი — მონოლოგი, დიაქრონია — სინქრონია, ექსტენსიური — ინტენსიური, დისონანსი — ასონანსი, დუალიზმი — მონიზმი, დუალისტი — მონისტი, მონოგამია — პოლიგამია, პროლოგი — ეპილოგი, ინდივიდი — კოლექტივი, მინიმუმი — მაქსიმუმი, დებიუტი — ენდშპილი, მონოთეიზმი — პოლითეიზმი, მონოფიზიტები — დიოფიზიტები, პასივი — აქტივი, პლუსი — მინუსი!; პოეზია — პროზა, პოლიგამია — მონოგამია, პოლისემია — მონოსემია, პროგრესული — რეგრესული, სუბიექტი — ობიექტი, სუბტიტრი — ტიტრი, ფაუნა — ფლორა, ნაციონალისტი — ინტერნაციონალისტი, პარამონია — დისპარამონია, პროპორცია — დისპროპორცია, ასოციაცია — დისოციაცია, ასონანსი — დისონანსი, დისტალური — პროქსიმალური, ჰომოფონია — მონოდია, ალტრუისტი — ეგოისტი, ექსპორტი — იმპორტი.

შეგჩერდეთ ამ ორ უკანასკნელ წყვილზე. ექსპორტი წარმოშობით ლათინური ძირის სიტყვაა (export-დან გამაქეს), რომელიც ინგლისურში შემოვიდა export-ის სახით, აქედან რუსულში გადმოვიდა, ხოლო რუსული ენის გზით ქართულში დამკვიდრდა. ექსპორტი ეკონომიკური ტერმინია, რაც ნიშნავს საზღვარგარეთ საქონლის, კაპიტალის გატანას, გაზიდვას; იმპორტი კი ექსპორტის საწინააღმდეგო სიტყვაა, ანტონიმია, რომელიც წარმოშობით ინგლისურია (ინგლ. import) და ნიშნავს საქონლის ან კაპიტალის შემოტანას, შემოზიდვას საზღვარგარეთის ქვეყნებიდან: „ისინი (ინგლისი, ამერიკა) დამოკიდებული არიან ექსპორტსა და იმპორტზე, ისინი დამოკიდებული არიან სხვა ქვეყნების ნედლეულზე... ისინი დამოკიდებული არიან გასაღების ბაზრებზე“².

საინტერესოა, რომ სიტყვებმა ექსპორტი-იმპორტი ჩვენი საუკუნის 20-იანი წლების შუა ხანებში შეავიწროვა ამავე მნიშვნელობის ქართული სიტყვები (გატანა—შემოტანა), რომლებმაც თავიანთი მრავალმნიშვნელოვანობის გამო ვერ გაუწიეს წინააღმდეგობა მარტივი უცხოური ტერმინების სემანტიკას. ეს ანტონიმები (ექსპორტი—იმპორტი) ქართულ ენაში დღემდე ინარჩუნებენ სემანტიკურ, ლექსიკურსა და ფორმალურ სტაბილიზაციას.

ამასთან დაკავშირებით უნდა განვიხილოთ კიდევ ერთი უცხოუ-

¹ გაზეთში წერილიც კი შეგვხვდა ასეთი სათაურით: „საჩხერელთა პლუსები და მინუსები“ („სოფლის ცხოვრება“. 1974, 1 თებერვალი, გვ. 1).

² იხ. ქართული ენის გნმარტებითი ლექსიკონი, IV. გვ. 703.

რი წარმოშობის ანტონიმური წყვილი. ეს არის მ ი ნ ი მ უ მ ი — მ ა ქ ს ი მ უ მ ი. მინიმუმი წარმოშობით ლათინური ტერმინია (ლათ. minimum) და ქართულად ნიშნავს უმცირეს სიდიდეს, ოდენობას: მაგ., „ხელფასის მინიმუმი“. „ეს ნაკლოვანებანი სოფლის მეურნეობის ხაზით ამჟამად მ ი ნ ი მ უ მ ა მ დ ე ა დაყვანილი“ (გაზ. „კომუნისტი“). მ ი ნ ი მ უ მ ი გვხვდება სინტაგმებში: ს ა კ ა ნ დ ი დ ა ტ ო მ ი ნ ი მ უ მ ი: სავალდებულო საგნები, რომლებიც უნდა ჩააბაროს პირმა, რომელსაც სურს დისერტაციის დაცვა მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად; აგრეთვე: ტ ე ქ ნ ი კ უ რ ი მ ი ნ ი მ უ მ ი: „ტექნიკური ცოდნის, გამოცდილების გარკვეული მინიმუმი, რაც აუცილებელია ამა თუ იმ დარგში მუშაობისათვის; ტექნიკურ მინიმუმს სხვაგვარად, ტექმინიმუმსაც უწოდებენ (ეს არის ახალი შემოკლებული სიტყვა): „ახალგაზრდა მღესავს თავისი საქმის ღრმად შესწავლაში დილად შეუწყო ხელი ტექმინიმუმის შემსწავლელ წრეში მეცადინეობამ“ (გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“); შ რ ო მ ა დ ლ ე ბ ე ს მ ი ნ ი მ უ მ ი: „კოლმეურნეთა შრომის აღრიცხვის ერთეული, რომელიც ითვალისწინებს როგორც დღიური გამომუშავების ნორმის მინიმუმს, ისე შესრულებული სამუშაოს ხარისხსაც“.

მ ა ქ ს ი მ უ მ ი მინიმუმის საწინააღმდეგო სემანტიკის სიტყვაა, იგი მისი ანტონიმია. მაქსიმუმი ლათინური წარმოშობისაა (ლათ. maximum ყველაზე მეტი) და ნიშნავს ყველაზე მეტს, უდიდესი რაოდენობისას; ეს სიტყვა გვხვდება აგრეთვე რთული ფუძის მეორე შემადგენელ ნაწილად (პროგრამა—მაქსიმუმი); ამავე ფუნქციით იხმარება მაქსიმუმის ანტონიმი — მინიმუმი (მაგ., პროგრამა—მინიმუმი).

მაქსიმუმიდან ნაწარმოებია მ ა ქ ს ი მ ა ლ უ რ ი მაქსიმუმით აღებული, — უდიდესი, ყველაზე მეტი (საპირისპირო — მინიმალური); გვაქვს სინტაგმები: მაქსიმალური დატვირთვა, მაქსიმალური რაოდენობა: „მეურნეობაში არსებული მაქსიმალური გამოყენების საფუძველზე უნდა უზრუნველყოთ სახალხო მეურნეობის ყველა დარგის ახალი მძლავრი აღმავლობა“ (გაზ. „კომუნისტი“). აქედანვეა ნაწარმოები ზმნიზედა მ ა ქ ს ი მ ა ლ უ რ ა დ, რაც ნიშნავს მ ა ქ ს ი მ უ მ ა მ დ ე, რაც შეიძლება მეტად: „ამიერკავკასიის გზა

¹ იხ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, V—VI—VII ტომები სათანადო ასოებზე. ამ ლექსიკონის მე-5 ტომში განმარტებულია მ ი ნ ი მ უ მ ი, და სინტაგმები — ტექნიკურ მინიმუმსა და შრომადღეობის მინიმუმს მიწერილ აქვს იხ. ტექმინიმუმი და შრომადღე. სამწუხაროდ, შ რ ო მ ა დ ლ ე ს თ ა ნ (ტ. 7, გვ. 1439) შ რ ო მ ა დ ლ ე ბ ე ს მ ი ნ ი მ უ მ ი არ არის განმარტებული.

მაქსიმალურად უნდა იქნეს ელექტროფიცირებული“ (გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“).

გვხვდება აგრეთვე ამ სიტყვის ანტონიმი **მინიმალური**, რაც ნიშნავს ყველაზე ნაკლებს, უმცირესს. არსებობს სინტაგმა — **მინიმალური შესაძლებლობა**.

ზუსტად ანალოგიური წარმოშობისაა მუსიკალური ტერმინები: **მინორი** და **მაჟორი**. ესენი ერთმანეთის საპირისპირო ცნებებია, ანტონიმებია; **მინორი** (ლათ. minor უფრო მცირე) მუსიკალური წყობა, რომელიც აგებულია ძირითადი ტონიდან ჯერ მცირე, შემდეგ დიდი ტერციით შედგენილი აკორდის საფუძველზე; მინორისაგან ნაწარმოებია **მინორული**, მინორის ხასიათისა. მინორული გამა. — მინორული ტონალობა: „თითოეულ მინორულ კალოს ახასიათებს თავისებურება“ (შ. ასლანიშვილი). **მინორული** გადატანით ნიშნავს ნაღვლიანს, მელანქოლიურს, სევდიანს; **მაჟორი** (ლათ. major უფრო დიდი) მუსიკალური წყობა, რომელიც აგებულია ძირითადი წყობიდან ჯერ დიდი, ხოლო შემდეგ მცირე ტერციით შედგენილი აკორდის საფუძველზე. გადატანით ეს ტერმინი იხმარება ხალისიანის, მხიარული განწყობილების აღსანიშნავად; აქედან არის ნაწარმოები სიტყვა **მაჟორული** (მინორულის საპირისპირო), მაჟორის ხასიათისა: „ქართულ ხალხურ სიმღერაში მაჟორულ კილოს, რომელსაც პირობითად მიქსოლიდურს ვუწოდებთ, საფუძვლად უდევს სამ ნატურალურ ბგერათა რიგის პირველი ობერტონები“ (შ. ასლანიშვილი). **მაჟორული** გადატანით ნიშნავს გამამხნეველს, ხალისიანს, მხიარულს. არსებობს ასეთი გამოთქმა: **მაჟორული ბუნება**¹.

ანტონიმური ტერმინები გვხვდება ყველა მეცნიერებაში — ეს იქნება ისტორია თუ მათემატიკა, ლინგვისტიკა თუ გეოგრაფია, ფიზიკა თუ ქიმია, პოლიტეკონომია თუ მუსიკა, ანატომია-ფიზიოლოგია თუ მედიცინა, სოფლის მეურნეობა თუ ტრანსპორტი და ა. შ.

საპირისპირო სემანტიკისაა სპორტული ტერმინები — ჩემპიონი — ექსჩემპიონი; ჩემპიონი წარმოშობით ინგლისური სიტყვაა და აღნიშნავს საგანგებო სპორტულ შეჯიბრებაში გამარჯვებულ პირს ან გუნდს: „ჩვენი ქვეყნის ფრენბურთელები ჩემპიონები არიან“ („ლელო“); ექსჩემპიონი — (ექს ლათ. ex -გან, -იდან, თავსართი, დაერთვის წოდების, თანამდებობის გამომხატველ სიტყვებს და აღნიშნავს ყოფილ-ს) ყოფილი ჩემპიონი: „უნივერსიტეტის

¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, IV, გვ. 417, 53.

ქალთა გუნდი საქართველოს ექსპედიციონია და ფლობს რესპუბლიკის თასს“ („ლელო“): ექსპერატორი ყოფილი იმპერატორი, იმპერატორად ნამყოფი; ექსკაიზერი ყოფილი კაიზერი, კაიზერად ნამყოფი; ექსიმპერატორის საპირისპიროა იმპერატორი, ხოლო ექსკაიზერის — კაიზერი.

ქართულში გვაქვს ლათინური თავსართი ექსტრა (extra გარეშე), რაც ნიშნავს გარეშეს, ზევით, დამატებით. იგი გამოყენებულია ზოგიერთი საუკეთესო ხარისხის საქონლის სახელწოდებად, — ჩვეულებრივისაგან განსხვავებული, იშვიათი, განსაკუთრებული, საუკეთესო. იტყვიან: ექსტრა კარაჭი, ექსტრა სამართებელი; ვფიქრობთ, ერთმანეთს უპირისპირდება სემანტიკურად: ორდინალური და ექსტრა ორდინალური¹.

ჩვენ აქ წარმოდგენთ ლინგვისტიკურ ტერმინთა ნაწილს თავთავიანთი საპირისპირო, ანტონიმური ცალებით.

(ქვემოთ წარმოდგენილი ტერმინებიდან ზოგიერთი უცხოური წარმოშობისაა):

ადამიანთა და არაადამიანთა სახელები,
ასიმილაცია — დისიმილაცია,
სულიერთა და უსულიერთა სახელები,
ტოლადშერწყმული და არტოლადშერწყმული სახელები,
წესიერი ბრუნება და არწესებრივი ბრუნება,
აქტივი და პასივი,
ბოლო კვეცილი და ბოლო უკვეცელი,
წართქმითი ბრძანებითი და უკუთქმითი ბრძანებითი,
განსაზღვრებითი იერი და განუსაზღვრელობითი იერი,
განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი და განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი,
გარდამავალი ზმნა და გარდაუვალი ზმნა,
კუმშვადი და უკუმშველი სახელები,
კეცადი — უკვეცელი სახელები,
გეზი (მიმართული, მიუმართავი),
დინამიკა — სტატიკა,
კონტაქტი (უშუალო და შუალობითი),
გრძელი და მოკლე ფორმები,
პერფექტი — იმპერფექტი,
მედიოაქტივი — მედიოპასივი,
ინკლუზია — ექსკლუზია,

¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, III, გვ. 1477.

ნეოლოგიზმი — არქაიზმი,
 ჯერობა (ერთგზისი — მრავალგზისი) ¹,
 მრავლობითი რიცხვი — მხოლობითი რიცხვი,
 ორიენტაცია (მაახლოებელი — მაშორებელი),
 პრეფიქსი — სუფიქსი,
 ასპექტიანი ზმნები — უასპექტო ზმნები,
 ფორმაცვალებადი და ფორმაუცვლელი სიტყვები,
 ქცევა (საარვისო — სათავისო),
 წინადადების მთავარი და მეორეხარისხოვანი წევრები,
 მარტივი და რთული შემასმენელი,
 დამატება (პირდაპირი, ირიბი),
 ბრუნვაცვალებადი და ბრუნვაუცვლელი ობიექტი,
 გავრცობილი და გაუვრცობელი წინადადება,
 სრული და უსრული წინადადება,
 შერწყმული წინადადება (კავშირიანი, უკავშირო),
 მიგებითი ნაწილაკები (დადასტურებითი, უარყოფითი)²,
 რთული წინადადება (ქვეწყობილი, თანწყობილი),
 პარატაქსი — ჰიპოტაქსი,
 რთული წინადადება — მარტივი წინადადება,
 პირდაპირი და ირიბი ნათქვამი,
 ავტონიმი — ფსევდონიმი,
 ანალიზი — სინთეზი,
 არქაიზმი — ნეოლოგიზმი,
 სუფიქსი — პრეფიქსი,
 მსაზღვრელ—საზღვრული,

¹ ამ კატეგორიისათვის ა. შანიძე ახლა ხმარობს ტერმინს გზისობა. იხ. ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973, § 258, გვ. 209.

² პოეტმა ბიძინა მიმღამემ ერთ თავის ლექსში ასე მშვენივრად გამოხატა მიგებითი ნაწილაკების სემანტიკური თავისებურება და სტილისტური ნიუანსები:

„ტეტიერ ხო-ს და თავადურ დიახ-ს,
 იმერულ კი-ს და თავების ქიკინს,
 ქარის კვალდაკვალ თანხმობის შრიალს,
 ლეთარგიაში ჩაძირულ სინდისს,
 ეუპირისპირებ მე სიტყვა არა-ს,
 ვაპირისპირებ მუხას და სუროს.
 სხვამ მორჩილება ირჩიოს ფარად,
 შენ ამ სიტყვამდე ამაღლდი, სულო!“

ეტიმოლოგიზაცია — დეეტიმოლოგიზაცია,

თანდებული — წინდებული,

პრეპოზიცია — პოსტპოზიცია,

დიფთონგი — მონოფთონგი.

სუბსტრატი — სუპერსტრატი,

ალფა — ომეგა¹,

ანლაუტი — აუსლაუტი.

სიტყვათა სემანტიკისაგან დამოკიდებულებით შეიძლება გვექონდეს სხვადასხვა სახის ანტონიმები; ასე, მაგ., წყნარი შესიტყვებაში წყნარი ქარი ანტონიმად ექნება სიტყვა ძლიერი, ხოლო სინტაგმაში წყნარი ბავშვი ანტონიმად იქნება მოუსვენარი ბავშვი. ასევე: ნელი ნაბიჯი, ჩქარი ნაბიჯი, დაბალი ხმა — მაღალი ხმა.

სიტყვას მსუბუქი (მსუბუქი წონა) ანტონიმად ექნება მძიმე წონა, ხოლო ადვილ გაკვეთილს — ძნელი გაკვეთილი.

ანტონიმები ენის ძალიან ძლიერი სტილისტიკური საშუალებაა; ისინი გამოიყენებიან კონტრასტის გადმოსაცემად; ანტონიმების გამოყენების შედეგად დგება ანტითეზისი, ე. ი. ისეთი სტილისტიკური ხერხი, რომელიც საწინააღმდეგო დებულებებით, ცნებებითა და სახეებით გამოსახავს სინამდვილეს. სწორედ ანტითეზისის საშუალებით მწერალი მეტყველებას ხდის მოხდენილს, მოსწრებულს, ლაკონიურს და აზრს სხარტად და ემოციურად გადმოსცენს (ამის შესახებ ქვემოთ ცალკე გვექნება მსჯელობა).

რამდენიმე ანტონიმი იწარმოება დეზ-წინსართის საშუალებით; მაგ., აფრიკატიზაცია — დეზაფრიკატიზაცია, ინდუსტრიალიზაცია — დეზინდუსტრიალიზაცია, ინფექცია — დეზინფექცია, ორგანიზატორი — დეზორგანიზატორი, ორგანიზაცია — დეზორგანიზაცია; რომ ეს წყვილები ერთმანეთის მიმართ ანტონიმურ ურთიერთობაშია, ამაში ნათლად დავრწმუნდებით; მაგ., ინფექცია

¹ საყურადღებოა, რომ „ალფა და ომეგა“ სათაურით ლენინგრადის ტელესტუდიამ თანამედროვე ახალგაზრდობის ცხოვრებაზე შექმნა დოკუმენტური ფილმი, რომელმაც პრადის საერთაშორისო სატელევიზიო ფილმების ფესტივალზე ჯილდო დაიმსახურა. ფილმის ავტორებმა შეძლეს ორმოცი წუთის მანძილზე ეჩვენებინათ საბჭოთა ახალგაზრდობის მრავალი წლის ხალისიანი შრომა და ცხოვრება, რომლისთვისაც უცხო არაა რთული წინააღმდეგობანი, დაგვანახეს, თუ როგორ სძლევენ ისინი ამ წინააღმდეგობას თავიანთი უკომპრომისო შეუპოვარი პრინციპულობით (დაწვრილებით იხ. ნ. ლეონიძე, ნანახი და განცდილი: ეურნალისტიკის თეორიისა და ისტორიის საკითხები, 2, თბ., 1971, გვ. 321—322).

ლათინური სიტყვაა და ქართულში რუსული ენის მეშვეობით შემოვიდა, ნიშნავს გადამდები სენის გამომწვევი მიკრობების შეკრას ორგანიზმში: „ყველაზე დიდი ხიფათი მშობიარობის დროს არის ინფექცია“ (ბ. ლოლობერიძე); დენიფექცია წარმოშობით ფრანგულია, ეგვეც რუსული ენის გზით დამკვიდრდა ქართულში და ნიშნავს ინფექციის, გადამდებ სნეულებათა მიკრობების მოსობასა და გაუვნებლობას სპეციალური საშუალებებით; ასევე: ინფორმაცია წარმოშობით ლათინური ტერმინია, ქართულად ნიშნავს „ვაცნობებ“. იგი ჩვენს ენაში რუსული ენის გზით დამკვიდრდა, ნიშნავს: ცნობას, შეტყობინებას ვინმესათვის რაიმე მომხდარი ამბის, ვისიმე მოღვაწეობის და სხვ. შესახებ: „კომიტეტის სხდომებზე სისტემატურად ისმენდნენ ჯგუფორგების ინფორმაციებს“ (გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“); დენიფორმაცია წიგნის ენაში ნიშნავს ინფორმაციის გაყალბებას, ყალბი ცნობების გავრცელებას პრესის, რადიოს საშუალებით, საზოგადოებრივი აზრის შეცდომაში შეყვანის მიზნით. ამას ფართოდ მიმართავენ კაპიტალისტურ ქვეყნებში: „თავიანთი დანაშაულებრივი დენიფორმაციით ისინი ცდილობენ აამხედრონ ხალხები ერთმეორის წინააღმდეგ“ („კომუნისტი“) ¹.

ანტონიმები იწარმოება აგრეთვე კონტრ წინსართის საშუალებით; მაგალითები: გარტყმა — კონტრგარტყმა (სპორტში საპასუხო გარტყმა), დაზვერვა — კონტრდაზვერვა, დარტყმა — კონტრდარტყმა (სამხედრო ტერმინია, საპასუხო დარტყმას, აქტიურ თავდაცვითს ღონისძიებას ნიშნავს), ზომა — კონტრზომა (წიგნის ენაში საპასუხო ზომას, რისიმე წინააღმდეგ მიმართულ ღონისძიებას ნიშნავს), იერიში — კონტრიერიში (სამხედროში შემხვედრი იერიში მოწინააღმდეგის იერიშის საპასუხოდ), ილეთი — კონტრილეთი (სპორტში საწინააღმდეგო, საპასუხო ილეთი, ხერხი), ნაღმოსანი — კონტრნაღმოსანი (ეს უკანასკნელი საზღვაო ტერმინია, სამხედრო გემი, ჩვეულებრივს ნაღმოსანზე უფრო დიდი და უფრო ძლიერად შეიარაღებული. ესკადრაში მონაწილეობს, ამიტომ საესკადრო ნაღმოსანადაც იწოდება), პრეტენზია — კონტრპრეტენზია (წიგნის ენაში საპირისპირო შემხვედრი პრეტენზია), რელსი — კონტრრელსი (რკინიგზაში ძირითადი რელსების შიგნით პარალელურად დამაგრებული რელსი, მოსახვევებში მატარებლის ლიანდაგიდან გადავარდნის თავიდან ასაცილებლად), ტიტული — კონტრტიტული (პოლი-

¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. III, IV, იხ. სათანადო ტერმინები შესაბამის ასოებზე.

გრაფიაში წიგნის თავფურცლის მოპირდაპირე გვერდი): ღონისძიება — კონტრღონისძიება (წიგნის ენაში რისამე საწინააღმდეგო ღონისძიება), ქანჩი — კონტრქანჩი (ტექნიკაში ქანჩი უკუსვლითი ხრახნით, რომელსაც ქანჩის დასამაგრებლად ზემოდან უჭერენ), შანსი — კონტრშანსი (წიგნის ენაში რისამე საწინააღმდეგო შანსი, შესაძლებლობა), შეტევა — კონტრშეტევა (სამხედროში შეტევა, რომელსაც აწარმოებს მანამდე თავდაცვის მდგომარეობაში მყოფი მხარე. — შემხვედრი შეტევა), წინადადება — კონტრწინადადება (წიგნის ენაში რაიმე წინადადების საპასუხო, საწინააღმდეგო წინადადება).

ჩვენ განზრახ მოვიტოვეთ კიდევ ერთი წყვილი ანტონიმი. ეს არის რ ე ვ ო ლ უ ც ი ა — კ ო ნ ტ რ რ ე ვ ო ლ უ ც ი ა. აქ ყველაზე უფრო რელიეფურად ჩანს ანტონიმისათვის დამახასიათებელი სემანტიკა — ურთიერთსაწინააღმდეგო შინაარსი, მნიშვნელობა: უფრო ახლოს გავეცნოთ სიტყვა რ ე ვ ო ლ უ ც ი ა ს საინტერესო ისტორიას: სიტყვა რ ე ვ ო ლ უ ც ი ა ჩვენი ეპოქის ყველაზე ძვირფასი და ღიალი სიტყვაა. ამ სიტყვას აქვს მდიდარი და ამალელებელი ისტორია. ეს სიტყვა რუსულ ენაში შემოვიდა მე-18 საუკუნის პირველ ათეულ წლებში. მისი წყაროებია ლათინური revolutio და ფრანგული revolution, რომლებიც აღნიშნავდნენ უკუსვლითს მოძრაობას და გამოიყენებოდა უმთავრესად ციურ სხეულთა მიმართ. გადატანით მას იყენებდნენ სახელმწიფოსა და ხალხთა ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ცვლილებების აღსანიშნავად. ორივე ეს მნიშვნელობა (პირდაპირი და გადატანითი) დღემდე შემორჩა ამ სიტყვას თანამედროვე ევროპულ ენებში, მაგრამ რუსულ ენაში ამ სიტყვას ყოველთვის სოციალური მნიშვნელობა ჰქონდა. ამ სიტყვას იყენებდნენ თავიანთ ნაწარმოებებში: პ. შაფიროვი, დ. ფონვიზინი, რადიშჩევი და სხვ.

სიტყვას რ ე ვ ო ლ უ ც ი ა ს ახალი, უფრო ღრმა სოციალური შინაარსით ხმარობს ნ. კარაშინი, ხოლო კიდევ უფრო ღრმად — დეკაბრისტები. ეს უკანასკნელნი რ ე ვ ო ლ უ ც ი ა ს ხმარობენ თვითმპყრობელობის დამხობასთან დაკავშირებით და ამგვარად ამ ტერმინს აძლევენ უფრო კონკრეტულ შინაარსს მე-19 ს-ის 20-იან წლებში. შემდეგ ეს ტერმინი გამოხატავს გ ა დ ა ტ რ ი ა ლ ე ბ ა ს, მაგრამ დროთა მსვლელობაში ამ ტერმინმა (გადატრიალებამ — переворот) ვერ გაუწია კონკურენცია რევოლუციას, რომელიც თანდათან იძენდა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ტერმინის თვისებებს. მე-19 საუკუნეში ამ სიტყვას ჩამოუყალიბდა თავისი ძირითადი სემანტიკური ხასიათი და ბოლომდე შეინახა პოლიტიკური

აზრი. ამ სიტყვამ ნამდვილი პოლიტიკური, მეცნიერული სახე მიიღო ვ. ი. ლენინის მოღვაწეობის პერიოდში. ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ, სოციალისტური მშენებლობის პროცესში, საბოლოოდ გაფორმდა „რ ე ვ ო ლ უ ც ი ა ს“ მნიშვნელობა ვ. ი. ლენინის შრომებში. იგი შევიდა მსოფლიოს თითქმის ყველა ენაში¹.

რევოლუცია ფილოსოფიური ტერმინია და ქართულში დამკვიდრდა რუსული ენის მეშვეობით. ამ სიტყვას რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს. ძირითადია: საზოგადოებრივ და სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში გადატრიალება, საწარმოო ძალთა და საწარმოო ურთიერთობათა ძირფესვიანი გარდაქმნა, ძველი, დრომოკმეული წყობილების ძალით დამხობა და ახალი, პროგრესული წყობილების დამყარება.

კ ო ნ ტ რ რ ე ვ ო ლ უ ც ი ა ს ფრანგული წარმოშობის სიტყვაა, ქართულში შემოვიდა რუსული ენის გზით, იგი პოლიტიკური ტერმინია და ნიშნავს: რეაქციული კლასების ბრძოლას მზარდი რევოლუციური მოძრაობის ჩასახშობად ან გამარჯვებული რევოლუციის მონაპოვართა მოსასპობად და რევოლუციამდელი ვითარების აღსადგენად: „და რაც უფრო დრო მიდის, მით უფრო მკაცრად იყოფა ქვეყანა ორ მოწინააღმდეგე ბანაკად: ბანაკად რ ე ვ ო ლ უ ც ი ა ს და ბანაკად კ ო ნ ტ რ რ ე ვ ო ლ უ ც ი ა ს“ (სტალინი)².

ქართულში გვაქვს სიტყვა შეკითხვა ვინმესთვის ისეთი მიმართვა, რომელიც პასუხს მოითხოვს. ამის ანტონიმად წიგნის ენაში ზოგჯერ გვხვდება კ ო ნ ტ რ შეკითხვა: „არსებობს კია სალიტერატურო კრიტიკა?“ ასეთი კ ო ნ ტ რ შეკითხვით მიმართა ერთმა ჩვენმა ცნობილმა მწერალმა ჟურნალ „ცისკარს“ (ალმანახ — კრებული „განთიადი“, 1975, № 1, გვ. 109).

გვაქვს ორი წყვილი წიგნური. — ოფიციალური ტერმინი — დე იურე (ლათ. de jure) და დე ფაქტო (ლათ. de facto); დე იურე იურიდიულად, კანონის თანახმად, ფორმალურად; დე იურე — ცნობა ნიშნავს ახალი სახელმწიფოს ოფიციალურ ცნობას და მასთან დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარებას; დე ფაქტო — ფაქტობრივად, სინამდვილეში. სახელმწიფოს დე ფაქტო—ცნობა ნიშნავს ახალი სახელმწიფოს არასრულ ცნობას ოფიციალური დიპლომატიური გზით.

რ ა თქმა უნდა, დ ე ი უ რ ე და დ ე ფ ა ქ ტ ო ანტონიმებია.

¹ დაწერილებით იხ. В. В. Веселитский, Революция, Русская речь, 1968, № 3, стр. 68—73.

² ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. IV, VI, იხ. შესაბამისი ასოები.

უკუ ქართულში არქაული ზმნისართია, არც თუ ისე იშვიათად გამოყენებულია ახალი სიტყვის საწარმოებლად, ისეთი ლექსიკური ერთეულის მისაღებად, რომელსაც ანტონიმური შინაარსი აქვს ძირეულ სიტყვასთან მიმართებით; მაგ., აგდებს — უკუაგდებს, აქცევს — უკუაქცევს, ბიძგა — უკუბიძგა, ბიჯი — უკუბიჯი, ბჯენი — უკუბჯენი, გავლენა — უკუგავლენა, გამოსხივება — უკუგამოსხივება, განვითარება — უკუგანვითარება, გარდაქმნა — უკუგარდაქმნა, გდება — უკუგდება, გორვა — უკუგორვა, დაკრა — უკუდაკრა, ღვას — უკუღვას, ღგება — უკუღგება, ღგომა — უკუღგომა, ღენი — უკუღენი (ფიზიკაში: ძირითადი ღენის საწინააღმდეგოდ მიმართული ღენი), ექცევა — უკუექცევა, ეყრება — უკუეყრება, ვარდება — უკუვარდება, ზეგავლენა — უკუზეგავლენა, წინწევი — უკუწევი, თვლა — უკუთვლა, თქმა — უკუთქმა, წართქმითი — უკუთქმითი, ირიდებს — უკუირიდებს, იქცევა — უკუიქცევა, იყრის — უკუიყრის, ხედავს — უკუხედავს, კოტრიალი — უკუკოტრიალი, წინმკლავი, — უკუმკლავი, მოთხოვნა — უკუმოთხოვნა, მოქმედება — უკუმოქმედება, მოქცევა — უკუმოქცევა, მოძრაობა — უკუმოძრაობა, პროპორციული — უკუპროპორციული, საგდები — უკუსაგდები, საქცევი — უკუსაქცევი, წინსვლა — უკუსვლა, წინსხლეტა — უკუსხლეტა, ტოლფარდი — უკუტოლფარდი, ტრიალი — უკუტრიალი, წაღმა — უკუწაღმა, წაღმართი — უკუწაღმართი, შედეგი — უკუშედეგი, შემობრუნება — უკუშემობრუნება, ჩვენება — უკუჩვენება (მედიცინაში სიმპტომი, რაც აჩვენებს გარკვეული წამლის ან მკურნალობის რაიმე დაავადებისათვის შეუფერებლობას, მავნებლობას, — საწინააღმდეგო ჩვენება), ცემა — უკუცემა (სამხ. ცეცხლსასროლი იარაღის, ან მისი ნაწილის უკანდაწევა გასროლის შემდეგ, უკუგაკვრა), ძრაობა — უკუძრაობა, წნევა — უკუწნევა, ხვეით — უკუხვეით, ხმობა — უკუხმობა, ჯდება — უკუჯდება¹.

სწორად მიუთითებს ლექსიკოლოგიის ერთი სპეციალისტი: „ჩვეულებრივ ანტონიმები ისეთი ურთიერთსაპირისპირო სიტყვებია, რომლებიც ენაში დამკვიდრებულია და დამოკიდებული არ არის ამა თუ იმ კონკრეტულ კონტექსტზე, ან სათანადო კონკრეტულ სიტუაციაზე.

როგორ უნდა გავარჩიოთ ერთმანეთისაგან შემთხვევითი დაპირისპირება და რეგულარული, ენაში დამკვიდრებული დაპირისპირება — ანტონიმია? იმისათვის, რომ სიტყვათა დაპირისპირება

¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ., VI, გვ. 1490—1499.

დამკვიდრდეს ენაში, მნიშვნელობა აქვს. ცხადია, მათ ზმირ განმეორებას. ამ განმეორებას ხელს უწყობს დაპირისპირებულ სიტყვების ერთდროული არსებობა საყოველთაოდ გავრცელებულ გამოთქმებში — მოარულ ციტატებში, ანდაზებში, სიტყვის მასალაში და სხვ.“¹ (ამის შესახებ დაწვრილებით ქვემოთ გვექნება მსჯელობა).

ანტონიმები გვეხმარება სიტყვის მნიშვნელობის დაზუსტებაში. ისინი აცოცხლებენ მეტყველებას, ხდიან მას ხატოვანს, გამომსახველს, ემოციურს; თხრობას ანიჭებენ სიცხოველეს, მეტ სიცოცხლეს, დინამიკას, სინათლეს.

სწორედ შემთხვევით დაპირისპირებასა და ენაში დამკვიდრებულ დაპირისპირებათა შესახებ რომ ვმსჯელობთ, აქვე უნდა განვიხილოთ წარმოქმნის ერთი სახე, სახელდობრ წინა ვითარების სახელები.

ა. შანიძე, ეხება რა წინა ვითარების სახელებს, მიუთითებს; „ქართულ ენას საშუალება აქვს საგანი დაასახელოს იმის მიხედვით, თუ რას წარმოადგენდა ის წინათ ან როგორი ვითარება ახასიათებდა მას წინანდელთან შედარებით. საამისოდ მას მოეპოვება წყვილ-წყვილი მაწარმოებლები: ნა—არ და ნა—ევ, რომლებიც ერთია ფუნქციით, მაგრამ ერთ ფუძესთან შეიძლება ერთი წარმოება იყოს დამკვიდრებული, მეორესთან კი — მეორე: „ქმარი“ სიტყვისაგან ნა-ქმარ-ევ-ი ითქმის (და არა: ნა-ქმარ-ალ-ი), მაგრამ „ცოლ“-ისაგან ნა-ცოლ-არ-ი; „მთ-ისა“-გან ნა-მთ-ევ-ი გვაქვს, მაგრამ „იალალ“-ისაგან — ნა-იალალ-არ-ი; „ხმლ“-ისაგან — ნა-ხმლ-ევ-ი, მაგრამ „ტყვი“-ისაგან ნა-ტყვი-არ-ი². ისიც შეიძლება, რომ ერთი და იგივე ფუძე ორივე მაწარმოებელს იყენებდეს და უხერხულობა იგრძნობოდეს. ნა-არ, ნა-ევ აფიქსები, მართალია, წინა ვითარებას გამოხატავენ, ისინი სხვადასხვა სახის ყოფილობას გადმოგვცემენ. ამ სახის წარმოქმნილი სიტყვები სხვადასხვა რამეს აღნიშნავენ ბუნებისა და საზოგადოებრივი ცხოვრებიდან, რაც კარგად არის შენიშნული ა. შანიძის ნაშრომში. მაგრამ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ზემოაღნიშნული აფიქსებით ნაწარმოებ სახელებში. სემანტიკურად ჩვენ

¹ ბ ი ძ ი ნ ა ფ ო ჩ ხ უ ა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, გვ. 273; აზ. აგრეთვე X. К а с а р е с, Введение в современную лексикографию, перевод с испанского Н. Д. А р у т ю н о в о й. Редакция, предисловие и примечания Г. В. С т е п а н о в а, Издательство иностранной литературы М., 1958, стр. 70.

² ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1953, გვ. 134—135.

გვაქვს ერთგვარი დაპირისპირება. „ერთგვარი“ ამიტომ ვამბობთ, რომ აქ დაპირისპირება ისე უკიდურესი არ არის, როგორც გვაქვს, მაგ., დღესა და ღამესთან ან აქ: „თუ პირველობა არ მაღირსე, ვიქნები მაინც უკანასკნელი“, ან კიდევ: „უბედურებამ ჩემმა დე, შენ ბედნიერი გყოს“ (ი. მაჩ.), მაგრამ დაპირისპირება მაინც არის და აი რატომ: ავიღოთ მაგალითი: „სულელი ხარ: „შავს თეთრად ხედავო“ (ი. მაჩ.), თეთრი და შავი საპირისპირო მნიშვნელობის სიტყვებია. ახლა ავიღოთ მეორე მაგალითი: სახლი და ნასახლარი; სახლი ადამიანთა საცხოვრებელი შენობაა: „როგორც მოგეხსენებათ სახლი უსაძირკვლოდ ვერ დაიდგმის“ (ი. ჯავჭ.). ნასახლარი კი ჰქვია ადგილს, სადაც წინათ სახლი იყო; სახლის ნანგრევები: „სალამო ხანზე... დავბრუნდით სახლში, ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, ნასახლარში“ (ჯავა). როგორი ურთიერთობაა წმინდა სემანტიკური თვალსაზრისით სახლსა და ნასახლარს შორის? რა თქმა უნდა, საპირისპირო, დაპირისპირებითი, თითქმის ისეთივე, როგორიცაა: ქირი და ლხინი, მთა და ბარი, ტყბილი და მწარე, ცუდი და კარგი, კენტი და ლუწი, ავი და კარგი, წუხილი და სიხარული, კაბუკი და მოხუცი, დიდი და პატარა, დღე და ღამე, სიყვარული და სიძულვილი და ა. შ.

ავიღოთ ქალაქი და ნაქალაქარი (ნაქალაქევი); ქალაქი დიდი დასახლებული პუნქტი, ჩვეულებრივ ადმინისტრაციული, სამრეწველო, სავაჭრო და კულტურული ცენტრი: „იყო დრო, როცა ქალაქ ფოთის ნავსადგურში პირველად იწივლა ცეცხლის გემმა“ (გ. წერ.); ნაქალაქარი ადგილი, სადაც წინათ ქალაქი იყო; ქალაქის ნანგრევები: „კვლავ მოშუშდა იარა, კვლავ სოფელი აქ არი, ქარმა გადაიარა, აღდგა ნაქალაქარი“ (ი. გრიშ.), სიტყვები — ნაქალაქარი—ნაქალაქევი, თუმცა წარმოებით სხვადასხვაგვარია, სემანტიკითა და მართლწერის ნორმებით ერთნაირი ღირებულებისაა, ორივე კანონიერია; ქალაქი და ნაქალაქარი თითქმის ისეთივე ურთიერთობაშია ერთმანეთთან, როგორიცაა: დღეს—ხვალ, კითხვა—პასუხი, ცა და მიწა, ტყე და ველი, გაღმა—გამოღმა, სიღედრი—სიმაღრი, ტირის—მღერის, ბნელი—ნათელი, ტირის—იცინის, სიბნელე—სინათლე, ქვესკნელი და ზესკნელი...

რა თქმა უნდა, თუ კარგად ჩავუკვირდებით, ჩვენ ადვილად შევამჩნევთ ანტონიმებისებრ დაპირისპირებას მსგავს სიტყვებში: ნათათბირევი, ნანადირევი, ნაწირევი, ნაჭახირევი და სხვ. ნა-ე-ე წინა

ვითარების სახელებს აწარმოებს. ასევე ნა—არ მაწარმოებლებიც გვხვდება აქ. ამიტომ ჩვენ ისეთ ანტონიმებს, რომლებიც აღნიშნული აფიქსებით არის ნაწარმოები, ვუწოდებთ წ ი ნ ა ვ ი თ ა რ ე ბ ი ა ნ ანტონიმებს. ასეთ სახელებს, როგორც წესი, ყოველთვის ახლავს ან ნა—არ, ანდა ნა—ევ მაწარმოებლები. ამ აფიქსებით ნაწარმოები ანტონიმები, ჩვენი დაკვირვებით, რაოდენობით არც თუ ისე ბევრია. თანაც არც ის შეიმჩნევა, რომ რაოდენობის თვალსაზრისით რომელიმე მათგანი ინარჩუნებდეს უპირატესობას. ისინი (ორივე მაწარმოებელი) თითქმის თანაბრად არის გავრცელებული. ჩვეულებრივი ანტონიმებისაგან ნ ა წ ი ნ ა ვ ი თ ა რ ე ბ ი ა ნ ანტონიმები იმით განსხვავდება, რომ ფრაზაში, წინადადებაში ასეთ სიტყვას არ უნდა მეორე, წყვილის ცალი ანტონიმობის გადმოსაცემად. ეს ერთი სიტყვა სრულიად საკმარისია იმისათვის, რომ თავისთავად იგულისხმებოდეს ამ სიტყვის საპირისპირო ცალი.

ქვემოთ მოგვყავს ნა-ევ მაწარმოებლებიანი ნაწინავითარებიანი ანტონიმების მაგალითები:

ნასიზმრევი, ნამამბორევი, ნამუსრევი, ნააზნაურევი, ნანადგურევი, ნამიჯნურევი, ნამოსამსახურევი, ნაყალბევი, ნაგიორგობევი, ნაწყალობევი, ნაჭრილობევი, ნომარ-ნარბევი, ნალაგევი, ნაშივნ-ნამაგევი, ნაჭირმაგევი, ნამახანაგევი, ნამარაგევი, ნააბრაგევი, ნაუცბადევი, ნაძალადევი, ნაწილადევი, ნაიმედევი, ნამწყვდევი, ნაკალანდევი, ნეგარაუდევი, ნადარბაზევი, ნასპარეზევი, ნაჩუმათევი, ნათევი, ნაბარათევი, ნამზითევი, ნათაღლითევი, ნაუკუღმართევი, ნასათუთევი, ნაოპერაციევი, ნაბაევი, ნაქანდაკევი, ნავაზაკევი, ნაეშმაკევი, ნაბანაკევი, ნაგარაკევი, ნალაპარაკევი, ნამუშაევი, ნაგლახაკევი, ნაგრიგალევი, ნეგალევი, ნაგვალევი, ნათვალევი, ნაკვალევი, ფერნამკრთალები, ნაფერმკრთალები, ნაზარალები, ნამთვრალევი, ნამტირალები, ნაფირალები, ნ ა მ ღ ე ღ ლ ე ვ ი, ნაწინასწარმეტყველევი, ნასამართლევი, ნასირბილევი, ნადგილევი, ნასადილევი, ნაჩრდილევი, ნაყვავილევი, ნასურვილევი, ნაშვილევი, ნათაკილევი, ნამარილევი, ნაპურმარილევი, ნაქორწილევი, ნაერთგულევი, ნასიარულევი, ნაჩუჩულევი, ნაუფლისწულევი, ნაჭირნახულევი, ნაშრომ-ნაჭირნახულევი, ნაღვაწ-ნაჭირნახულევი, ნამარხულევი, ნაახალწლევი, ნაქარიშხლევი, ნაქრთამევი, ნაღამევი, ნაშუალამევი, ნასაუზმევი, ნაჩუქურთმევი, ნასადგომევი, ნალდგომევი, ნაარმევი, ნაყმევი, ნავანშმევი, ნახიზნევი, ნალოგინევი, ნაგვირგვინევი, ნაღვინევი, ახალნაქორწილევი, ნამომჭირნევი, ნარულუნევი, ნაყუმბარევი, ნანგრევი, ნაიარევი, ნამდინარევი, ნამძინარევი, ნაჩქარევი, ნააზრევი, ნაზამთრევი, ნაბაასევი, ნაბახუსევი, ნალა-

ლატევი, ნახარატევი, ნაცულუტევი, ნაჯაფევი, ნაავადმყოფევი, ნაქალაქევი, ნატუსალევი, ნაშუადღევი, ნათამაშევი, ნაფეშქაშევი, ნანგარიშევი, ნაჯიშევი, ნავარჯიშევი, ნანდერძევი და სხვ.

მკითხველს აქვე ვაწვდით ნ-არ მაწარმოებლებიან წარმოქმნილ სახელებს, ანუ ნაწინავეითარებიან ანტონიმებს: ნაგალობარი, ნაბაგარი, ნაამაგარი, ნაშოვნ-ნაამაგარი, ნაამხანაგარი, ნადიამბეგარი, ნაავადარი, ნათავადარი, ნაფოლადარი, ნაამაგდარი, ნასიმიწდარი, ნაზეავარი, ნათავარი, ნაიავარი, ნაბინავარი, ნამონავარი, ნაგლაზავარი, ნათავარი, ნატყვევარი, ნატკივარი, ნაპატივარი, ნაგოგოვარი, ნაეზოვარი, ნააბანოვარი, ნასახსოვარი, ნაფესვარი, ნაფეტვარი, ნაბიჭვარი, ნასალდათარი, ნასიკეთარი, ნატყვიარი, ნაეკლესიარი, ნაევაზაკარი, ნაეშმაკარი, ნაგლაზაკარი, ნაბილიკარი, ნაჩინოვნიკარი. ნასახლკარალი, ნამუწუკარი, ნაკოშკარი, ნაობლარი, ნახელარი, ნასახელარი, ნაომარ-ნასახელარი, ნაფოთლარი, ნაკბილარი, ნადობილარი, ნაცვავილარი, ნაცოდვილარი, ნაწისქვილარი, ნაკეთილარი, ნასილარი, ნამორჩილარი, ნაბოლარი, ნაცოლარი, ნაქუსლარი, ნამჭვარტლარი, ნაერთგულარი, ნაანეულარი, ნაწყლულარი, ნასულდგმულარი, ნაცულარი, ნაოფლარი, ნადედოფლარი, ნასოფლარი, ნამოსახლარი, ნასახლარი, ნაწიხლარი, ნასისხლარი, ნაწვიმარი, ნაომარი, ნასადგომარი, ნასაქმარი, ნამოლოზნარი, ნაბინარი, ნალოდინარი, ნაღვინარი, ნამიკიტნარი, ნაკოცნარი, ნაგიჟარი, ნასადგისარი, ნასხვისარი, ნამამასახლარი, ნამწყემსარი, ნაოსტატარი, ნაშოლტარი, ნატოტარი, ნაბოტარი, ნაცულუტარი, ნალახტაი, ნამოწაფარი, ნაჯაფარი, ნამეფარი, ნაშხეფარი, ნაქეიფარი, ნახელმწიფარი, ნაავადმყოფარი, ნაქალაქარი, ნაიალალარი, ნატუსალარი, ნაულვაშარი, ნაფეშქაშარი, ნაყოჩარი, ნაფუძარი, ნამოლვაწარი, ნასიცხარი, ნაფიჩხარი და სხვ.

როგორც ვიცი, ანტონიმები გვხვდება ყველა სახის ნაწარმოებში. ისმის კითხვა: რა დანიშნულება აქვთ მათ მხატვრულ ნაწარმოებში?

დანიშნულება მხატვრულ ნაწარმოებში

როგორც არაერთხელ აღინიშნა, ანტონიმები მოპირდაპირე მნიშვნელობის გამომხატველი სიტყვებია; მაგ., „ბელი სწორედ უნამუსო ქალია, ღარიბი სძაგს, მდიდრის ეშხით მთვრალია“ (ი. მაჩ.). აქ სიტყვებს „ღარიბი“, „მდიდრის“ თავისთავადი დამოუკიდებელი მნიშვნელობა არა აქვს, მაგრამ როცა ეს სიტყვები ი. მაჩაბელმა მოაქცია მხატვრულ ჩარჩოებში და გამოიყენა გამოსახვის საშუალებად, ანტონიმი იქცა სტილისტიკურ ხერხად, გამოვლენის, ზემოქმედების პოეტურ ფორმად. ანდა ავიღოთ ასეთი წინადადება:

„შენ ახლა სასაცილოდ ამიღებ, მაგრამ რა? ცუდი დრო იყო? ვინც გამრჯე იყო ქე იშოვნინდა მის სამყოფნს და ვინც მუქთახორა იყო ამასავით, ის სულ მუდამ ჩამორჩენილი იყო“ (შ. დად.).

აქაც გამრჯე და მუქთახორა საწინააღმდეგო სიტყვებია და ურთიერთგამომრიცხველი ცნებებიც გახლავთ. ამიტომაც, რომ ორივე ეს სიტყვა აძლიერებს მკითხველის შთაბეჭდილებას, მოქმედებს მასზე ემოციურად, იწვევს საგნებისა და მოვლენების პოეტურ წარმოსახვას, რითაც წარუშლელ კვალს ტოვებს ესა თუ ის საგანი, მოვლენა თუ ამბავი მკითხველზე. ანდა ავიღოთ შ. დადიანის „თეთნულდის“ შემდეგი მართლაც, რომ შთამბეჭდავი და მეტად ძლიერი ადგილი:

„შეისმინე ვედრება ჩვენი... სოთრანს ნუ გაუშვებ მაგ საუკულებმართო გზაზე, მთელი ოჯახი შეძრწუნებულია... ბევრი გესმით თქვენ... რაკი მე ვაგზავნი, მაშასადამე, ეს გზა საწალმართოა“ (შ. დად.).

მოვუსმინოთ რ. ჯაფარიძეს, როგორ ქმნის ანტონიმებით რომანში „მძიმე ჭვარი“ შთამბეჭდავ სახელებს:

„ლევან აბაშიძე თურქულს მშობლიურ ენასავით ფლობდა, იგი ცოტად თუ ბევრად თამარსაც ესმოდა და ნებით თუ უნებლიეთ გადაგვარებულ მიწაწყლის შვილებთან სალაპარაკოდ თარჯიმანი არ დასჭირვებიათ“, ან: „ოტია დადიანი არც თუ იმ-

დენად პირიანი, უანგარო და გულუბრყვილო ადამიანი იყო, ყველა ასე თუ ისე მოხერხებული შემთხვევა თავის სასარგებლოდ არ გამოეყენებია“ (რ. ჯაფ.).

აქ ანტონიმებად გამოყენებულია აზრობრივად ერთმანეთის საწინააღმდეგო სიტყვები. მწერლის ხელში ეს განსაკუთრებული გამოსახვის საშუალებაა: საწინააღმდეგო შინაარსის სიტყვებს მხატვრული სიტყვის ოსტატი მშვენიერად იყენებს მოვლენათა კონტრასტული ბუნების კიდევ უფრო ნათლად წარმოჩენისათვის.

საწინააღმდეგო სემანტიკის სიტყვათა გეგმაზომიერი გამოყენებით მწერალი ახერხებს მეტყველების მოსწრებულობას, მოხდენილობას, ლაკონიურობას, აზრის სხარტად და ემოციურად გადმოცემას¹.

„ანას ძალით მოუხდა ამ ოჯახების დაფუძენება მიტოვებულ მიწაწყალზე“ (ა. ბელ.).

„ანა სოფლიდან იბარებდა გოგობიკებს“ (ა. ბელ.).

„წაღმა-უკუღმა ხეტიალი მეფისათვის მეტად მძიმე აღმოჩნდა“ (ა. ბელ.).

„საშინაო და საგარეო საქმეების წარმოების დროს მეფე ყოველ ნაბიჯზე დაბრკოლებას აწყდებოდა“ (ა. ბელ.).

„თვალის ჩინს ბევრი რამ შეუძლია. მრისხანეს ღმობიერად გახდის, ძუნწს უხვად შექმნის, მკმუნვარეს — მხიარულად, მტერს — მეგობრად გარდაქმნის“ (ა. ბელ.).

„დიდი და პატარა, ქალი და კაცი ყველაფერი ერთმანეთში ირეოდა“ (ა. ბელ.).

„დაღლილი ცხენები დასვენებული ცხენებით შეუცვალა“ (ა. ბელ.).

კონტრასტულ ხერხებს ყველა მწერალი მიმართავს; იგი გვხვდება პოეზიაშიც და პროზაშიც, დრამატურგიაშიც და პუბლიცისტიკაშიც. მხატვრული სიტყვის ოსტატები ამ ხერხს იყენებენ არა მარტო გამოსახვის საგნის თვალნათლივ წარმოსადგენად, არამედ ფრაზის აზრობრივ-ემოციური დატვირთვისათვისაც; გარდა ამისა, კონტრასტი, დაპირისპირება უდავოდ უწყობს ხელს, ვთქვათ, ლექსის ორიგინალურ კომპოზიციურ მდინარებას, რაც თავისებურების დაღსაც კი ასევამს მოცემულ ნაწარმოებს. ამის ნიმუშად ასახელებენ გრ. აბაშიძის პოეზიას; მაგ., თანამედროვე თურქეთის სურათს ასე ხატავს პოეტი:

¹ ა. კილაია, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 47.

„მაგრამ დაბნელდა „ბრწყინვალე პორტა“,
ჩამუქდა თურქთა ცის კაბადონი,
სვავი თვით გახდა საჩივანი ქორთა
და მონად იქცა თვითონ ბატონი...
... მაგრამ მან ეს დრო არ იცის განა,
ვინც ბატონობას ომით აპირებს?
რომ ახლა სულ სხვა ხალხები დგანან
იანიჩრების მოპირდაპირედ“.

საერთოდ ამ ნაწარმოებს კონტრასტულობა თავიდან ბოლომდე
წითელ ზოლად გასდევს¹.

ანტითეზით აგებული დიალოგი ხშირად გვხვდება ე. წ. ორატო-
რულ მეტყველებაში, მკვევრმეტყველების პრაქტიკაში. ორ სიტყვას,
საწინააღმდეგო შინაარსისას, უპირისპირებენ რა ერთმანეთს, ამით
ქმნიან გარეგან ან შინაგან კონტრასტს. ამის კლასიკური მაგალი-
თია ი. ჭავჭავაძის ცნობილი სტრიქონები „განდეგილიდან“:

„ან შენ როგორ სძლებ უწუთისოფლოდ!
მერე იცი კი რა-რიც ტყბილია!
აქ სიკვდილია, იქ კი სიცოცხლე
აქ ჭირია და იქ კი ლხინია...
არ გაგონდება ან მამა, დედა,
ან ძმა, ანუ და, ან სახლი, კარი?“².

ანტონიმები შესანიშნავი საშუალებაა დიდი მხატვრული გა-
მომსახველობისათვის. მწერალი ფრაზას, წინადადებას აგებს ან-
ტითეზისის პრინციპით და ამით ქმნის ე. ი. ოქსიმორონს (ბერძ.
oxymoron სიმახვილე). ამით უფრო თვალსაჩინოდ უპირისპირდება
კონტრასტული მოვლენები. ოქსიმორონი ლიტერატურათმცოდნეო-
ბაში ითვლება ტროპული მეტყველების ერთ-ერთ უფორმად, ენობ-
რივი გამოსახვის სტილისტიკურ ხერხად, აზრობრივი წინააღმდე-
გობის შემცველ გონებამახვილურ, მოსწრებულ თქმად.

„ოქსიმორონის შინაარსს ქმნის ერთმანეთის საწინააღმდეგო აზ-
რის გამომხატველი სიტყვების შეგნებულად შეწყობა, მნიშვნე-
ლობით მოპირდაპირე სიტყვების განლაგება წინადადებაში ახალი
აზრის გამოსახატავად. მაგ., „მკვევრმეტყველური გაჩუმება“, „ცოც-
ხალი ლეში“, „ცოცხალი გვამი“, ან კიდევ:

¹ რ. ჩხატარაიშვილი, გრიგოლ აბაშიძის ლირიკა: ეურნ. „ცისკარა“, 1974 წ., № 4, გვ. 133—134.

² ი. ჭავჭავაძე, რჩ. ნაწერები, I, თბ., 1948, გვ. 168—169.

„გულში რაღაც მზიანი ჩრდილი იყო გლახის ნაამბობი“ (ი. ჭავჭავაძე). „მღერად ოხერა, ლხენად გლოვა მებადა“ (ალ. ჭავჭავაძე) ¹.

ოქსიმირონის მაგალითებია აგრეთვე: მწარე სიმართლე, მწარე სიხარული, მშრალი ღვინო, პატიოსანი ქურდი, თავისუფალი მონები; ასეთივეა აგრეთვე ზოგიერთი ნაწარმოების სათაურები; მაგ., ვ. ვიშნევსკის „ოპტიმისტური ტრაგედია“, ... ირ. ევდოშვილის ნათარგმნ ლექსში („სიმღერა თუთუნის ქარხანაში მომუშავე ქალისა“) ეკითხულობთ: „ოხ, ღმერთო ჩემო, რად არის ასე — სისხლი იათი, პური კი ძვირი“. აქაც ოქსიმირონის მოვლენაა.

ზოგიერთი მწერალი ვირტუოზულად იყენებს ანტონიმებს კონტრასტული მოვლენების დასახატავად, რითაც შესანიშნავად გვიჩვენებს საგნის მთლიან სურათსაც და მხატვრული სიტყვის ოსტატის დამოკიდებულებას ამ მოვლენისადმი. ავიღოთ მ. ლერმონტოვის „დემონიდან“ ის ადგილი, სადაც დიალოგია თამარსა და დემონს შორის. დემონი მიმართავს თამარს:

„რატომ, ლამაზო?
ვაგლახ, არ ვიცი! ძველი წავიდა,
როგორც ახალმა თრთოლვამ ამავესო,
და გადვიცალე ცოდვილ თავიდან
ეკლის გვირგვინი ჩემივე ხელით.
ფეხით გავთელე წარსული მთელი.
ძალგის მაჩვენო ერთის მოხედვით
შენ მე სამოთხე, გინდ ჯოჯოხეთი.
მე შენ მიყვარხარ უშრეტის ალით
არა მიიწიერ სულს სხვა ნებისა, —
სრულ სასოებით, მთლიანის ძალით
უკვდავი აზრის და ოცნებისა.
ოდეს შეიქმნა სამყარო, მაშინ
სულში ჩამედგა შენი ხატება,
მხიბლავდა მისი გამონათება
მარადიული ეთერის ზღვაში.
ფიქრს მიუფოთებდა, მიტკბობდა სმენას
დიდი ხანია ნაზი სახელი...
ვფიცავ მე შექმნის პირველსა დღესა,
ვფიცავ მის დღესა უკანასკნელსა,
ვფიცავ შეებნელსა დანაშაულსა,
ნათელ სიმართლეს მარადეამურსა,
ვფიცავ დაცემის უმწარეს უხამსა,
ძლევის ხანმოკლე აღტაცებასა;
ვფიცავ მე შენთან შეხედრის წამსა,

¹ ანდრო კილაია, ლიტერატურათმცოდნეობის ძირითადი ცნებები, თბ., 1971, გვ. 301.

შენგან შესაძლო გაწეობასა ...
 ეფუცავე მეზეცას და შავს ქვესკნელსა,
 მიწის დიდებას — შენსავე თავსა,
 შენს შემოხედვას უკანასკნელსა,
 შენი პირველი ცრემლების ღვარსა...
 ეფუცავე განცხრომას, ტანჯვას ფარულსა,
 ეფუცავე შენდ.მი ჩემს სიყვარულსა“¹...

ჩვენ მიერ ციტირებული ადგილი იმით იპყრობს ყურადღებას, რომ მასში წარმოდგენილია არა მარტო ჩვეულებრივი ანტონიმები, თუ შეიძლება ასე ითქვას, არამედ აზრით, კონტექსტით გადმოცემული საპირისპირო შინაარსი. ეს ნათლად ჩანს ღედანში, ეს იგრძნობა ქართულ თარგმანში. მხედველობაში გვაქვს შემდეგი ადგილი: „ეფუცავე დაცემის უმწარეს შხამსა, ძლევის ხანმოკლე ალტაცებასა“. ლერმონტოვთან ეს სტრიქონები ასე იკითხება:

«Клянусь паденья горькой мукой,
 Победы кратко мечтой».

ლერმონტოვის ამ პოემის მოქმედი პირის — ღემონის ცნობილი ფიცი პოეტის მიერ აგებულია საწინააღმდეგო შინაარსის შემცველ სიტყვა-გამოთქმათა დაპირისპირებაზე. ამით კიდევ უფრო შთაბეჭქდავი ხდება ღემონის სახე. კონტრასტების ხერხმა, რომელსაც შესანიშნავად მიმართავს ღემონი, თამარი მოხიბლა და თანაგრძნობით განიმსქვალა მისდამი. „თავისი ცხოველი სიყვარულით ის შეეცდება ღემონი კეთილ არსებად აქციოს. მართლაც, იყო წუთები, როდესაც ღემონი მზად იყო ბოროტებაზე ხელი აეღო, კვლავ ღმერთსა და ხალხს შერიგებოდა. მაგრამ მან ეს ვერ შეძლო. ღემონმა თავისი კოცნით თამარს მიწიერი არსებობა მოუსპო, მაგრამ უკანასკნელ ჟამს ქალის სულს ღმერთის მოციქული ანგელოზი დაეპატრონება“². ამ მომენტების გადმოსაცემად საკმაოდაა გამოყენებული ანტონიმები, მაგრამ საილუსტრაციო მაგალითებს არ მოვიყვანთ.

ანტონიმები მეტყველებას ანიჭებენ ფერადოვნებას, ექსპრესიულობასა და დინამიზმს. ქართველი მწერლები იყენებენ როგორც გრამატიკულ, ისე ლექსიკურ ანტონიმებს, მაგრამ გაცილებით სქარბობს სწორედ მეორე.

¹ მ. ი. ლერმონტოვი, ღემონი, თარგმანი კონსტანტინე კიკინაძისა, თბ., 1941, გვ. 36—41.

² რუსული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, ვ. შადურისა და გ. ტალიაშვილის რედაქციით, თბ., 1962, გვ. 230.

მაგ., შ. რუსთაველის პოემის შესახებ სპეციალისტები მიუთითებენ: „სევდა და სიხარული, კმუნვა და აღფრთოვანება, დარდი და ზეიმი, სიბრძნე და ალტაცება, უმეცართადმი შემწყნარებლობა, სიმაღლე და სიყალბე, სიყვარული და სიძულვილი, სულგრძელობა მშვიდობიანობის დროს და უღმრთელობა ბრძოლაში, სანაქებო წარსულის პატივისცემა და სიახლის პერსპექტიულობა, ძლიერება და სისუსტე, სილამაზე და უთვალადობა, სიმდიდრე და სიღარიბე, ანარქია და წესრიგი, სიზარმაცე და მუყაითობა და სხვ. ანტონიმური ფსიქოლოგიური განცდები შესაფერის ასახვას პოულობენ „ვეფხისტყაოსანში“¹ („ვეფხისტყაოსანში“ ანტონიმებს ჩვენ ცალკე შევხებით).

ანტონიმებისათვის მწერლის მიერ ამა თუ იმ სიტყვის შერჩევა ნათლად გვიჩვენებს, თუ როგორ ესმის მას ამ სიტყვათა სტილისტიკური როლი სხვადასხვა დაპირისპირების ჩვენებისას ნაირფეროვანი ელფერის გადმოსაცემად, ნიუანსების საჩვენებლად. მწერლები ამ მხრივაც განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. მაგ., კ. გამსახურდია იყენებს ასეთ ანტონიმებს:

„უ ბ ე დ უ რ ე ბ ა ეკალსა ჰგავს, ჯონდი, გვერდს ჩაუვლი თუ არა, იგი თავად წამოგედება, ხოლო ბ ე დ ნ ი ე რ ე ბ ა ბუღბუღს“;

„უნდა ეცადო, კაცო, თვით უ ს ი ა მ ო მოვლენასაც სასარგებლო და ს ა ა მ უ რ ი რამ გამოსძალო“;

„უ მ შ ვ ე ნ ი ე რ ე ს ი უ მ ა ხ ი ნ ჯ ე ს ს გ ა დ ა ხ ე ე ო დ ა“;

„ოცდახუთი წელი ღვთის ქ ე ბ ი თ თავს ირჩენდაო და აწი თავისი სიბერე ღვთის გ მ ო ბ ი თ უნდა გაათრიოსო“;

„ნილაბი თეთრი და ნილაბი წ ი თ ე ლ ი“;

„სატევრების წვეტები აწყრიალდნენ, კ ე ნ ტ ი და ლ უ წ ი, კ ე ნ ტ ი და ლ უ წ ი“;

„წ ვ რ ი ლ მ ა ნ ი და მ ს ხ ვ ი ლ მ ა ნ ი არ არსებობს ამ ცხოვრებაში“;

„წ ვ ე რ გ ა პ ა რ ს უ ლ მ ა უთხრა გ ა ბ უ რ ძ გ ნ უ ლ ს“;

„თქვენ გინდათ იმავე უფლებით ჩაგველაპოთ, როგორითაც ც ვ ა რ ს ყლაპავს ზ ღ ვ ა, ლ ი ფ ს ი ტ ა ს — ვ ე შ ა პ ი“;

შ. არაგვისპირელი:

„ის ვერ ხედავდა იქვე თვალწინ მდგომ ვაზის სიხარულის ცრემლს და სხვა მცენარეების მოძრაობას ვილა იტყვის, რომლებსაც მოებრუნათ შენამუღი გული აღმოსავლეთისაკენ და თაყვანს სცემდნენ იმ სურათს, რომლის წინაშე ს უ ლ დ გ მ უ ლ ი და

¹ ავლიპი ზ უ რ ა ბ ა შ ვ ი ლ ი, პერსონოლოგიური პრობლემები ქართულ მწერლობაში, თბ., 1973, გვ. 16.

არასულდგმული, პირუტყვი თუ მეტყველი —
გენიოსი თუ არაგენიოსი, ნიჭიერი თუ უნიჭო, ვე-
ლური თუ არაველური, — ყველა ერთგვარად მონადემა და
თავის პიროვნებას იმის დიდებულს სიმშვენიერეს უერთებს“.

„ღმერთო! — ცრემლით მიმართავ უხილავს, რაკი ხი-
ლულთ შორის თანაგრძნობა ვერ ნახა“.

ს. კლდიაშვილი:

„სამაგიეროდ რას მისცემს ადამიანს შენი მეცნიერება? სულიერ
სიმშვიდეს თუ უიმედობას და სასოწარკვეთილე-
ბას“;

„ასეთი წვალება ჯანმრთელებსაც სატანჯველად გვექ-
ცა, ჩემს ავადმყოფს კი დიდი სულიერი ძალ-ღონის დაძაბვა
დასჭირდა“;

„უკანასკნელად ბრალმდებელმა და შემდეგ დამც-
ველმა აიღეს სიტყვა“;

„მე გულადი არ ვარ, მაგრამ არც მხდალი“;

„ბავშვები მძინარე ეგონა და მღვიძარე დაინახა“;

„ყოველდღე დაურეკავდა ხოლმე ჭერ მახლობელ, მერე
შორეულ სადგურებს“;

ი. კავჭავაძე:

„ჩემზედ ამბობენ: ის სიივეს ქართვისას ამბობს,
ჩვენს ცულს არ მალავს, ეს ხომ ცხადი სიძულელია!
ბრიყუნი ამბობენ, კარგი გული კი მაშინვე სცნობს —
ამ სიძულელიში რაოდენიც სიყვარულია!“

ა. წერეთელი:

„სიკბაბუკე და სიბერე
ორი სხვადასხვა კიდეა;
ერთი რომ ჭაჭვით აბია,
მეორე ბეწვზე ჰკიდია“.

ალ. ყაზბეგი:

„— ახლა წახვალ ისევე და, უფალმა იცის, კიდევ გნახავთ
ოღისმე თუ არა; ვინ იცის სად მშვიერი ივლი და სად მამლა-
რი?“

ვ. ჟაფარიძე:

თუ მართლა აფშინაი ხარ,
იარაღთ რად მყრი, ძმისაო?
უიარაღო გამიშეა,
ხათრი არა გაქვ ლეთისაო!
მიწაზე როგორ ეიარო,
მზე როგორ ვსინჯო ცისაო?“

გრ. აბაშიძე:

„ხალხისა და სამშობლოს სამსახურის დავიწყებისათვის, მარტო თავის გადარჩენაზე ზრუნვისათვის, უბრძოლველად მტრის შემოწვევისათვის წყევლიდნენ გამწარებული ლტოლვილები მატყუარასა და მართალს, — უდანაშაულოსა და დამნაშავეს“.

ირ. აბაშიძე:

„მთის იქით მიჰქრის „პირიქითელი“;
მთის აქეთ მოჰქუხს „პირაქითელი“,
როცა გმირულად და მკლავგაშლილად
ბოროტს ეკვეთა ძალა კეთილი“.

გ. წერეთელი:

„მაშინ მართლაც ხორხიანეთის თავადაზნაურობას კერძო და სახელმწიფო ვალები აღრჩობდა“.

ლ. გოთუა:

„ალექსანდრემ სწრაფად იანგარიშა, რომ ამ ორ ძირითად „არას“ მრავალი, ჯერ უთქმელი „პოც“ მოჰყვებოდა“.

გ. ტაბიძე:

„ასე შეხვდება ერთმანეთს ნგრევა — ძველის ნგრევა და ახლის შენება“.

ვერა შუბლაძე:

„ხელში ავიღოთ. ძმებო. სასმი! ი.
უთვლით სადღეგრძელ უკვდავ აზრისა:
— ჰოი, სამყაროვ, სად არს საწყისი
ან დასასრული შენი არსისა?!“

ალ. ბეგაშვილი:

„ძმასთან ძმა არის მუდამ ქართველი,
მტერთან მრისხანე, შეურიგალი“.

ნ. დუმბაძე:

„სალარიძე, დაფიქრდით, რას ლაპარაკობთ, ჯერ ისეთი თოფი არ გამოუგონებიათ, რომ ერთდროულად დატენილიც იყოს და დაუტენელიც — გააფრთხილა სახელმწიფო ბრალმდებელმა“.

ვ. ბარნოვი:

„რამოდენა განსხვავება იყო იმათ და ჩვენს შორის! ახალგაზრდა, მშვენიერი, ჯანმრთელი ქმარი და ხნიერი, გონჯი, დასნეულებული, მაგრამ მდიდარი ცოლი“.

„მაგრამ არ იცოდა, როგორ შეთვისებოდნენ ერთმანეთს ქალ-სიძე“.

ჩვენ მოვიყვანეთ სულ სხვადასხვა სტილისა და შესაძლებლობის მწერალთა ნაწერებიდან ანტონიმების მაგალითები. ეს ნიმუშები ნათლად გვიჩვენებენ მწერალთა უნარს, შესაძლებლობას სიტყვათა შერჩევაში. ენაში თვით ანტონიმთა წარმოქმნა ასახავს ადამიანთა მოქმედებას მათ მიერ გარე სამყაროს შემეცნების პროცესში. ანტონიმები გამოხატავენ სწორედ ადამიანის შემეცნებულსა და ათვისებულ გარე სამყაროში საწინააღმდეგო სემანტიკის მოვლენებს, საგნებს.

ენა ლიტერატურის პირველელემენტია. იგი წარმოადგენს რეალური ცხოვრების აღწერის საშუალებას. ლინგვისტიკურ საშუალებებს შორის ანტონიმები გამოიყენება უმეტეს შემთხვევაში გარკვეული სტილისტიკური მიზნების მისაღწევად; ანტონიმთა საშუალებით მწერლებს შეუძლიათ გადმოგვცენ:

1. ადამიანის მდგომარეობა და მოქმედება: „კაცი უნდა ხერხი იყოს გაჰქონდეს და გამოჰქონდეს“ (ი. გოგ.), კვდება—ცოცხლდება; იბადება—კვდება; მოიტანს—წაიღებს, წავლენ—წამოვლენ, ჩავისუნთქავთ—ამოვისუნთქავთ, მოხუცი—ახალგაზრდა, აღამებდა—ათენებდა, ცოცხალი ვარ—მკვდარი ვარ, დაიწყო—დაამთავრა, სიხარული—მწუხარება, გადასწია—გადმოსწია, გადაშალა—გადმოშალა, გაფრინდა—მოფრინდა, სიხარულით—სევდით, შეისუნთქა — ამოისუნთქა, ბედნიერი — უბედური...

2. ბუნების მოვლენები, გარე სამყარო: „სევდიანი იცოდა აქ საღამო, როცა ეზოს ბალახში ჩაბუდებული კალიების ძილისპირული განუწყვეტლივ ისმოდა და ბინდებოდან გათენებამდე“ (ს. კლდ.), ღლეები — ღამეები, სიცივე — სიცხე, ღარი — ავღარი, ღლეა — ღამეა, მიწა — ცა, მთა — ბარი, ზღვა — ხმელეთი, მთა — ბარი...

3. დროის მონაკვეთი: „დილის და საღამოს ბინდი მოიცავდა ხოლმე მდინარეს“ (ი. გოგ.), სადილობა—ვახშმობა, დილ-დილობით და საღამ-საღამოობით.

4. აღგილი: „აღმართი და დაღმართი არც ერთია წაღმართი“ (ანდაზა); აღმა—დაღმა, ბარში—მთაში...

5. სივრცე: „ქართლის შუაგულზე აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ მისდევს მაღალი და გრძელი მთები“ (ი. გოგ.), ახლოს—შორს, ჩრდილოეთი—სამხრეთი...

6. გრძნობა—განწყობილება: „თუ ეგრეა დაწესებული, დეე სიცილ-ტირილმა, ამ და-მამმა გვდიოს ჩვენ ბოლომ-

დინა“ (ი. ჭავჭავაძე), სიყვარული—სიძულვილი, მოწყვნილი—მხიარული, მხიარული—მწუხარე...

7. ხარისხი, თვისება: „სწავლის ძირი მწარე არის, კენწეროში გატკბილდების“ (დ. გურ.). „კარგი რამ მჭირდეს გიკვირდეს, ავირა საკვირველია“ (შ. რუსთ.); „შავი თეთრთან რომ დააბა, ან ზნეს იცლის ან ფერსაო“ (ი. გოგ.).

ანტონიმების საშუალებით შეიძლება გადმოიცეს ნაირფეროვანი კონტრასტული მოვლენები ბუნებისა და საზოგადოების ცხოვრებიდან. ჯერ კიდევ არავის უცდია, მოეცა ქართული ანტონიმების თემატიკური კლასიფიკაციის ცდები. ჩვენ აქ წარმოვადგენთ მთავარ ხაზებში იმ ჯგუფებს, რომლებშიც შეიძლება მოთავსდეს თემატიკურად ანტონიმები. ეს ჯგუფებია:

1. შრომა, გარჯა: „თუ მაღალი არ მოიღრია, დაბალი როგორ შესწედესო“ (ანდაზა); „მწარე თუ არ ჰამე, ტკბილის გემოს ვერ გაიგებო“ (ანდაზა);

2. სიმართლე, პატიოსნება: „ნამუსიანს ერთი უთხარ, უნამუსოს ათასიო“ (ანდაზა); „სიმართლე — შვილიშვილებამდო, სიმტყუნე — კარებამდო“ (ანდაზა); „მრუდედ დაჭექ, მხოლოდ სწორედ ილაპარაკეო“ (ანდაზა).

3. გმირობა, ვაჟკაცობა: „ამას იქმონდა ყოველი კაცი, თუნდა მხდალი და თუნდა ვაჟკაცი“ (ი. ჭავჭავაძე).

4. მტერი, მოყვარე: „მოყვარე მტერი ყოვლისა მტრისაგან უფრო მტერი ია, არ მიენდობის გულითა თუ კაცი მეცნიერია“ (შ. რუსთ.); „უგნურ მეგობარს გონიერი მტერი სჯობიაო“ (ანდაზა); „შეგნებულ მტერი გერჩიოს, შეუგნებელ მოყვარესაო“ (ანდაზა).

5. დაკვირვება, გამოცდილება: „ახალი ცოცხი კარგად ჰგვის, ძველი მოატანს ქვიშასა“ (ანდაზა); „მწიფეს ესროდნენ და მკვახე ცვივოლაო“ (ანდაზა); „ნასწავლი კაცი — სოფლისათვის კარგია, უსწავლე ღი — ბარგიაო“ (ანდაზა);

6. სოფელი, ქვეყანა: „ეს ქვეყანა კიბეა: ზოგი ადრის, ზოგი ჩამოდისო“ (ანდაზა); „სოფელი გაიქცეს, გაიქცეც, დადგეს, დადგე“ (ანდაზა); „არც ეს ქვეყანა; არც ის ქვეყანა მე აღარ მინდა, არც ერთი არ მსურს“ (ა. წერ.);

7. ამხანაგობა და მეგობრობა: „მეზობელთან ჰირიც და ლხინიცო“ (ანდაზა); „ეჰეი, თერგო, ყოველთვის

მარჯვედ გააღე კლდეკარი, ს ტ უ მ ა რ - მ ა ს პ ი ნ ძ ლ ი ს გამოცდა
თუ არი — სწორედ ეგ არი“ (კ. კალ.);

8. ს ი ყ ვ ა რ უ ლ ი: „რაც მ ტ რ ო ბ ა ს დაუნგრევია, ს ი ყ -
ვ ა რ უ ლ ს უშენებია“ (ხალხური); „ახლოს გყავდი, ა რ გ ი ყ -
ვ ა რ დ ი, შორით — შენი ჭირიმეო“ (ანდაზა); „დიდ ს ი ყ ვ ა -
რ უ ლ ს დიდი ს ი ძ უ ლ ე ი ლ ი მოსდევსო“ (ანდაზა); „არსაკი-
ძეს არც თუ უ ყ ვ ა რ და, კიდეც შე ს ძ უ ლ ე ბ ო და იგი“
(კ. გამს.);

9. ზ ო მ ა, წ ო ნ ა: „ბ ე ვ რ ი ხელი ჭათაშიო, ც ო ტ ა ხელი
ჭამაშიო“ (ანდაზა); „ბებია პ ა ტ ა რ ე ბ ს აკრავდა, პაპა დ ი -
დ ე ბ ს ყლაპავდაო“ (ანდაზა); „მ ძ ი მ ე ქალი ოქროს ფასი,
მ ს უ ბ უ ქ ი ქალი — ფოთლის ფასი“ (ანდაზა);

10. ა ს ა კ ი: „მ ო ხ უ ც ე ბ უ ლ ბერკაცს უნდა შერკინებოდა
მოკრძალებული ა ხ ა ლ გ ა ზ რ და“ (კ. გამს.); „ს ი ჭ ა ბ უ კ ე
ფოლადივით ფიცხია, ხოლო ს ი ჭ ა რ მ ა გ ე ტალია ხალასი“
(კ. გამს.); „ხ ა ნ დ ა ზ მ უ ლ ი თუ ა ხ ა ლ გ ა ზ რ და ყველა უჭე-
რეტდა დასაველეთისა და აღმოსაველეთის ერისთავეების ორ ქალს“
(კ. გამს.);

აღამიანის, ბუნებისა და წარმოების ყოველგვარი დამოკიდებუ-
ლება, გამოსახული კონტრასტული ურთიერთობით, შეიძლება გად-
მოიცეს ანტონიმების საშუალებით.

ანტონიმები შ. რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“

თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენის ლექსიკაში დიდ ადგილს იჭერს სიტყვათა ისეთი ფენა, როგორიცაა ანტონიმები.

როგორც ზემოთაც დავინახეთ, მკვლევართა შორის შეიმჩნევა აზრთა სხვადასხვაობა ანტონიმების სხვადასხვა საკითხზე. მაგრამ ყველა აღიარებს, რომ ანტონიმები საწინააღმდეგო მნიშვნელობის სიტყვებია, სადაც სიტყვებს შორის ურთიერთმიმართება წმინდა სემანტიკურია. იგი დაფუძნებულია დაპირისპირების პრინციპზე.

ზემოთ ისიც აღინიშნა, რომ ანტონიმები ენის ძლიერი სტილისტიკური საშუალებაა. იგი გამოიყენება კონტრასტების გადმოსაცემად, ანტითეზის განსახორციელებლად. ამ სტილურ ხერხს მშვენივრად იყენებს შ. რუსთაველი „ვეფხისტყაოსანში“.

„თუ არ უყვარს, რად არა სძულს? რად აყენებს,

რაც არ სძულს?“ (31,3);

„ღღეს არა, ხვალე მოგვადები, სოფელი ასრე მქმნელია“ (37,2);

„თქვენი თათბირი ავიცა სხვისა კარგისა მსჯობია“ (39,2)!

ანტონიმები ყველა ენაში გვხვდება მეტ-ნაკლები ოდენობითა და ერთნაირი ფუნქციით. ის არ არის ერთი რომელიმე ენის კუთვნილება, ვთქვათ, ან მხოლოდ ქართულისა, ან მხოლოდ გერმანულისა, ინგლისურისა, ფრანგულისა და ა. შ. ანტონიმები როდი წარმოადგენს ერთი რომელიმე ენის ლექსიკის სპეციფიკას. ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით დიდი გერმანელი ფილოსოფოსი გეორგ ვილჰელმ ფრიდრიხ ჰეგელი (1770—1831) ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 20-იან წლებში წერდა: „გერმანული ენის ბევრ სიტყვას ის თავისებურება ახასიათებს, რომ აქვს არა მარტო განსხვავებული, არამედ საპირისპირო მნიშვნელობაც, რაშიაც არ შეიძლება არ დავინახოთ მოცემული ენის გონება-ჰერეტიითი არსი“.

¹ მაგალითები მოგვყავს „ვეფხისტყაოსნის“ 1966 წლის გამოცემიდან. იხ. შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, ტექსტი ძირითადი ვარიანტებით, კომენტარებითა და ლექსიკონითურთ ორ ტომად ა. შანიძისა და ა. ბარამიძის რედაქციით, თბ., ტ. I, გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1966.

ამასთან დაკავშირებით სავსებით სამართლიანად მიუთითებენ საბჭოთა ენათმეცნიერები (ალ. ლლონტი, რ. ა. ბუდაგოვი და სხვ.), რომ ჰეგელი მართალი არ იყო, როცა ამ დაპირისპირებას მხოლოდ გერმანული სიტყვის თავისებურებად მიიჩნევდა¹.

შ. რუსთაველი მეტყველებისათვის დიდი ძალისა და სინათლის მინიჭების მიზნით იყენებს საწინააღმდეგო შინაარსის სიტყვებს, რითაც ქმნის შთამბეჭდავ სახეებს, წარუშლელ სურათებს.

საწინააღმდეგო შინაარსის სიტყვების ურთიერთშეთანხმება გამოკვეთილად წარმოგვიდგენს როგორც ერთი, ისე მეორე სიტყვის სემანტიკურ ელფერს, და ეს კი უფრო ნათელს ხდის გამოსახატავ მოვლენებს, მოქმედ პირთა ხასიათებს. მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს:

„ლეკვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს, თუნდა ხე აღია“ (40,4);

„გვანდა ქვესკნელს ჩაბრომილსა ანუ ზეცად ანაფრენსა“ (98,3):

„მოლარე უხმო, უბრძანა: „ძილია თუ უძილობა“ (103,3):

მაგალითად, „ძუსა“ და „ხვადს“ ცალ-ცალკე, თავისთავად, დამოუკიდებლად არა აქვთ პოეტური მნიშვნელობა. მაგრამ, როცა შ. რუსთაველმა ისინი ჩასვა მხატვრულ ჩარჩოში და გამოიყენა, როგორც გამოსახვის ხერხი, ანტონიმი იქცა სტილურ შესაძლებლობად, ენობრივი პოტენციის გამოვლენის იარაღად, აზრის სხარტად, მოხდენილად, ლაკონიურად და ემოციურად გადმოცემის საშუალებად.

ანტონიმები საუკეთესო საშუალებაა წინადადებათა ანტითეზური წყობისათვის, მხატვრული გამოსახვის მიზნით.

ანტონიმების დახმარებით უფრო თვალსაჩინო ხდება კონტრასტული მოვლენების შედარება-შეპირისპირება. სწორედ ამის გამოა, რომ ასე ხშირად გვხვდება ის „ვეფხისტყაოსნის“ ენაში.

ანტონიმების გადმოსაცემად შ. რუსთაველის პოემაში გამოიყენება ნაირფეროვანი სემანტიკის სიტყვები: სახელდობრ:

1. სიტყვები, რომლებიც გამოხატავენ ადამიანის მდგომარეობასა და მოქმედებას:

„პირსა და ლხინსა ორსავე ზედა მართ ვითა ხელია“ (1348,2);

„ან მა ცოცხლე, ანუ მომკალ. კირი კირსა მომიმატე“ (252,4):

2. სიტყვები, რომლებიც გადმოგვცემენ ბუნების მოვლენებს:

„რალა იგი სინათლე, რასაცა ახლავს ბნელია“ (37,3);

¹ იხ. ალ. ლლონტი, ქართული ლექსიკოლოგია, თბ., 1964, გვ. 44;
Р. А. Будагов, Введение в науку о языке, М., 1958, стр. 60.

3. წელიწადის დროს ან მისი მონაკვეთის გამომხატველ სიტყვებს:

„დღე და ღამე არ გასწყვეტდის ჩაღანა და ჩანგი ხმასა“ (1467,3);

4. სივრცის გამომხატველი სიტყვები:

„წა და იგი მოყმე ძებნე, ახლოს იყოს, თუნდა შორად“ (131,4);

5. გრძნობის გამომხატველი სიტყვები:

„ვითა სიცილი ტირილსა, მიჯობს ვაგლაზი მღერასა“ (236,4);

6. თვისება — ხარისხის გამომხატველი სიტყვები:

„მან თქვა: „ტკბილსა მწარე პპოვებს, სკობს, იქმნების რაღა ძვირად“ (879,4);

„თუ სიოცხლე მწარე მქონდა, სიკვდილი-მცა მქონდა ტკბილი“ (1305,4);

ანტონიმებით მწერალი უფრო ნათლად გვიხატავს მოვლენებს. როგორც მხატვრობაში თეთრი საღებავები უფრო ნათელი ხდება სიბნელის ფონზე, ასევე ანტონიმებით შ. რუსთაველს მეტი სინათლე შეაქვს მხატვრული ნაწარმოების საერთო ქსოვილში.

საწინააღმდეგო, კონტრასტული მოვლენები გამოხატულებას პოულობს ენაში როგორც ფორმაცვალებადი, ისე ფორმაუცვლელი სიტყვების საშუალებით.

1. ანტონიმები გადმოცემულია ფორმაცვალებადი სიტყვებით:

„შეუეჯახმე, ზედა შევსვი, მხიარული, არ მოკვენესი“ (1201,2);

„მოყვარე მტერი ყოვლისა მტრისაგან უფრო მტერი“ (1211,2);

2. ანტონიმები გადმოცემულია ფორმაუცვლელი სიტყვებით:

„შორით და ახლოთ ყველაი მართ ჩემკე მონასაბრპანია“ (405,3);

„სწორად ჰხოცდა შორს და ახლოს, თუ რას ხელსა მიაპყრობდა“ (1014,3);

„უჩვენეს, ეტყვის: „ჰხედაო ბანსა ზედა ქვე მდგომელსა?“ (1113,3);

„ვეფხისტყაოსანი“ მდიდარია ანტონიმებით. მათ აქვთ განსაკუთრებული აზრობრივი მნიშვნელობა და აღნიშნავენ კონტრასტულ სიდიდეებს, ურთიერთმიმართებებს, განყენებულ ცნებებს, თვისებებს, რაოდენობას და ა. შ. ასეთი აღნიშვნების მიზანი მხოლოდ ის არის, რომ დასახელებულ იქნეს მოვლენა და მასთან ერთად აღინიშნოს ამის საწინააღმდეგო შინაარსის სხვა მოვლენა. ამ შემთხვევაში ანტონიმები საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ ამ ორი საწინააღმდეგო მოვლენის კონტრასტული სხვაობის ხარისხი.

შ. რუსთაველი ანტონიმებს იყენებს მხატვრული სახის ემოციური ყურადღების გაძლიერების მიზნით. ანტონიმები „ვეფხისტყა-

ოსნის“ ენის ლექსიკური საშუალებაა, რომლის დახმარებითაც შ. რუსთაველი ღრმად განგვაცდევინებს აღწერილი მოვლენის, ამბისა და მოქმედ პირთა ხასიათების მორალურ-ესთეტიკურ თავისებურებებს.

ქართულ ენას აქვს იმის საშუალება, რომ ერთი და იმავე ფორმისაგან აწარმოოს საწინააღმდეგო შინაარსის სიტყვა ა რ ა პრეფიქსის დართვით. მაგალითად: დამაკმაყოფილებელი — არადამაკმაყოფილებელი, ზუსტი — არაზუსტი, თანასწორი — არათანასწორი, იშვიათი — არაიშვიათი, კეთილსინდისიერი — არაკეთილსინდისიერი, კრიტიკული — არაკრიტიკული და ა. შ. ამის ნიმუშები „ვეფხისტყაოსანშიც“ დასტურდება, ოღონდ შ. რუსთაველი ამ შემთხვევაში უპირატესობას ანიჭებს უ—ო პრეფიქს-სუფიქსს:

„სახლნი და შეილნი მომძულდეს, ვჳდი უ გ უ ლ ო თ ა გ უ ლ ი თ ა“ (1215,1);

„უსენ, გამტეხი ფიცისა, მიჩს უ ს ჯ უ ლ ო თ ა ს ჯ უ ლ ი თ ა“ (1215,3);

„ადრე სცნობ, არის იგი ემა შ ო ბ ი ლ ი, თუ უ შ ო ბ ე ლ ი“ (115,4);

ყველა ერთხმად აღიარებს, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ ქართველი კაცის მეორე ბიბლიაა და ამიტომ ჰირსა თუ ლხინში იგი ხშირად მიმართავს ამ წყაროს. ამას იყენებენ და ეყრდნობიან მწერლებიც და, პირველ რიგში, ი. ჭავჭავაძე. „გლახის ნამბობის“ ავტორი სხვადასხვანაირად მიმართავს „ვეფხისტყაოსანს“: ზოგჯერ მითითებულია წყარო, ზოგჯერ — არა. ჩვენ სწორედ ეს უკანასკნელი ფაქტი გვაინტერესებს. როგორც ადრე შენიშნეს, ზოგჯერ ილია არ ასახელებს შოთას პოემას — ნათქვამიაო — ამ ტიპის მაგალითებით კმაყოფილდება: „ქმნა მართლისა სამართლისა ხესა შეიქმს ხ მ ე ლ ს ა ნ ე დ ლ ა დ ო“, „სიმართლით მოჰრილი ხელი არ მეტკინებაო — ამბობს ჩვენი ხალხი“ (6, 84); აქ რუსთაველური და ხალხური ერთადაა: „ზოგჯერ ს ი წ ყ ნ ა რ ე გმობილი სჯობს ს ი ჩ ქ ა რ ე ს ა ქებულსაო“ — ნათქვამია“ (6, 117);¹ ამ შემთხვევაში ჩვენ განზრახ მოვიყვანეთ ილიასეული ის მაგალითები, რომლებშიც ანტონიმებია.

განვაგრძოთ დაკვირვება: ქვეთავში „პოვნა ავთანდილისაგან დაბნედილის ტარიელისა“ ვკითხულობთ:

„მან თქვა: „ტ კ ბ ი ლ ს ა მ წ ა რ ე ჰ ჰ ო ე ბ ს, სჯობს, იქნების რაცა
ძვირად

ოდეს ტურფა გაიფდეს. არღარა ღირს არცა ჩირად“ (879,3—4);

ცნობილია, რომ ტ კ ბ ი ლ ი და მ წ ა რ ე ანტონიმებია, მაგრამ ჩვენ არ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ტ კ ბ ი ლ ი-მ წ ა რ ე ანტონიმებია

¹ თ. კოპლათაძე, ზ. ჰუმბერდი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 152.

მანამ. სანამ არ ვიცით შედარების საფუძველი, ე. ი. სანამ არ ვიცით, თუ კონკრეტულად რომელ ერთგანზომილებიან ოპოზიციასთან გვაქვს საქმე. თუ შედარების საფუძველი სხვადასხვაა, ტკბილი და მწარე არ იქნებიან ანტონიმები; მაგ., სინტაგმებში „ტკბილი ენა“ და „მწარე წიწაკა“ ტკბილი-მწარე ანტონიმებად ვერ ჩაითვლება, რადგან შედარების საფუძველი სხვადასხვაა, მაგრამ ისეთ გამონათქვამებში, როგორიცაა „ტკბილი ენა“, „მწარე ენა“ იგივე სიტყვები ანტონიმებს წარმოადგენენ, რადგან შედარების საფუძველი ერთია, ე. ი. ერთგანზომილებიან ოპოზიციასთან გვაქვს საქმე. ამიტომაც სრულიად ბუნებრივად ჟღერს ზემომოყვანილი რუსთველისეული ანტონიმები „ტკბილსა მწარე ჰპოვებს“...¹

რუსთაველი იყენებს ქართული ენის მთელ ექსპრესიულ საშუალებას თავისი აზრების, გრძნობების, აზებების, მოვლენების, გმირთა ხასიათებისა და რთული სიტუაციების გადმოსაცემად. ერთ-ერთი ასეთია ანტონიმები, რომლებიც სინონიმებთან და ომონიმებთან ერთად „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის ხელში მძლავრ მხატვრულ საშუალებადაა გადაქცეული. ანტონიმები არის ენის ლექსიკური შემადგენლობის ჩვეულებრივი სიტყვები, რომლებიც ენის განსაკუთრებულ საშუალებად მაშინ ხდებიან, როცა სათქმელი შინაარსის გამოხატვაში საპირისპირო საგანს, მოვლენას, თვისებას, მოქმედებას, მდგომარეობას აღნიშნავენ². ანტონიმებითაც ახერხებს შ. რუსთაველი მეტყველების სიცხოველეს, ფერადოვნებას, ექსპრესიულობას, მოქნილობას, დინამიკურობას.

ხშირად წინადადებაში ალტერნატიული კითხვაა, რომელშიც დაპირისპირებულია ანტონიმური ცნებები. აი, რამდენიმე მაგალითი:

„ესე თქვა, თუ: „ნეტარ ღმერთო, ცხადს ახედავ, ანუ ბნელსა?“ (676,3);

თითქმის ყველა სიტყვას შეიძლება გააჩნდეს ერთი ან მეტი სინონიმი, შედარებით ნაკლები — ანტონიმი. დაპირისპირების ეს ტიპი განსაკუთრებით დამახასიათებელია ვითარებითი ზედსართავი სახელისათვის; მაგალითები:

„სხვა-და-სხვა კირი ჩემზედა არ ახალია, ძველია“ (1175,4);

„კარგი რამ მკირდეს, გიკვირდეს, ავი რა საკვირველია“ (1175,3);

ანტონიმები ხშირად თავიანთი განმაზოგადებელი მნიშვნელობისა და დიდი გამომსახველობითი ძალის გამო წარმოადგენენ საშენ

¹ იხ. ც. კეი რ ი კ ა შ ვ ი ლ ი, ანტონიმის სტრუქტურული დახასიათება: თბილისის უნივერსიტეტი გიორგი ახელედინას, 1969, გვ. 455.

² ა. ლ. გ ე ე ნ ც ა ძ ე. ანტონიმები ილია ჭავჭავაძის ენაში: თელავის პედინსტიტუტის შრომები, II, 1957, გვ. 321.

მასალას სხვადასხვა ფრაზეოლოგიური შეხამებისათვის. ეს საკითხი კარგადაა გარკვეული სპეციალურ ლიტერატურაში და ამიტომ ჩვენ მას არ ვეხებით. აქ მხოლოდ იმის აღნიშვნით დავკმაყოფილდებით, მიუვითებით შ. ლლონტის ნაშრომზე — „ვეფხისტყაოსნის ფრაზეოლოგიური ლექსიკონი“, რომელიც წარმოადგენს პირველ ცდას — გვიჩვენოს პოემის ფრაზეოლოგია რუსთაველამდელი, მისი თანამედროვე და შემდეგდროინდელი ქართული მწერლობის ძეგლებში დაცულ მასალასთან მიმართებით.

ანტონიმებად „ვეფხისტყაოსანში“ დასტურდება არსებითი სახელები (საწყისებითურთ), ზედსართავეები (მიმღებობებითურთ), ნაცვალსახელები, ზმნები, ზმნიზდებები და წარმოქმნილი სახელები. გარდა ამისა, საკმაო რაოდენობით გვხვდება ე. წ. კომპოზიტური ანტონიმები. კომპოზიტური ჰქვია ისეთ ანტონიმებს, რომლებიც საპირისპირო მნიშვნელობის ძირებისაგან შედგება; მაგ., „ავ-კარგი“ (აქედანაა ნაწარმოები საკუთარი სახელი ავკარგიანი: შეგვხვდა იმერეთში, ჩემი მეზობლის შვილს ერქვა):

1. არსებითი სახელები ანტონიმებად:

„მეფე ბრძანებს: „მართალ იყო ასული და ჩემი ძეო“ (119,1);

„დღე და ღამე იგონებდა საყვარელსა მასვე მისსა“ (184,4);

„თუცა ჰმართებს დედაკაცსა მამაკაცისა დიდი კრძალვა“ (415,1);

„თუ სიციოცხლე მწარე მქონდა, სიკედელი-მცა მქონდა ტყბილი“ (1305,4);

ს ა წ ყ ი ს ე ბ ი :

„ზოგი თქმა სჯობს არა-თქმასა, ზოგი თქმითაც დაშავდების“ (753,3);

„დღე ერთ გარდახდა, პურობა, სმამა იყო, ხილობა“ (57,1);

„მე თუ ღრომდის არ მოვიდე, გლოვა გმართებს, არ სიცილი“ (170,4);

2. ზედსართავი სახელები ანტონიმებად:

„თქვენნი თათბირი ავიცა სხვისა კარგისა მკობია“ (39,2);

„ბოროტიმცა რად შეექმნა კეთილისა შემოქმედსა!“ (114,4);

„მე უხუცესმან უმცროსთა კაცი დავსთხოვე ქენებით“ (207,1);

„სამსა დღესა დარბაზს ვიყავ, არ ცოცხალი, არცა მკვდარი“ (356,1);

მ ი მ ღ ე ო ბ ა :

„ასრე სცნობ, არის იგი ყმა შობილი, თუ უშობელი“ (115,4);

„ჩვენ, დამზრალნი აქანამდის, აწ გავხედით და უზრობლად“ (1448,4);

(დამზრალი ნიშნავს ყინვისაგან მომწვარს, დაზრვა — მოყინვა).

8. ნაცვალსახელები ანტონიმებად:

„შენ მას ჰგავ და ი გ ი შე ნ გგავს, თქვენ ანათობთ მთად და ბარად“ (956,2);
„მ ე სიკვდილსა მოველოდი, შე ნ სიკოცხლე გამიწამე“ (135,3);

4. ზმნები ანტონიმებად:

„წახლა ჩემი კირნახული, ვერ მო ვ ი მ კ ე, რაცა ვ ს თ ე ს ი“ (1201,4);
„იგი წახდების, სხვა მო ვ ა ტურფასა საბაღნაროსა“ (36,3);

5. ზმნიწედები ანტონიმებად:

„ეპართ უმოყვრესნი მე და შენ ყოველთა პ ა ტ რ ო ნ-ყ მ ა თ ა ს ა“ (156,1);
„წა და იგი მოყმე ძებნე, ა ხ ლ ო ს იყოს, თუნდა შ ო რ ა დ“ (131,4);
„ერთი ა ლ მ ა, ერთი ჩ ა ლ მ ა, უგზოდ მივლენ შამბთა ეჩით“ (951,2);

კომპოზიტები ანტონიმებად:

„სმა-ჰამა — დიდად შესარგი დება რა სავარგულია?!“ (51,3);
„ღედოფალმან მათ ც ო ლ-ქ მ ა რ თ ა თვითო ხელი დაუქირა“ (1637,1);¹

ანტონიმური ძირები, რომლებიც კომპოზიტის კომპონენტებია. შეიძლება „და“ კავშირითაც შეუერთდნენ ერთმანეთს:

„იქით და აქეთ მომიხდეს, მახვრიტეს სახვერტელია“ (359,1).

საგულისხმოა ერთი მომენტი: „ვეფხისტყაოსანში“ ანტონიმებად გამოყენებულია არა მარტო ფორმაცვალებადი და ფორმაუცვლელი სიტყვები, მეტყველების სხვადასხვა ნაწილები, არამედ პრეფიქსებიც კი. ამ მხრივ ჩვენს ყურადღებას იპყრობს მ ი და მ ო საპირისპირო მნიშვნელობის ზმნისწინები, რომლებიც ზმნასთან ერთად გადმოგვცემენ საიქითო და სააქეთო ორიენტაციას. შ. რუსთაველი აღნიშნულ ზმნისწინებს ხმარობს დამოუკიდებლად, ზმნის გარეშე, ზმნის მნიშვნელობის გასაძლიერებლად.

პოემაში მ ი და მ ო ანტონიმური ზმნისწინების ხმარების რვა შემთხვევა დასტურდება, ჩვენ სამიოდე მაგალითს მოვიყვანთ:

„ვით კაკაბი არწივთა ქვეშე მ ი და მ ო ძრწებოდა“ (233,2);
„ველარ გარდესწრნეს, გარდუხლტა მტერთა მ ი და მ ო მღწელი“ (1043,3);
„უმისეამისოდ ცუდნია ჩემგან მ ი და მ ო რბენანი“ (1474,4);

შ. რუსთაველი ანტონიმებს ოსტატურად იყენებს. მგოსანთ-მგოსნის ხელში ქართული ენის ეს შესანიშნავი შესაძლებლობა მაქსიმალ-

¹ შ. რ. უ. ს. ა. ვ. ე. ლ. ი, „ვეფხისტყაოსანი“, სასკოლო გამოცემა, ტექსტი გამო-
საცემად მოამზადა, შესავალი, განმარტებანი და კომენტარი დაურთო ნ. ნათაძემ,
თბ., 1974; დ. კ. ო. ბ. ი. ძ. ს. აზრით, მ ი და მ ო ერთად უნდა დაიწეროს, და იგი
ნიშნავს ირგვლივ, გარშემო და არა აქეთ-იქით ს. იხ. დ. კ. ო. ბ. ი. ძ., „ვისრამი-
ნის“ და „ვეფხისტყაოსნის“ საკითხები: „ლიტ. გაზეთი“, 17.09.65, გვ. 3.

ლურადაა გამოყენებული. სწორედ ანტონიმების საშუალებით ახერხებს შ. რუსთაველი პოემის ენობრივი მხარის გამდიდრებას, ანიჭებს მას განსაკუთრებულ ემოციურობას, გამომსახველობას, სასაუბრო ენისათვის დამახასიათებელ სიმსუბუქეს, კაზმულობას, ანტონიმებით უფრო ნათლად, მკაფიოდ, გასაგებად, ხატოვნად გადმოიცემა აზროვნების შედეგი, საგნებისა და მოვლენების შეპირისპირებით მიღებული სწორი დასკვნა¹.

შ. რუსთაველის მხატვრულ ენას ოთხი ნიშანი ახასიათებს. აზრიანობა, სინათლე, კეთილშობილება და სიმშვენიერე ანუ სიტურფე². ამათ უნდა დაემატოს ე ნ ა მ ზ ე ო ბ ა. ეს ამავე დროს არის ნიშნები ენის ესთეტიკური კულტურისა, რომელიც უმაღლეს დონეზეა აყვანილი „ვეფხისტყაოსანში“. სინონიმებს, ომონიმებსა და ანტონიმებს, სხვა ნაირფეროვან ლექსიკურ და გრამატიკულ საშუალებებთან ერთად, თავისებური წვლილი შეაქვთ რუსთაველის მხატვრული ენის აზრიანობაში, სინათლეში, კეთილშობილებაში, სიმშვენიერე-სიტურფესა და ენამზეობაში.

განვაგრძოთ დაკვირვება: ქვეთავში „პოვნა ავთანდილისაგან დაბნედილის ტარიელისა“ ვკითხულობთ:

„მან თქვა. „ტ კ ბ ი ლ ს ა მ წ ა რ ე პოეებს, სჯობს იქნების რაცა ძვირად:
ოდეს ტურფა გაიფედეს, არღარა ღირს არცა ჩირად“ (879, 3—4);

ანტონიმები შ. რუსთაველის ენას ამდიდრებენ, აძლევენ შესაძლებლობას უფრო ზუსტად გადმოსცეს აზრი, მისი უმნიშვნელო ელფერიც კი და მთქმელის დამოკიდებულება იმ საგნის შესახებ, რომელზეც მსჯელობა მიმდინარეობს. ეს არის დიდებული პოეტის ხელში მშვენიერი სტილისტიკური საშუალება, რომლის მომარჯვებითაც იგი ღრმად გვახედებს მოქმედ პირთა სულიერი ცხოვრების შინასკენლში. სწორედ ანტონიმთა მომარჯვებითაც აღწევს შ. რუსთაველი მეტყველების გამომსახველობითი და შესაბამისად ზემოქმედებითი ძალის გაძლიერებასაც. მართალია, პოეტის მიერ შერჩეული ანტონიმური წყვილები ყოველთვის არაა ლოგიკური თვალსაზრისით დაპირისპირებული ცნებები და სიტყვა-გამოთქმები, მაგრამ მათში ასეთ შემთხვევაშიც კი ემოციურ-ესთეტიკური დაპირისპირებულობა ნათლად იგრძნობა, სახეზეა...

იშვიათად, მაგრამ მაინც ანტონიმები ცხოველთა სახელებშიც გვაქვს. მაგ., კატა და თაგვი, მგელი და კრავი, მგელი და ცხვარი. მოვიგონოთ „ვეფხისტყაოსნის“ უკანასკნელი სტრიქონები:

¹ ალ. ლ ლ ო ნ ტ ი, ქართული ლექსიკოლოგია, 1964, გვ. 44.

² გ. ნ ა დ ი რ ა ძ ე, რუსთაველის ესთეტიკა, 1958, გვ. 336.

„ავთა მქნელნი დააშინნეს, კრავნი კრავთა ვერ უწოდეს,
შიგან მათთა საბრძანისთა თ ხ ა და მ გ ე ლ ი ერთად სძოდეს“ (1595,3—4).

რუსთაველი იყენებს ქართული ენის მთელ ექსპრესიულ საშუალებას თავისი აზრების, გრძნობების, ამბების, მოვლენების, გმირთა ხასიათებისა და რთული სიტუაციების გადმოსაცემად. ერთ-ერთი ასეთია ანტონიმები, რომლებიც სინონიმებთან და ომონიმებთან ერთად „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის ხელში მძლავრ მხატვრულ საშუალებადაა გადაქცეული, ანტონიმები არის ენის ლექსიკური შედგენილობის ჩვეულებრივი სიტყვები, რომლებიც ენის განსაკუთრებულ საშუალებად მაშინ ხდებიან, როცა სათქმელი შინაარსის გამოხატვაში საპირისპირო საგანს, მოვლენას, თვისებას, მოქმედებას, მდგომარეობას აღნიშნავენ. ანტონიმებითაც აღწევს შ. რუსთაველი მეტყველების სიცხოველეს, ფერადოვნებას, ექსპრესიულობას, მოქნილობას, დინამიურობას. ხშირად წინადადებაში ალტერნატიული კითხვაა, რომელშიც დაპირისპირებულია ანტონიმური ცნებები. აი, რამდენიმე მაგალითი:

„მოლარე უხვო, უბრძანა: „ძილია თუ უძილობა?“ (103,3);

„ესა თქვა, თუ „ნეტარ, ღმერთო, ცხადსა ეხედავ, ანუ ბნელსა?“ (676, 3).

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ომონიმები ისე, როგორც სინონიმები, დაკავშირებულია მნიშვნელობის მიმართებასთან, სწორედ ამით აიხსნება ის, რომ ერთი და იმავე მრავალმნიშვნელობის მქონე სიტყვას შეიძლება ჰქონდეს რამდენიმე სინონიმი ან ანტონიმი, რომელთა რაოდენობა ემთხვევა სინონიმთა რაოდენობას. ამ ასპექტში უდავოდ საყურადღებოა პროფ. იური სტეფანოვის აზრი, რომელიც გამოთქმულია მის წიგნში „ზოგადი ენათმეცნიერების საფუძვლები“ (1975), იმის შესახებ, რომ ანტონიმების განხილვა და კვლევა უნდა მიმდინარეობდეს სინონიმებთან მჭიდრო კავშირში, რომ ანტონიმური წყვილის თითოეულ სიტყვას შეიძლება ჰქონდეს თავისი საკუთარი სინონიმური რიგი, ხოლო შემდეგ ამ სინონიმური რიგებიდან კიდევ შესაძლებელია მათი დაწყვილება ანტონიმებად. ამ თვალსაზრისითაც განხილული მხატვრული ლიტერატურის ნიმუშები მეტად საინტერესო სურათს მოგვცემს.

შ. რუსთაველი ანტონიმების შერჩევისას მხედველობაში იღებს სიტყვის მნიშვნელობათა განშტოებას (დიფერენციაციას).

დასასრულ, მკითხველის ყურადღებას გავამახვილებთ „ვეფხისტყაოსნის“ ერთ ტაეპზე; ეს არის:

„ვ ა რ დ თ ა და ნ ე ხ ვ თ ა ვიანთვან მზე სწორად მოეფინების“ (50,1);

ხაზგასმული სიტყვები ამ შემთხვევაში ანტონიმებია. ყველამ ვიცით, ვარდი რა არის. „ეკლიანი ბუჩქი, რთული ფოთლებითა და ლამაზი, სურნელოვანი ფართოფურცლიანი ყვავილებით; ამ ბუჩქის ყვავილი“ (ქეგლ 4,24); ნ ე ხ ვ ი კ ი ზოგიერთ მკითხველს თუ მკვლევარს შეცდომით ფუნე ჰგონია. მაგრამ ეს ასე არ გახლავთ. შ. რუსთაველი გენიალური პოეტია და მშვენივრად იცის, რომ ვ ა რ დ ს უნდა დაუპირისპირო მეორე ყვავილი, რომელიც ა რ ა რ ი ს ვ ა რ დ ი, ე. ი., რომელიც პირველის (ე. ი. ვარდის) ანტონიმია. ღიახ, ყვავილი და არა წუნწუხი ან ესკანდერი! მართლაც, ნ ე ხ ვ ი, როგორც ეს დიდი ხანია კარგად აქვთ გარკვეული რუსთველოლოგებს, ვარდის მსგავსი ყვავილია უსიამო სუნისა. ამიტომაც ახსენებს რუსთაველი მას ვარდთან ერთად. გურიაში დღესაც ამ სახელით იცნობენ აღნიშნულ ყვავილს. კახეთში კაცს, რომელსაც გარეგნობით არა უშავს, მაგრამ სხვა არ უქნია ღმერთს, თურმე ასე მიმართავენ ხუპრობით: „ნეხვი ყვაილიო“¹, ნეხვი კასეთშიაც ყვავილია¹.

ამგვარად, შ. რუსთაველი თავის „ვეფხისტყაოსანში“ ზშირად იყენებს ანტონიმებს მხატვრული მიზნებისათვის. პოეტი კარგად ერკვევა კონტრასტულ მოვლენებში და საგანთა თუ ცნებათა დაპირისპირებით შთამბეჭდავ სახეებს ქმნის.

¹ დაწვრილებით იხ. ტ. კ ა ნ ტ უ რ ი ა. „არ ნეამოკლოს ქართული“: ჟურნ. „ციცქარი“, 1974, № 6, გვ. 137—138.

ანტონიმთა გამოყენების ზოგი თავისებურება ი. ჰავჭავაძის ნაწარმოებში

ი. ჰავჭავაძის ენასა და მის ადგილს სალიტერატურო ენის ისტორიაში ბევრი მკვლევარი ეხებოდა (ივ. ჯავახიშვილი, ა. შანიძე, არნ. ჩიქობავა, შ. ძიძიგური, ივ. ჭავჭავაძე, გ. შალამბერიძე, ივ. გიგინეიშვილი, ქ. ძოწენიძე...) მაგრამ, როგორც სწორად მიუთითებდნენ სულ ახლახან მკვლევრები, საკითხი იმდენად რთულია, რომ იგი საბოლოოდ ამოწურულად ვერ ჩაითვლება. ამის საილუსტრაციოდ საკმარისია კაცმა გადაიკითხოს ის გამოკვლევა, რომელიც ახლახან დაიბეჭდა და რომლის ავტორებიც არიან ნიჭიერი ენათმეცნიერები — თინა კოპლატაძე და ზურაბ ჭუმბურიძე. ავტორების მიზანს სრულიადაც არ შეადგენდა, მოეცათ იმის ანალიზი, თუ როგორაა წარმოდგენილი ილიას ენაში ანტონიმები, მაგრამ ისინი გაეკრით მაინც ეხებიან ამ საკითხს და მეტად საგულისხმო დასკვნებს გვთავაზობენ. მათი სიტყვით, ილიამ კარგად იცის ანტონიმების მაღლი და ხშირად მიმართავს მათ. ამავე დროს, ახლებურად აწარმოებს და ახლებურად იყენებს მათ. ილიამდე ქართულ მწერლობაში არ გვხვდება ანტონიმთა ისეთი უხვი და მარჯვე გამოყენება (ბერი და ერი, ჭაბუკი და მხცოვანი, ახალი და ძველი, გუშინდელი და დღევანდელი — 3,199, დიდი და პატარა, ყრმა და ხნიერი, სწავლული და უსწავლელი, მაღალი თუ მდაბალი, ნაცნობი თუ უცნობი, მახლობელი თუ შორეული — 4,221).

მკვლევართა სიტყვით, ილიას ენის ლოგიკური სიმწყობრე, ილიას პოლემიკის სიბასრე დიდად არის დავალებული ანტონიმურ წყვილთა სიუხვისაგან. ამ მოსაზრების დამამტკიცებლად თ. კოპლატაძე და ზ. ჭუმბურიძე იხსენებენ ილიას სიტყვას, გრიგოლ ორბელიანის დასაფლავებაზე წარმოთქმულს: „მისმა წარჩინებულმა სახელმა შეპკრიბა აქ ყოველი წარმომადგენელი ჩვენის ქვეყნისა. აქ არიან ქალი და კაცი, უცნობი და ნაცნობი, ნათესავი და უცხო, მოხუცი და ჭაბუკი, ღარიბი და მდიდარი, სოფლელი და მოქალაქე, მცირე და დიდი, გლეხი და მუშაკი, რათა ერთად, შეერთებულის გლოვით ამ უკანასკნელს ეამს საქართველოს ერი, მაგათგან ესეთის ერთობით წარ-

მოდგენილი, გამოეთხოვოს თავის სასიქადულო კაცს, სახელოვანს შვილს, სიტყვა-მაღალს მოძღვარს, საუკუნოდ ჩვენთვის დადუმებულსა, საუკუნოდ ჩვენგან წასულსა“ (3,247).

მეტად საინტერესო დაკვირვება უწარმოებიათ ავტორებს ილიასეულ ლექსიკურ ანტონიმებზე. ისინი მაგალითისათვის იღებენ „ჰო“ და „არა“ მიგებითს ნაწილაკებს. „ამ ანტონიმურ წყვილს, — წერენ თ. კოპლატაძე და ზ. ჭუმბურიძე, — ილია ხშირად მიჰმართავს, ზოგად სიტყვასაც აკეთებს „ჰოარაობა“ და ასეთ მსაზღვრელ-საზღვრულს გვაწვდის: „ჩხირკედელაობის ჰოარაობა“ (3,202). მიგმართოთ სხვა მაგალითებსაც: „ზოგი ჰო ს იძახის, ზოგი არა ს, ერთნაირის სიცხადითა და რიხითა“ (5,188), „საცა „ჰო ა“ სათქმელი, იქაც „არა“ სთქვა“ (4,80). „არც თავი აქვს, არც ბოლო, არც „ჰო“ არც „არა“ (3,213).

თ. კოპლატაძე და ზ. ჭუმბურიძე ილიას შემოქმედებითი პროდუქციის სკრუპულოზური ანალიზის შედეგად იმ დასკვნამდე მივიდნენ, რომ „კაცია-ადამიანის?!“ ავტორი აპირისპირებს კეთილსა და ბოროტს, ჰირსა და ლხინს, მართალსა და ტყუილს, ხორცსა და სულს, ხორციელ თვალსა და სულიერ თვალს („აქ ხორციელ თვალს ვერას გააჭრევიანებ, სულიერი თვალი უნდა“ — 3,132), სიტყვასა და საქმეს, ქებულსა და დაწუნებულს, მექომაგესა და მეწინააღმდეგეს. ყველა ეს ანტონიმები გამაგრებელია ენის ზოგადი განვითარებით, განსაკუთრებით „ვეფხისტყაოსნის“ ტრადიციით. ოდნავ განსხვავებულია ასეთი ანტონიმები: ბარაქალა და ოლოლო („არც ბარაქალა უნდა ამ საქმესა და არც ოლოლო“ — 7,463). ესაა ილიას საინტერესო და წარმატებული ცდა ლიტერატურულ სამფლობელოში აიყვანოს ხალხური ენის მარგალიტი, — მიუთითებენ მკვლევარები.

საგანგებოდ ჩერდებიან ავტორები საკუთრივ ილიასეულ ანტონიმებზე, ე. წ. სტილისტიკურ ანუ კონტექსტურ ანტონიმებზე. ამ წყვილებს ანტონიმური იერი მხოლოდ ილიას ენაში აქვთ, სიტუაციის კვალობაზე. ამის საილუსტრაციოდ თ. კოპლატაძესა და ზ. ჭუმბურიძეს მოჰყავთ შემდეგი მაგალითები: „ვამ იმ ხალხს... საცა „მე“ ხშირია და „ჩვენ“ იშვიათი“ (3,76). „ამ საქვეყნოდ მიდრეკილმა გრძნობამ ალაფრთოვანა სიტყვა და სრულიად ჩააჩუმა უგუნური „მე“ და ცხოველმყოფელი „ჩვენ“ მთელის თავის მიმზიდველის სიკეთით მოედანზე გამოიყვანა“ (5,155). „ამისთანა მწერალი გულდაწყვეტილი უნდა მიადგეს მათხოვარსავით საკუთარი ტვინის სადგურს; რომელსაც ზოგი უმართლოდ თავს ეძახის, და ზოგი სამართლიანად გოგრას“ (5,57). „აზრი საქმეა ჭერ განუხორციელებელი და საქმეც აზრია უკვე განხორციელებული“

(3, 204), „უწინდელს ჩვენს გაწვრთნას ცოდნა აკლდა და ეხლანდელს ჩვენს ცოდნას ხასიათის თვისების გაწვრთნა აკლია“ (4, 237). „ეს იყო გამეცნიერებული სარწმუნოება და გასარწმუნოებელი მეცნიერება“ (4, 253). „ეგ ჰკუის დამკითხველი კაცია და არა გულისა, გულისთქმისა“ (3, 176).

სამართლიანად მიუთითებენ ნაშრომის ავტორები, რომ ეს ანტონიმები ილიას ერთხელ კიდევ წარმოგვიდგენენ უბრწყინვალეს მექართულედ. ამ მხრივ იგი რუსთაველს გვაგონებს. ილია ანტონიმების მომარჯვებით კიდევ ერთ ფერს უმატებდა სიტყვას, აძლევდა მას მეტ ჟღერადობას, ექსპრესიულობას; ილია ანტონიმებს აწარმოებს უთავსართითაც (უშნო-შნო, მართებული-უმართებულო, გამოსადეგი-გამოუსადეგარი და სხვ.) და არა უარყოფითი ნაწილაკებითაც (ხილული-არა-ხილული, რწმენა-არარწმენა, მყოფობა და არა-მყოფობა...)¹.

მიუხედავად იმისა, რომ ილიას ენაში ანტონიმები სპეციალურად შეისწავლა დოც. ალ. გვენცაძემ, როგორც თ. კობლაძისა და ზ. ჭუმბურიძის დაკვირვებამაც დაადასტურა, ჯერ კიდევ საკმაოდაა ისეთი საკითხები, რომლებიც საკვლეფია და, ვფიქრობთ, მათს სკრუპულოზურ შესწავლას გარკვეული ენათმეცნიერული ინტერესები ექნებათ საერთოდ ქართული ლექსიკოლოგიისათვის.

არავისათვის სადავო არ არის ის ფაქტი, რომ მწერლები ანტონიმებს იყენებენ კონტრასტული მოვლენების დასახატავად. ეს კი აძლიერებს მკითხველისა და მსმენელის შთაბეჭდილებას და წინადადებით გამოთქმულ აზრს მეტი ემოციურობა, მკაფიოება და მოქნილობა ენიჭება.

ქართველი მწერლების, მხატვრული სიტყვის ოსტატების წინადადებებზე, ფრაზებზე, პერიოდებზე, მსჯელობის თანამიმდევრობასა და სურათებისა და მოვლენების აღწერაზე დაკვირვება ანტონიმებთან დაკავშირებით უდავოდ ადასტურებს იმ აზრის სისწორეს, რომელიც პირველად განავითარა სახელგანთქმულმა შვეიცარიელმა ენათმეცნიერმა ფერდინანდ დე სოსიურის მოწაფემ და მისმა მოადგილემ ეენევის უნივერსიტეტში ენათმეცნიერების კათედრაზე — შარლ ბალიმ. ეს უკანასკნელი კი თავის საინტერესო წიგნში „ფრანგული სტილისტიკა“ წერდა: „ჩვენს შეგნებაში აბსტრაქტული ცნებები წყვილ-წყვილად არის დალაგებული, ამასთან ასეთი წყვილის თითოეული სიტყვა ასე თუ ისე ყოველთვის იწვევს მეორე

¹ თ. კობლაძე, ზ. ჭუმბურიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 160—161.

სიტყვის წარმოდგენას. ამიტომ, როდესაც ამა თუ იმ სამეტყველო ფაქტის მაიდენტიფიცირებელ სიტყვას ვარჩევთ, უნდა გავითვალისწინოთ, მოეპოვება თუ არა ამ სიტყვას ლოგიკური ანტონიმი... აბსტრაქტული სიტყვა, რომელიც სპონტანურად იწვევს წარმოდგენაში თავის ანტონიმს ანუ თავის „წყვილელს“, თითქმის ყოველთვის შეიძლება გამოყენებულ იქნეს მისი სინონიმური სიტყვებისა და გამოთქმების იდენტიფიკაციისათვის¹.

ვიმეორებთ, ეს აზრი ქართული ენის მასალაზეც ხელშესახებია. მართლდება.

¹ Ш. Б а л л и, Французская стилистика, М., 1961, стр. 139—140.

ანტონიმიის გადმოცემის საშუალებანი მხატვრულ ნაწარმოებში

ლექსიკაში ანტონიმების ძირითადი გამომსახველობითი საშუალებანი სხვადასხვა სახის დაპირისპირების ჩვენებაა. ანტონიმები წარმოგვიდგენს დაპირისპირებულთა განუყოფელ მთლიანობას.

უნდა აღინიშნოს, რომ თუ კი ანტონიმია აბსოლუტური ცნებაა, თვით ანტონიმები (ე. ი. მათი რეალიზაცია ენაში) — შედარებითი ცნებაა. აქედან ანტონიმთა დაყოფა ორ ნაწილად — ენობრივ და კონტექსტურ ანტონიმებად. პირველი ენაში გამოიყენება ფართოდ და რეგულარულად, მე-2 — განსაზღვრულ კონტექსტში: ისინი წარმოიქმნებიან სიტყვათაგან კონტექსტში და არც თუ ისე იშვიათად მწერლის ინდივიდუალური შემოქმედების ნაყოფს წარმოადგენენ. როგორც ლექსიკის სხვა კატეგორია (პოლისემია, ომონიმია, სინონიმია და სხვ.), ანტონიმიაც ხშირად გამოიყენება ენაში ერთ-ერთ გამომსახველობით საშუალებად. ამასთან ანტონიმთა გამომსახველობითი ფუნქციები განისაზღვრება უმთავრესად თვით ანტონიმთა ტიპებით, რაზეც ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი.

დაპირისპირებულ წყვილთა გახაზვით ანტონიმური ცალები ერთმანეთს ლოგიკურად გამორიცხავენ. ერთი სიტყვა მეორის მიერ დამატებითს დახასიათებას ლეზულობს, რომელიც მას უპირისპირდება; მაგ., „დ ა რ შ ი თუ ა ვ დ ა რ შ ი მამაკაცები ყანასა თუ ვენახში მუშაობდნენ“ (ს. კლდ.), „ცუგრი გრძნობდა, რომ ეს გააწყრომა კი არა, უფრო ალერსი იყო“ (ს. კლდ.), „გ ა მ ს ვ ლ ე ლ ი უფრო მეტი იყო, ვიდრე გ ა მ ო მ ს ვ ლ ე ლ ი“ (რ. ჯაფ.), „მიდიოდნენ ხელკალათიანი ქალები, თ ა ვ ს ა ფ რ ი ა ნ ე ბ ი, უ თ ა ვ ს ა ფ რ ო ნ ი“ (რ. ჯაფ.), „მათ შორის ახალგაზრდებიც იყვნენ, გ ა თ ხ ო ვ ი ლ ე ბ ი ც, გ ა უ თ ხ ო ვ რ ე ბ ი ც“ (რ. ჯაფ.),

„შენ მედეაც გერქვა, იცი მისი ზრახვა,
გასქერ ისევ უბედობა და ბინდბუნდი!
თუ დასტოვებ ისევ კოლხეთს და თუ წახვალ,
მ წ უ ხ ა რ ე ბ ა ვ, ს ი ხ ა რ უ ლ ა დ დამიბრუნდი!“ (კ. კალ.).

საინტერესოა, რომ ერთ სიტყვას შესაძლოა ჰქონდეს რამდენიმე ანტონიმი, მაგრამ შედგენილ ტერმინებში შესვლისას სიტყვები კარგავენ თავიანთ ანტონიმებს; მაგ., „თ ე თ რ ი კბილი, შ ა ვ ი კბილი სიცილის დროს გამოჩნდება“ (ანდაზა), აქ თეთრი—შავი ანტონიმებია, მაგრამ წინადადებაში: „ყოველ ამას შ ა ვ ი ჰქირი დაერთო და მთელი ქვეყანა შეაძრწუნა“ (ი. ჰავკ.), სინტაგმას შ ა ვ ჰ ქ ი რ ს თავისი ანტონიმი არა აქვს, რადგან თ ე თ რ ი ჰ ქ ი რ ი არ არსებობს.¹

ანტონიმებს უდიდესი მნიშვნელობა აქვთ სემანტიკის თეორიასა და ლექსიკოგრაფიულ პრაქტიკაში (მაგ., სიტყვის მნიშვნელობის აღწერა ანტონიმთა დახმარებით განმარტებით სიტყვებში). ანტონიმების საშუალებით ადვილად აიგება ფრაზები და წინადადებები ისეთი სიტყვებით, რომლებიც გამოხატავენ საპირისპირო მნიშვნელობებს, თავისთავში შეიცავენ დაპირისპირებულთა ერთიანობასა და მთლიანობას. ვ. ი. ლენინი ნაშრომში „დიალექტიკის საკითხებისათვის“ სწორედ ამის გამო მიუთითებდა: „ერთიანის გარება და მისი წინააღმდეგობრივი ნაწილების შემცენება... არის დიალექტიკის დ ე დ ა ა რ ს ი (ერთ-ერთი „არსება“, ერთ-ერთი ძირითადი, თუ ძირითადი არა, თავისებურება ანუ ნიშანი)“.²

„ანტონიმები ენის ძალიან ძლიერი სტილური საშუალებაა, რომლებიც გამოიყენება კონტრასტისა და ანტითეზისის გადმოსაცემად ორატორულ და პოეტურ მეტყველებაში.“³ სწორედ ანტონიმთა სემანტიკური ბუნება იძლევა საშუალებას მათი გამოყენებისა გამომსახველობითი მიზნით. ეს გამომსახველობითი მხარე კი დამოკიდებულია იმაზე, თუ რომელ ჯგუფს მიეკუთვნება ანტონიმები სტრუქტურულად. ბუნება და საზოგადოებრივი ცხოვრება მდიდარია წინააღმდეგობებით; დაპირისპირებულთა ერთიანობა და ბრძოლა ხომ დიალექტიკის მთავარი კანონია! მარქსისტული დიალექტიკა ერთმანეთისაგან ასხვავებს ცნებებს: დ ა პ ი რ ი ს ჰ ქ ი რ ე ბ ა, წ ი ნ ა ა ლ მ დ ე გ ო ბ ა. ჯერ კიდევ ფ. ენგელსი წერდა: „დ ა პ ი რ ი ს ჰ ქ ი რ ე ბ ა — თუ ნივთი შეპყრობილია დაპირისპირებით, მაშინ ნივთი თავის თავთან წინააღმდეგობაში იმყოფება, იგივე ითქმის მის აზრობრივ გამოსახულებაზე. მაგალითად, ის გარემოება, რომ ნივთი ერთსა და იმავე დროს იგივე რჩება და ამასთანავე მუდმივად

¹ ენათმეცნიერების შესავლის საკითხები, გ. ა ხ ვ ლ ე დ ი ა ნ ი ს რედაქციით, თბ., 1972, გვ. 152—153.

² ვ. ი. ლ ე ნ ი ნ ი, თხზ., ტ. 38, გვ., 371.

³ А. А. Реформатский, Введение в языкознание, М., 1967, стр. 98.

იცვლება კიდევაც, რომ თავის თავში მას აქვს „მდგომარეობისა“ და „ცვალებადობის“ დაპირისპირება, წინააღმდეგობა¹ (ხაზი ჩვენია — რ. შ.).

მაგრამ უნდა შევნიშნოთ, რომ ლინგვისტიკაში ცნებები დაპირისპირება და წინააღმდეგობა ფილოსოფიური აზრით კი არ იხმარება, არამედ სინონიმური გაგებით, ერთი მეორის ნაცვლად. წინააღმდეგობის ცნება რომ დაპირისპირების ცნებებს შეიცავს, ეს ნათლად ჩანს ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონიდანაც, სადაც ამ ცნების მეორეგვარი ახსნა ასეა წარმოდგენილი: „ერთმანეთის საპირისპირო, ერთმანეთის გამომრიცხველი მოვლენების ერთდროული არსებობა“ (ტ. მე-8, 112).

ეს დაპირისპირება რელიეფურად ჩანს მხატვრულ ნაწარმოებშიც. აეილოთ, მაგ., კოლა ლომთათიძის მოთხრობის „სახჩჩობელას წინაშე“ ერთი ადგილი, სადაც ნათქვამია: „...ყველაფერი გათავდება. იყო კაცი და აღარ არის კაცი! და წავა კვლავ ცხოვრება თავის გზით; მომავალ ზამთარს კვლავ შეცვლის გაზაფხული. მორცხვი ია კლდემაშოსილი ღიმილით გაუცინებს გამაცოცხლებელ მზის სხივებს. გაყინულ გულში კვლავ შეიტანს სითბოს, კვლავ გამაცოცხლებელ სიყვარული და მხიარული სიმღერა კვლავ გაისმის არე-მარეში... ვერ გავიღვიძებ მხოლოდ მე, დამახინჯებული სახით და სახჩჩობელას თოკით კისერში, მე, რომელსაც ერთი თვის შემდეგ 25 წელი შემისრულდებოდა, რომელსაც არც მაციებს, არც მაციხლებს, არც წელი მტკივა, არც გული, რომელსაც მიყვარს და მწყურია სიცოცხლე; არ ვიქნები მე, მე, რომელიც სახჩჩობელას თოკით კისერში, სახე—დაღრეჯილი, ენა—გადმოგდებული, თვალებ—გადმოცვენილი და ხელებ შეკრული გულალმა ვეგდები მიწაში უშნოთ, ულაზათოთ“². ეს ვრცელი ამონაწერი იმპიტომ მოვიყვანეთ, რომ, ჩვენი ღრმა რწმენით, სწორედ აქ ჩანს ანტონიმ-ანტითეზის ფუნქცია მხატვრულ ნაწარმოებში, მათი სტილისტიკური დანიშნულება. ამ ღრმა ფსიქოლოგიური ხასიათის ნაწარმოებში დიდი ზომიერებით, მაგრამ საინტერესო პოეტური ტაქტით არის წარმოდგენილი ის ფსიქოლოგიური ბრძოლა, დაპირისპირება, რომელიც სიკვდილის შიშით გამოწვეულ გრძნობასა და მეგრძოლის რწმენას შორის გამართულა. სიკვდილმისჯილი ჯეირან ვარდოსანიძე მწვავედ გრძნობს სიცოცხლის დასასრულის მოახლოებას³. ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილი ციტატა არის სიკვ-

¹ ფ. ენგელსი, ანტი-დიურინგი, თბ., 1950, გვ. 414.

² კ. ლომთათიძე, თხზ., ტ. I, თბ., 1970, გვ. 85—86.

³ ს. კილაია, ლიტერატურული წერილები, თბ., 1949, გვ. 77—80.

დილ-სიცოცხლის, ყოფნა-არყოფნის ზღურბლზე მყოფი ადამიანის უკანასკნელი ღალადისი, მონოლოგი იმ ადამიანისა, რომელშიც იბრძვის ორი გრძნობა — სიცოცხლისა და სიკვდილისა, გმირობისა და სიმხდალისა, რევოლუციონერისა და არარევოლუციონერისა: „დღეს მე გარკვევით გავარჩიე ჩემში ორი ადამიანი, ორი სამყარო“, ამბობს ის. კონტრასტი, დაპირისპირება კიდევ უფრო რთულდება შემდეგ, როცა ჭეირან ვარდოსანიძე ერთმანეთს ადარებს, უპირისპირებს მდიდრებსა და ღარიბებს; მდიდრებს ფულები აქვთ და ღმერთიც მათს მხარეზეა, ისინი მაღალ ოთახებში სჩადიან დაბალ საქმეებს, რყენიან ლამაზ მოსამსახურე გოგონებს, მათ გაქურდეს, გაძარცვეს უბედურნი, ტყავი გააძვრეს მუშებს; „ბედნიერი ხართ თქვენ, მაგრამ ჩემს სახრჩობელას მე არ გავცელი თქვენს ბედნიერებაზე“. ეს უკანასკნელი ფრაზაც ხომ, სხვას რომ ყველაფერს თავი დაეანებოთ, ანტონიმური და ანტითეზური აგებულებისა!

მხატვრულ ნაწარმოებებში გვხვდება გაუშლელი და გაშლილი ანტონიმები. პირველ შემთხვევაში ადგილი აქვს ცალკეული ანტონიმების გამოყენებას, მეორეში კი — ანტონიმები იღებენ დამატებითს აზრობრივ დატვირთვას, რთულდება მათი შინაარსი და სემანტიკურად უფრო ნათელი და ტევადი ხდება სხვა სიტყვების დახმარებით.

პირველის მაგალითი მოგვყავს კ. გამსახურდიას ნაწარმოებიდან:

„კლდეკარის მისასვლელთან ხუთასი თოროსანი რაინდი დაუხვდა დავითს, ხევის ზემოთა და ქვემოთა აზნაურნი ციხოვანი და უციხოანი“; „ბერძნულის ცოდნამ უღალატა და ცივის ნაცვლად ცხელი წყალი გადაასხა მეაბანოემ ზურგზე“; „კოცონებს გაეჩაღებდით და გვიამბობდა მოხუცი ცისას და ბარი-სას“; „გაუმწარდა საბრალოს ძილი და ღვიძილი.“

მეორეს ნიმუშად მოვიყვან ნაწყვეტს ნ. დუმბაძის ნაწარმოებიდან: „ჩემი სოფლის გორაზე დგას ერთი ნაძვის ხე. ნაძვის ხეზე დანგრეული ეკლესიის სამრეკლოდან ჩამოხსნილი ზარი კიდია. ეკლესია, სანამ დაანგრევდნენ, ჭერ კლუბად გადააკეთეს, მერე საწყობად, მერე ბოსელი იყო შიგ, მერე მედპუნქტი, მერე ბიბლიოთეკა, მერე გარაჟად უნდოდათ გაეხადათ, მაგრამ მანქანა არ შეეცია. მაშინ დაარღვიეს და ფურნედ გადააკეთეს, მერე სამკითხველოდ, ახლა ისევ დაარღვიეს. ილიკომ უთხრა ბებიას, მგონი ისევ ეკლესიად უნდა გადააკეთონო. მე არ მწამს ღმერთი და ჩემთვის სულ ერთია, ბებიასაც არ წამს ღმერთი მაინცდამაინც, მაგრამ სამკითხველოს ეკლესია ურჩევნია. ჰოდა,

იმ ზარზე მოგახსენებდით, როდესაც ზარი დ ი ლ ი თ რეკს, სწავლა-განათლება იწყება, როდესაც საღამოთი ზარი რეკს, ან ხანძარი, ან კოლმეურნეობის საერთო კრება!“¹ აქ ისე მკვეთრად არის დაპირისპირება სახეზე, რომ კომენტარიც კი ზედმეტია, მაგრამ მაინც შევნიშნავთ ზოგ რამეს. აქ ანტონიმურ ურთიერთობაშია წყება სიტყვებისა. ე კ ლ ე ს ი ა ის ადგილია, სადაც იმართება მღვდელმსახურება (წირვა-ლოცვა), — საერთო სამლოცველო, საყდარი ტაძარი. „უპატრონო ეკლესიას ეშმაკები დაეპატრონენო“ (ანდაზა). ეკლესიაში ღმერთს ევედრებიან; ეს ნაგებობა არც კლუბად არის გათვალისწინებული და არც საწყობად, არც ბოსელად და არც მედპუნქტად, არც ბიბლიოთეკად და, მითუმეტეს, გარაჟად... ამ დაპირისპირებით, კონტრასტით მწერალი უფრო ემოციურსა და შთამბეჭდავს ხდის მოვლენას. შემდეგ უფრო მძაფრდება კონტრასტი, ანტითეზური დაპირისპირება შემდეგ ფრაზაში: „მე არ მწამს ღმერთი და ჩემთვის სულ ერთია, ბებიასაც არ წამს ღმერთი მაინცდამაინც, მაგრამ სამკითხველოს ეკლესია ურჩევნია“. ციტატის მომდევნო ნაწილში დ ი ლ ა და ს ა ღ ა მ ო ანტონიმებია ერთმანეთის მიმართ. რუსი მკვლევრის კლუევას აზრით, დღე და ღამე იყოფა დილად, დღედ, საღამოდ და ღამედ. თითოეული ამ ცნებათაგანი უპირისპირდება დანარჩენებს, როგორც განსხვავებული ხარისხის მქონე ახლობელი ცნება, ახლობელი იმიტომ, რომ იგი რომელიმე ნაწილია ერთისა და იმავე დღე და ღამისა, ხოლო განსხვავებული ხარისხის მქონე იმიტომ, რომ ეს ცნებები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან გარკვეული განლაგებით. ამიტომ ჩვენ შეგვიძლია ისინი ერთმანეთს დაუუპირისპიროთ.²

ზოგჯერ მწერალი ანტონიმის ერთ კომპონენტს გამოტოვებს და მხოლოდ ერთადერთი ცალით (კენტი) მაინც ახერხებს უფრო ღრმად განგვაცდევინოს დაპირისპირება; მაგ., მ წ ა რ ე სპეციფიკური არასასიამოვნო პირის დამწველი გემოა. მისი ანტონიმია ტკბილი. გადატანით მწარე შეიძლება აღნიშნავდეს გესლიანს, ღვარძლიანს; მწარე დატინვა, მწარე ენა; „შაქარსა სკამს და მაინც მწარეს ლაპარაკობს“ (რ. ერის.). აქ არ არის მწარეს ანტონიმი ფაქტიურად წარმოდგენილი, მაგრამ იგულისხმება, თანაც აღნიშნულია შ ა ქ ა რ ი კრისტალური, ტკბილი საკვები ნივთიერება. „შაქრის“ ხსენება ჩვენში ასოციაციით იწვევს ტ კ ბ ი ლ ის გახსენებასაც, სიტკბოს შეგრძნებასაც.

¹ ნ. დ. უ მ ბ ა ძ ე, მე. ბებია, ილიკო და ილარიონი, თბ., 1966, გვ. 34.

² В. Н. К л ю е в а, Проблема антонимов: 1-й Моск. пединст. иностранных языков, Ученые записки, т. 9, 1956, стр. 83.

ზოგი მწერალი კიდევ უფრო ამუქებს დაპირისპირებას ანტონიმის მხოლოდ ერთი ცალის (და არა წყვილის) წარმოდგენით ისე, რომ ფრაზას აგებს მოულოდნელად მოცემული სიტყვების სემანტიკისათვის... უფრო ნათლად რომ ვთქვათ, მოვიშველიებთ მაგალითს. ყველამ ვიცით, რომ ს ი ც ი ლ ი არის სინარულის, მხიარულების, კმაყოფილების... გამოსატყა სპეციფიკური წყვეტილი ხმებით, რომელთაც თან ახლავს ხშირი და ძლიერი ამოსუნთქვა; სიცილის ანტონიმია ტირილი: „ისეთი შემზარავი იყო და გულის გამგმირავი ეს ს ი ც ი ლ-ტი რ ი ლ ი, რომ ბევრმა ვერ შეძლო და აქეთიქით გაიფანტნენ“ (ე. გაბ.). სიცილი შეიძლება იყოს გადამდები, მხიარული, ნაძლადევი, გულითადი, ცბიერი, ჯანსაღი, ისტერიული და სხვ. მაგ., სულხან-საბა ორბელიანი სიცილს განასხვავებს ხმოვანების სიმდაბლისა და სიმადლის მიხედვით და გამოყოფს ღიმილს, კაშკაშს, კასკასს, რახარახს, თქართქარს, ფრუსტუნს და ა. შ.¹ ადამიანი ჯერ იცინოდა, ისიც ხმამაღლა, — და მხოლოდ შემდეგ, ხანგრძლივი ისტორიულ-კულტურული განვითარების შედეგად მან ღიმილი დაიწყო.² არსებობს გამოთქმა „ჰომეროსული ხარხარი“, რაც ნიშნავს მეტისმეტად ხმამაღალ, თავშეუკავებელ სიცილს: „დარბაზში ატყდა ჰომეროსული ხარხარი, ესე იგი ისეთი, როგორიც სჩვეოდათ ხოლმე ოლიმპიელებს“ (ყ. გამს.).

ჩვენ ყოველივე ამის აღნიშვნა იმიტომ დაგვჭირდა, რომ გვეჩვენებინა ერთი მაგალითი, სადაც ანტონიმიც არის, დაპირისპირებაც და უალრესად ემოციური სურათიც მწერლის მიერ ამ სტილისტიკური ხერხით მინიშნებული: „ერთი ფუთი ყირიმული პური ვიშოვნეთ საკალანდოდ და ქვეყანა ჩვენი გვგონია“, — ნ ა ლ ვ ლ ი ა ნ ი ს ი ც ი ლ ი თ უთხრა გოგიათ თავის ცოლს“ (ე. ნინ.).

გამოთქმა ნ ა ლ ვ ლ ი ა ნ ი ს ი ც ი ლ ი მეტს ეუბნება მკითხველს, ვინემ, ვთქვათ, სიცილ-ტირილი. მაგრამ ამ გამოთქმის მთელი პოტენციური ზემოქმედება ჩვენთვის მხოლოდ მაშინ იქნება გასაგები, თუ გავითვალისწინებთ გოგია უიშვილის ცხოვრების ცალკეულ მომენტებს: „მუდამ მოუსვენარი ხარივით შრომა, ოფლის ღვრა, ჭაპან-ლლეტა და მაინც ცოლ-შვილი შიშველ-ტიტველი, ხშირად მშიერიც; მიწა-მამული მის ბარაზე არსად მოიპოვება, ნაბატონარი საბეგრო მიწის გარდა: გადასახადი დღითი დღე მატულობს, უფროსი, მებატონე, მღვდელი, მამასახლისი, ასე გასინჯეთ, ნაცვა-

¹ სულხან-საბა ორბელიანი, სიტყვის კონა ქართული, თბ., 1949, გვ. 321.

² ალ. ქუთელია, სიცილის ძალა, თბ., 1961, გვ. 5.

ლიც კი მას უწყრება და იჯაბნებს. სახსარი ცხოვრების გაუმჯობესებისა არსად ჩანს, ნუთუ არ დაღონდება და არ მოსძულდება თავი! მისი ფიქრები, რომლებითაც ოდის აშენებას ფიქრობდა, კარგა ხანია მას შემდეგ, რაც გაყიდა სხვადასხვა გადასახადის დასაკმაყოფილებლად. გადასახადში წაართვეს მარინეს მზითვი: ნოხი, ფარდაგი, სპილენძის ქვაბი და ის ქისეიას კაბა, რომელიც გოგიამ ჯვარის დაწერის დროს უყიდა მარინეს. რიგიანი საკმლის უქონლობა და უსაქმელობა... ხშირად აჩენდა გოგიას ოჯახში ავადმყოფობას. მე-

ტადრე ერთ ზაფხულში გოგიას ცოლ-შვილს გაუჩნდა სნება და ერთი ბავშვი მოუკლა. სხვები თუმცაღა გადარჩენ სიკვდილს, მაგრამ ერთი ბავშვი კი დამუწეხებულიყო ავადმყოფობისაგან და მას შემდეგ ის მუწხად დარჩა. აი ასეთმა უნუგეშო მდგომარეობამ შეაძულა გოგიას ს ი ც ო ც ხ ლ ე და ანატრებია ს ი კ ე დ ი ლ ი¹. ეს ვრცელი ამონაწერი პასუხს იძლევა იმაზე, თუ რატომ უწოდებს ე. ნინოშვილი გოგიას ღიმილს „ნ ა ღ ე ლ ი ა ნ ღ ი მ ი ლ ს“, თანაც ეს ნაწყვეტი ხსნის იმასაც, თუ რამ შეაძულა მას სიცოცხლე და ანატრებინა სიკვდილი. სიკვდილ-სიცოცხლე ერთმანეთის გამომრიცხველი ცნებებია („ამ ს ი ც ო ც ხ ლ ი ს სიმღერაში ქვეყნად ს ი კ ე დ ი ლ ს რა უნდა?“ — გ. კაქ.). ს ი კ ე დ ი ლ ი სიცოცხლის შეწყვეტაა, ორგანიზმის მოკედლობა, ხოლო ს ი ც ო ც ხ ლ ე ორგანიზმის, ცოცხალი არსების მდგომარეობაა დაბადებიდან სიკვდილამდე, მისი ფიზიოლოგიური არსებობაა, ცოცხლად ყოფნაა, ცხოვრებაა. ამ ანტონიმების (სიკვდილი—სიცოცხლე) გამოყენებით კიდევ უფრო ჩაგვანება მწერალმა მოქმედ პირთა შინასკნელში და ნათლად გვაგრძნობინა მათი ტრაგიკული ბედი.

სიტყვის ყოველი ღიმილი ხელოვანი სულ სხვაგვარად უყურებს სამყაროს, ვინემ მისი წინამორბედები თუ თანამედროვენი. მწერალი ქმნის კონტრასტულ სურათებს და სწორედ ამითაც ახდენს მკითხველზე აზრობრივ და ემოციურ ეფექტს.

¹ ე. ნინოშვილი, თხზ., ტ. 1, თბ., 1959, გვ. 170—171.

ანტონიმები ნაწარმოების სათაურებად

ცნობილია, რომ შორეულ წარსულში მწერლები დიდად არ იწუხებდნენ თავს, თავიანთი წიგნებისათვის სათაურები გამოენახათ. მაშინ სათაურს არ აძლევდნენ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას. გოეთე ამბობს: „ძველად ლექსებს არ ჰქონდათ სათაურები. ეს ჩვეულება გაჩდა ახალი მწერლობისა, რომლისაგანაც ძველმა ლექსებმაც და შედარებით გვიანდლებმაც მიიღეს თავიანთი სათაურები. ეს ჩვეულება გამოწვეულია იმ აუცილებლობით, რომ ზუსტად იქნეს გარჩეული ერთი ნაწარმოები მეორისაგან“.

ძველად არ თვლიდნენ, რომ სათაურს აუცილებლად უნდა მიეთითებინა ნაწარმოების შინაარსზე. საყურადღებოა, რომ კ. მარქსის მეუღლე ენი, რომელიც ძალიან განათლებული ქალი გახლდათ, ქმრის წიგნის სათაურთან დაკავშირებით გამოთქვამდა ასეთ მოსაზრებას: „ბერძნულ ტრაგედიებში ერთი შეხედვით არავითარი კავშირი არ არსებობს სათაურსა და შინაარსს შორის, მაგრამ ისინი მაინც საუცხოონი არიანო.“

ფრანგმა მკვლევარმა ლუი ფორეტმა დაწერა გამოკვლევა წიგნის სათაურების შესახებ. იგი ამტკიცებდა, რომ ხშირად წიგნის წარმატება დამოკიდებულია მხოლოდ მის სათაურზე და ჩამოაყალიბა ასეთი თეორემა: „კარგ წიგნს კარგი სათაურით შეიძლება ჰქონდეს წარმატება; კარგ წიგნს ცუდი სათაურით არასოდეს არ ჰქონია წარმატება; ცუდ წიგნს კარგი სათაურით იშვიათად აქვს წარმატება“. ამავდროულად მკვლევრის სიტყვით, ლიტერატორმა, რომელსაც სურს მის წიგნს ჰყავდეს რაც შეიძლება მეტი მკითხველი, უნდა მისცეს თავის ნაწარმოებს შემადრწუნებელი, ამალელებელი, გასაოცარი ან საიდუმლო სახელწოდება.

სათაური შეიძლება იყოს ანტონიმური; მაგ., „მკედარი სულები“ ნ. გოგოლის რომანის ცნობილი სათაურია. იგი ანტონიმური სემანტიკისაა. თავის დროზე მოსკოვის უნივერსიტეტის პროფესორმა, ნ. გოგოლის ახლო მეგობარმა მ. პ. პოგოდინმა ხმა აღიმალა ამ სათაურის წინააღმდეგ. იგი აფრთხილებდა ნ. გოგოლს: „მკედარი სულები“... რუსულ ენაში არ არისო. გვხვდება სულთან დაკავშირე-

ბით სხვადასხვა სახის სინტაგმა, მაგრამ „მკვდარი სულები“ არა. მართლაც, გამოთქმა, „მკვდარი სულები“ არ გვხვდება არც საქმის ქალაქებში, არც მხატვრულ, მეცნიერულ, საცნობო ლიტერატურაში, არც სახელმწიფოებრივ დოკუმენტებში. დიახ, ეს შესიტყვება წინათ არავის უხმარია, ნ. გოგოლის პოემის გამოსვლამდე მას ვერსად ვხვდებით. შემდეგ კი შემოდის სიტყვანმარებაში, მას ხშირად იყენებენ როგორც ლიტერატურულ ენაში, ისე ცოცხალ მეტყველებაში, კიდევ მეტი, იგი გახდა ხატოვან გამოთქმადაც. ამ სათაურს ა. ი. გერცენმა მიაქცია ყურადღება, აღნიშნა მისი ორიგინალობა და მიუთითა, კონკრეტულად ვინ არიან მკვდარი სულები ნ. გოგოლის ნაწარმოებში.

ზოგიერთი თვლის, რომ სინტაგმა „მკვდარი სულები“ მოდის ბატონყმობის ეპოქიდან (მაგ., დ. ნ. უშაკოვის ლექსიკონის მიხედვით), მაგრამ ნ. გოგოლის პოემის გამოქვეყნებამდე (1842) იგი თითქმის უცნობი იყო რუსი საზოგადოებისათვის. ამ გამოთქმამ მოქალაქეობრივი უფლება მოიპოვა სწორედ ნ. გოგოლის რომანის გამოქვეყნების შემდეგ. სულ პირველად „მკვდარი სულები“ წერილობით გამოჩნდა 1835 წლის 7 ოქტომბერს გოგოლის წერილში პუშკინისადმი. „მკვდარი სულები“ ხატოვნად აღნიშნავს იმ ადამიანებს, რომლებიც ფიქტიურად ირიცხებიან სადმე.

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ „მკვდარი სულები“ ანტონიმური სათაურია. ეს იმიტომ, რომ ს უ ლ ი საერთოდ ცოცხალ არსებად აქვთ წარმოდგენილი; მაგ., საბა ორბელიანი მიუთითებს, რომ ნერგიც სულიერად ითვლება, რადგან მათ აქვთ მოძრაობის, აღორძინებისა და თესლის ძალა; სული აქვთ პირუტყვს, „ხოლო კაცთა სული სიტყვური, არსება გონიერი, უსხეულო, უცნაური, სიტყვური და უკვდავი, არსება წულილი, უსახო, ხატი და მსგავსი ლუთისა“... შემდეგ ეხება ანგელოსთა სულს, სული წმიდასა და ა. შ.¹ ხოლო ნ. ჩუბინაშვილს უფრო ფართოდ და ღრმად აქვს განხილული ეს ტერმინი სათანადო წყაროებზე მითითებით.² მაშასადამე, ჩვენს წინაპრებს სული ცოცხალ არსებად ჰქონდათ წარმოდგენილი, ამდენად, გამოთქმა „მკვდარი სულები“ საპირისპირო შინაარსისაა, ანტონიმურია.

ერთ ბრძენს ჰკითხეს: სული რა არისო. ბრძენმა მიუგო: სული რა არის, არ ვიცი, მარამ ეს კი შემიძლია ვთქვა, უსულოდ ბალახი თივად იქცევა, ხე—შეშალ და ადამიანი — ლეშად. . . ბევრის მთქმელია ეს სენტენცია.

¹ სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, 1928, გვ.324—325.

² ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, თბ., 1961, გვ. 371.

სათაურები (მხატვრული ნაწარმოები იქნება ეს თუ პუბლიცისტური, მეცნიერული ტრაქტატი თუ საგაზეთო სტატია, წერილი, ჟურნალი...), მათი კლასიფიკაცია, მიმართება შინაარსთან, კავშირი იდეასთან, ფაბულასთან, ჟანრთან და სხვ. მეტად საინტერესო საკითხია კვლევისათვის, რასაც უდავო თეორიულთან ერთად არა ნაკლებ პრაქტიკული ღირებულებაც აქვს. როცა სათაურის შესახებ ვსაუბრობთ, უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ყოველგვარი სათაური — რომანის იქნება ის თუ მოთხრობის, მხატვრული ნარკვევის თუ პიესის, პოემის თუ მეცნიერული მონოგრაფიის, რეპორტაჟის თუ ტექნიკური ხასიათის სახელმძღვანელოსი — საკუთარ სახელს წარმოადგენს და ყოველივე ამათ, ე. ი. ნაწარმოების სათაურებს, როგორც ნორმატული (სასკოლო), ისე მეცნიერული გრამატიკა სახელდებითს წინადადებას აკუთვნებს. „სახელდებითია წინადადება, რომელიც მიგვითითებს, თუ რა ჰქვია ამა თუ იმ წიგნს, ლექსს, მოთხრობას...“¹.

ნაწარმოების სათაურს განსაზღვრული დანიშნულება აქვს. იგი მკითხველს ძალიან ხშირად ბევრ რამეს ეუბნება ნაწარმოების შინაარსისა და ავტორის მიზანდასახულობის შესახებ; ძალიან ხშირად მწერალი დიდხანს ფიქრობს სათაურზე. ზოგჯერ ნაწარმოების დასრულების შემდეგაც კი, რამდენიმე ვარიანტად წარმოგვიდგენს მას (სხვადასხვა გამოცემაში...) და სხვ.

საერთოდ ცნობილია, რომ რაც უფრო სადაა სათაური, მით უფრო უკეთესია. სათაურმა თავიდანვე უნდა დააინტერესოს მკითხველი. ტექსტსა და სათაურს შორის შინაგანი, ორგანული კავშირი უნდა არსებობდეს. იგი უნდა შეესაბამებოდეს ნაწარმოების შინაარსს, ზუსტად იყოს მორგებული ტექსტზე, როგორც ლენინი იტყოდა. არაა სასურველი მყვირალა და სენსაციური სახელწოდებები. იგი მოკლე, სხარტი, ნათელი და შინაარსის აღდეკათური უნდა იყოს. მაგრამ ეს როდია იოლი საქმე. ამას მხატვრული სიტყვის ოსტატები დაძაბული შრომის შედეგად აღწევდნენ. სწორედ ამ გზით იცილებდნენ ისინი შაბლონურ სათაურებს. მხატვრულ ნაწარმოებშიც, რომელიც სახეებით აზროვნებს, მეცნიერულ გამოკვლევებშიც, რომლებშიც დომინანტობს ცნებები და მსჯელობები, და პუბლიცისტულშიც, სადაც ერთიცა გვაქვს და მეორეც — სათაურს განსხვავებულ მოთხოვნებს უყენებენ. სათაურის შერჩევისას არ შეიძლება რაიმე

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწილი II, სინტაქსი, სახელმძღვანელო მე-7, მე-8 კლასებისათვის, თბ., 1949, გვ. 87; ლ. კ ვ ა ქ ა ძ ე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1966, გვ. 215.

რეცეპტით მოქმედება. მიმზიდველი სათაურის შესათხველად სხვადასხვა გზა და საშუალება არსებობს, რის შესახებაც აქ უადგილოდ გვეჩვენება მსჯელობა.¹ ჩვენ გვინტერესებს მხოლოდ ერთი საკითხი — როგორ არის სათაურებში გამოყენებული ანტონიმები.

სათაური შეიძლება იყოს ერთსიტყვიანი („სიმონა“, „განკარგულება“, „ელისო“, „განძი“, „ჰამლეტი“, „ოტელო“, „გაზაფხული“...), ორიანი („ოთარაანთ ქერივი“, „პირველი ნაბიჯი“, „პალიასტომის ტბა“, „ყვარყვარე თუთაბერი“), სამიანი („ძირს სიმიდის რესპუბლიკა“, „პარიზის ღვთისმშობლის ტაძარი“, „ჩვენი ქვეყნის რაინდი“, „ჩვენი დროის გმირი“, „პატარა მწყემსის ფიქრები“, „გაზაფხულია ჩემს ქვეყანაში“...), ოთხიანი („როგორ გაჩნდნენ ბუები ქვეყანაზე“, „ის დაიბადა აპრილის თვეში“, „მარეკ პეგუსის არაჩვეულებრივი თავგადასავალი“, „რობინზონ კრუზოს ცხოვრება და თავგადასავალი“...), ხუთიანი („რუსული კლასიკური ლიტერატურის მსოფლიო მნიშვნელობა“, „დიდი რუსი მოაზროვნე და რევოლუციონერი დემოკრატი“...), ექვსიანი („ქართველი ხალხის ლიტერატურული ურთიერთობანი მოძვე ხალხებთან“, „თერგდალეულეები და რუსეთის სამოციანი წლების რევოლუციონერი მოღვაწეები“...), და ექვსზე მეტი სიტყვიანიც (მაგ., ილიას ცნობილი პირველი საპოლემიკო სტატია: „ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვასძის ერისთავის მიერ კოზლოვიდგან „შეშლილის“ თარგმანზედა“...).

სათაურად გამოყენებული წინადადება მოდალობის (ანუ რაგვარობის) მიხედვით შეიძლება იყოს სხვადასხვანაირი. უნდა განვასხვაოთ წინადადებები მტკიცების მიხედვით: წართქმითი (ლ. ასათიანის „მახარებს თქვენი ჩანგის წკრიალი“, ირ. აბაშიძის „მეც შევადენი ვიქნები“...) და უკუთქმითი (ო. იოსელიანის ნოველა „თავისთავზე არ ლაპარაკობენ“). რაგვარობის მიხედვით კი სათაურად შეიძლება შეგვხვდეს ძირითადად წინადადების სამი ტიპი — თხრობითი, კითხვითი და ბრძანებითი; თხრობითია: ი. გრიშაშვილის ლექსი „კობამ დაიწყო ხასანბეგურა“, უ. საროიანის „სერზე მიდის რუხი მგელი“ (საზღვარგარეთის პროგრესულ მწერალთა მოთხრობები); კითხვითია: ვ. ი. ლენინის „რა ვაკეთოთ?“, ნ. ჩერნიშევსკის „რა ვაკეთოთ?“, ბრძანებითია: მ. მაჰავარიანის „გილოცავ!“, გარდა

¹ სათაურის შესახებ იხ. ნ. ტაბიძის უაღრესად საინტერესო ნაშრომი, საიდანაც ზოგი რამ ჩვენ კიდევ ვისესხეთ. იხ. ნ. ტაბიძე, სათაური გაზეთში: ჟურნალისტიკის თეორიისა და ისტორიის საკითხები, თბ., 1971, გვ. 90—116; იხ. აგრეთვე საბჭოთა ჟურნალისტიკის თეორია და პრაქტიკა, ნაწილი I, თბ., 1975, გვ. 333—359.

ამისა, კიდევ გამოყოფენ ძახილის (მაგ., ნ. ღუმბაძის „მე ვხედავ მზეს!“, ფერნან კაბალეროს (ამერიკელი მწერალი) ნოველა „რა ხანგრძლივია წუთისოფელი და რა ხანმოკლე ბედნიერება“: კითხვა-ძახილის: მ. ლებანიძის „გახსოვს, გოგო?!“... .

ლექსიკური თვალსაზრისით სათაურებში შეიძლება შეგვხვდეს სინონიმებიც, ანტონიმებიც, არქაიზმებიც, ნეოლოგიზმებიც და სხვა ხასიათის სემასიოლოგიური მოვლენები. ჩვენი ინტერესის სფერო მხოლოდ ანტონიმებით იფარგლება.

ანტონიმები სათაურებად ყველა ჟანრისა და სტილის ნაწარმოებში გვხვდება, მაგრამ ყველაზე უფრო ხშირად იგი მხატვრულ-ლიტერატურაში არის გამოყენებული. აქ მათ გარკვეული ფუნქცია აქვთ — სათაური ანტონიმი თავიდანვე გახაზავს იმ წინააღმდეგობას, დაპირისპირებასა და ანტაგონიზმს, რასაც ნაწარმოებში ექნება ადგილი. შესაძლებელია, ანტონიმური სათაურები სტილისტიკური მიზნებითაც იყოს გამოყენებული. არც თუ ისე იშვიათია ისეთი შემთხვევებიც, როცა სათაური ანტითეზურია და მას გარკვეული ემოციური იერიც ახლავს. ეს განსაკუთრებით შეინიშნება პერიოდიკაში; მაგ., 1974 წლის 6 ივლისის გაზეთ „კომუნისტში“ ასეთი სათაური წაეკითხე: „ფრე... სტუმრების სასარგებლოდ“. ფ რ ე რაიმე სპორტული შეხვედრისას ისეთი შედეგია, როდესაც არც ერთი მხარე არ არის გამარჯვებული. ამიტომ სრულიად მოულოდნელია ამ სიტყვის შემდეგ შესიტყვება „სტუმრების სასარგებლოდ“, აქ სემანტიკურად, შინაარსობრივად ანტითეზა გვაქვს, ანტონიმი არის, რის გამოც იქმნება დაპირისპირება. ეს დაპირისპირება სავსებით გასაგები გახდება იმ პირისათვის, ვინც სპორტში ერკვევა. ხოლო მასობრივი მკითხველისათვის ზემოაღნიშნული გაზეთი ასეთ დასკვნას იძლევა: „ამრიგად, ორი მატჩის შედეგების მიხედვით თაისის გათამაშების ფინალში გავიდა კიევის „დინამო“. ამით კი სათაურში წარმოდგენილი ანტონიმია მოიშალა და გასაგები გახდა ის დაპირისპირება, რომელიც თავიდანვე იყო შესამჩნევი. აქედან ნათლად მტკიცდება, რომ სათაურსა და შინაარსს შორის გარკვეული ურთიერთმიმართება არსებობს.

ტიპური ანტონიმური სათაურია სულხან-საბა ორბელიანის იგავ-არაკთა კრებული „სიბრძნე სიცრუისა“. ჯერ კიდევ ილია ჭავჭავაძე შენიშნავდა: „საბა ორბელიანმა რომ თავისი ზღაპრები დაწერა, სიბრძნე სიცრუის წიგნი დაარქვა. მე ხშირად ჩაეფიქრებიათ ამ უცნაურს სახელს წიგნისას. მართლაც, სადაც სიბრძნეა, იქ სიცრუეს რა ხელი აქვს? სიბრძნესთან სიცრუე რა მოსატანია? რა სიტყვის მასალაა? რა უგავთ ერთმანეთსა? საბა ორბელიანი — ეს ბრძენი,

დარბაისელი კაცი, რათ იკადრებდა სიბრძნეში გაერია სიცრუე? ან რა სახარბიელო სახელია სიცრუე?

მე ვფიქრობ, რომ საბა ორბელაანს ამის თქმა უნდოდა: „მე ზღაპარს გეუბნები და სიბრძნეს კი გამცნობო“¹, „სიცრუე თვითონ ამბავია, სიბრძნე—შიგ ჩასახული აზრია“²

ანალიზს უკეთებს რა ერთი ნიქიერი მკვლევარი ილიას ზემოთ მოყვანილ მოსაზრებას, სავსებით მართებულად მიუთითებს, რომ ამ სათაურში არა მარტო ფაქტის კონსტატაციაა, არამედ გამჟღავნებულია ავტორის შეხედულება იგავ-არაკებზეც, როგორც სიბრძნის შემცველსა და გამომხატველზე, იმაზე, რომ დასახელებული წიგნიდან მკითხველმა შეიძლება ბევრი რამ ისწავლოს. ყველაფერი ეს კი ფიქსირებულია ძალზე ორიგინალურად და ლაკონიურად, ორ სიტყვაში. ამდენად სათაური ძლიერი და ემოციურია.³

საბას აქვს ისეთი იგავ-არაკი, რომლის სათაურიც ანტონიმურია („მოტირალი და მოცინარი“) და თვითონ იგავ-არაკშიც მოვლენები ანტონიმურად მიმდინარეობს, ხდება: „ორნი კაცნი იყვნენ ქალაქსა ერთსა, ერთი წამდაუწუმ სულ ტ ი რ ო დ ა და ერთი სრულებით ი ც ი ნ ო დ ა, რომე მოწყენილს ვერავეინ ნახავდა. ჰკითხეს მოტირალ კაცსა: — ა ვ ზ ე და კ ა რ გ ზ ე, ს ა ც ი ნ ე ბ ე ლ ზ ე და ს ა ტ ი რ ე ლ ზ ე, რატომ ტირიო? მან ეგრე თქვა: — რა ექნა? ეს სოფელი მოკლეა, ყველანი კაცნი ამ საწუთროს საქმეს შვრებიან, საუკუნოს სასჯელი დაუვიწყებიათ, და მით ვტირი, ყოველნი ჯოჯოხეთს იშენებენო.

მერმე მას მოცინარეს კაცს ჰკითხეს: შენ რა გაცინებსო? — მან ესრე თქვა: — ეს სოფელი მოკლეა, ყოველნი კაცნი ა ვ ს შვრებიან, კ ა რ გ ს არ იქმონენ. ყოველს კაცს ვუქადაგე, ვურჩიე, ვერა დავაჯერებინე რა და აწ სიცილს ძალი მივეც. მეც რომ ზრუნვით თავი მოვიკლა, რას მარგია, ან მათი რა სარგებელია?“⁴.

ეხება რა ჩვენ მიერ მოყვანილ იგავ-არაკს, მწერალი — აკადემიკოსი კ. გამსახურდია მიუთითებს: „როგორი უაღრესად ბიოგრაფიული, ლირიკული პარაბოლაა ამ სტრიქონებში გამჟღავნებული მრავალტანჯული მამულიშვილის გულიდან დაძრული ცრემლი გა-

¹ ი. ჰ ა ე ჰ ა ვ ა ძ ე, თხზ., ტ. III, თბ., 1953, გვ. 406.

² ი ჰ ე ე, გვ. 407.

³ ნ. ტ ა ბ ი ძ ე, ილია ჰავეკაძის მოთხრობათა სათაურები: თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, ჰუმანიტარული მეცნიერებანი, B 6—7, 1974, გვ. 262.

⁴ სულხან-საბა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, სიბრძნე სიცრუისა, გ. ლეონიძის წინასიტყვაობით და ს. იორდანიშვილის რედაქციით, სახელგამი, 1938, გვ. 152—153.

მოსკვივის აქ, მსუბუქი ირონიის საბურველით შეფარული.¹ ხოლო
ოგივე მწერალი საბას იგავ-არაყების სათაურის შესახებ წერს: „არა-
ფერი ისე არ ახასიათებს მწერალსა და მის სტილს, როგორც სათა-
ური. სათაური იგივეა, რაც თვალი ადამიანისა ან სარკმელი კაცთა
სამყოფელისი. სათაურია პირველი დვრიტა შემოქმედისა. სათაური
მაგვს მეომრის მიერ პირველ მოქნევას ხმლისას. საბა ორბელიანის
იგავეების წიგნის სათაურშივე მელავნდება მისი გენიის უდიდესი
ორიგინალობა და მსოფლიო ნოველისტიკაში მე სულ რამდენიმე
წიგნი მეგულება ისეთი, რომელსაც ეგზომ ბრწყინვალე სათაური
აქონდეს“... „რადგან მშობლიური ენის განვრცობა და გაძლიერება
ისეთივე დიდი საპატიო საქმეა, როგორც ხმლით დაცვა საკუთარი
ქვეყნისა, ამიტომაც ვიდრე ქართველი ხალხი და მისი ენა იარსებებს
ამ მიწის პირზე, საბა ორბელიანი შერაცხულ იქნება, როგორც
ღვაწლმოსილი და მხცითმოსილი მამა სამშობლოსი“.²

საბას „სიბრძნე სიცრუისა“ — ანტონიმური სათაურია, იგავ-
არაყი ანტონიმური სიტყვებია და საერთოდ ქართული ზღაპრების
დასაწყისიც: „იყო და არა იყო რა“... .

ანტონიმური სათაურები გვხვდება გაზეთებშიც: „პ ა ტ ა რ ა წიგ-
ნის დ ი დ ი მიზანი“ („სახალხო განათლება“); შესაძლებელია სე-
მანტიკურად დაპირისპირებული სიტყვებით შედგენილი სათაური
ჟურნალისტმა ირონიისათვისაც გამოიყენოს: მაგ., „როგორ მწარედ
ცნოვრობენ ამ ტკბილ დაწესებულებაში“ („ახალგაზრდა კომუნის-
ტი“); „დ ღ ე ვ ა ნ დ ე ლ ი სიხარული, ზ ვ ა ლ ი ნ დ ე ლ ი ოცნება“
(ხ. ბერულავას პუბლიცისტური წერილების სათაურია. იხ. „მშობ-
ლიური სახელები“, 1973, გვ. 395).

ანტონიმური სათაურები გვხვდება უფრო ხშირად მხატვრულ
ლიტერატურაში, — ეს იქნება ორიგინალური თუ თარგმნილი: აი,
ორიოდე მაგალითი: ალიო ადამია, დიდი და პატარა ეკატერინე
(თბ., 1973); ვ. საიანოვი, ცა და მიწა (რომანი), 1949 (რუს. ენაზეა).
ჯეკ ლონდონი, დიდი სახლის პატარა დიასახლისი (თბ., 1974), ჯონ
გოლზუორთი, პირველი და უკანასკნელი (თბ., 1973), ლ. ტოლსტოი,
ომი და მშვიდობა (თბ., 1948); კ. სიმონოვი, დღეები და ღამეები
(თბ., 1950), ი. ტურგენევი, მამები და შვილები (თბ., 1949), მ. ტვე-
ნი, უფლისწული და მათხოვარი (თბ., 1966).

ავიღოთ მაგალითები ჩვენი კლასიკური და თანამედროვე ქარ-
თული საბჭოთა მწერლობიდან; ი ლ ი ა ჰ ა ვ ე ჰ ა ვ ა ძ ე ს აქვს პუბ-

¹ კ. გამსახურდია, 'სულხან-საბა ორბელიანი, თბ., 1949, გვ. 9.

² იქვე, გვ. 15—21.

ლიცისტური ნაწარმოები ანტონიმური სათაურით — „კითხვა-პასუხი“, აკაკი წერეთელს — „დედაბერ-მამაბერი“, „დღე და ღამე იყრება“, „კითხვა-მოგება“, „ცოლ-ქმრობა“, „დედ-მამა“, „სიბერე და სიყმაწვილე“, „მოხუცი და ახალგაზრდა“, „მოსწავლე და მასწავლებელი“, „ძველი და ახალი წელიწადი“, „კიტა აქეთ, კიტა იქით!“

ვაჟა-ფშაველას: „ძველი და ახალი ფშაველების პოეზია“, „კოსმოპოლიტიზმი და პატრიოტიზმი“, „ფშავ-ხევსურეთის ავკარგი“, „მთა და ბარი“, „მშულობა—მიყვარხარ“, „კითხვა-პასუხი“, „მამა და შვილი“, „სიყრმე სიბერედ ვაქციე“, „თაგვი და კატა“, „ახალი დროის ქალ-ვაჟი“, „სტუმარ-მასპინძელი“, „უიღბლო-იღბლიანი“.

ე. ნ. ნოშვილს: „ძველი დავა ახალ ქერქში“.

ა. ქ. ცაგარელს: „რაც გინახავს, ველარ ნახავ!“;

ი. გ. რიშაშვილს: „ბოროტი და კეთილი“ (ხალხურ კილოზე, იგავი);

ა. ლ. აბაშელს: „დღე და ღამე“;

კ. არლო კალაძეს: „როგორც ქალ—ვაჟი“, „უცნობი ქალ-ვაჟი და მებაღერი“;

გ. ტაბიძეს: „ჰორიზონტიდან ზენიტამდე“

„ეს მძინარე მთა და ველი“, „ხან უფსკრულები, ხან მწვერვალები“, „იქით ნუში, აქეთ ნუში“, „ნამდვილი და ხელოვნური ყვავილები“, „ხელოვნური და ბუნებრივი შუქი“, „ცა, ზღვა და მიწა“, „მე მიმღები ვარ, შენ კი სტუმარი“, „მამა და შვილი“, „დღითა და ღამით“, „ძველი და ახალი ხიდი“, „მგელი და ცხვარი“, „ჩვენში და მათთან“, „შრომა და მოსვენება“, „ჩანგო, ვით წინათ, ეხლაც მოველი“, „გუშინ, დღეს, ხვალ“.

როდესაც სათაურებში ანტონიმებია გამოყენებული, ამით მწერალი უმეტეს შემთხვევაში მიგვანიშნებს შინაარსობრივ დედააზრზე, იდეურ კონცეფციაზე, ავტორის დამოკიდებულებაზე გადმოსაცემი ფაქტებისადმი.

ანტონიმური სათაურები კინოსურათშიც გვხვდება (მაგ. „დღე პირველი და დღე უკანასკნელი“), შეინიშნება მეცნიერულ შრომებშიც (მაგ. იხ. ა. ლ. მიასნიკოვის „100 კითხვა და პასუხი“, თბ., 1965).¹

¹ სულ ახლახან რევაზ ინანიშვილმა გამოაქვეყნა ნაწარმოები ანტონიმური სათაურით „ძალიან პატარა დიდ ქვეყანაში“ (იხ. ჟურნ. ცისკარი, 1975, № 6, გვ. 51).

ამგვარად, სათაური ნაწარმოების არსებითი კომპონენტია, ამიტომაცაა, რომ მწერლები მასზე დიდხანს და საგანგებოდ მუშაობენ; იდაყვირებენ გვიჩვენებს, რომ ანტონიმური სათაური გვანიშნებს ნაწარმოების შინაარსზე, ხაზს უსვამს მთავარს, ზოგჯერ ავტორის მრწამსსაც გვამცნობს; სათაურები აცხოველებენ ფანტაზიას, აიძულებენ მკითხველს, ჩაიკითხოს ტექსტი.¹

ცხოველთა საზოგადო სახელები ანტონიმების კომპონენტებად

ამ შემთხვევაში ჩვენ ყურადღებას მივაქცევთ ცხოველთა არასაკუთარ სახელებს (ლაბა, შვინდა, მურადა, წაბლა, ნიკორა, მურა, წავია, კუსია), არამედ საერთოდ ცხოველს, ცოცხალ არსებას, სულდგმულს (ჩვეულებრივ, ადამიანის გამოკლებით), პირუტყვს, ოთხფეხს.

ისმის კითხვა: ცხოველებს შეუძლიათ თუ არა ფრაზაში, წინადადებაში გამოვიდნენ ანტონიმების როლში?

საერთოდ საკუთარი სახელები სრულიად არ გვევლინებიან ანტონიმებად. ცხოველთა საზოგადო სახელები კი (ხარი, თხა, ცხვარი, მგელი...) იშვიათად გამოდიან ამ ფუნქციითაც. მაგრამ არა ყველა ცხოველის საზოგადო სახელი გვხვდება ანტონიმებად, არამედ ისეთები, როგორიცაა: კატა და თაგვი, მგელი და კრავი, მგელი და ცხვარი, თხა და მგელი. მოვიგონოთ „ვეფხისტყაოსნის“ უკანასკნელი სტრიქონები:

„აჲის მქმნელნი დააშინეს, კრავნი კრავთა ვერ უწოდეს,

შიგან მათთა საბრძანისთა თხა და მგელი ერთად მოვდეს“ (1664. 3—4).¹

ილია ჭავჭავაძე თავისი „აჩრდილის“ მე—14 თავში, უმღერის რა „შრომის სუფევას“, ქვეყნად კაცთმოყვარეობის დამკვიდრებასა და ძარცვისა და რბევის მოსპობას, იქვე გვთავაზობს ისეთ ანტონიმურ ცალეებს, როგორიცაა: ცხვარი და მგელი: „და ერთგან სძოვდეს ცხვარი და მგელიო“, — წერს დიდებული მგოსანი.

ასევე დაპირისპირება იგრძნობა ცხოველთა შორის შემდეგ მაგალითებში:

„მგლის შიშით ცხვარი ვის გაუწყვეტიაო“ (ანდაზა);

ქართულში არის გამოთქმა: „თხა და მგელივით არიან, თხა და მგელივით უყურებენ (უცქერიან) ერთმანეთს“, ეს ნიშნავს: ერთმა-

¹ ეს სტრიქონები „ვეფხისტყაოსნის“ 1966 წლის გამოცემიდანაა ამოღებული. ჩვენ მოგვყავს 1957 წლის პუბლიკაციიდან. იხ. შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, სარედაქციო კოლეგია: ალ. ბარამიძე, კ. კეკელიძე, ა. შანიძე, თბ., 1957, გვ. 342.

ნეთის მიმართ მტრულად არიან განწყობილნი; უნდობლად უყურებენ ერთმანეთს: „მასწავლებელი და მოსწავლე ერთმანეთს თხა და მ გ ე ლ ი ვ ი თ უცქეროდნენ“ (ი. ეკალ.).

ასეთ გამოთქმებსაც მოისმენთ: „თხა (ცხვარი) და მგელი ერთად (ერთგან) სძოვენ“, ეს ნიშნავს: ძლიერი და სუსტი მშვიდად, თანხმობით ცხოვრობენ, ერთმანეთს აღარ მტრობენ: „მას... ეგონა, რომ განსაკუთრებით ახლა, თამარის დროს, თხა და მ გ ე ლ ი ერთგან ძოვს“ (შ. დად.).

„გალმოდან მ გ ე ლ ი გამოღმა
ცხვარს ძმობას ეპირებოდა“.

(ანდაზა).

ხშირად, როცა ანტონიმებად ცხოველთა საზოგადო სახელებია გამოყენებული, ნაწარმოებს ალეგორიული ხასიათი აქვს. ამის კარგი მაგალითია ა. წერეთლის მიერ კრილოვიდან გადმოქართულებული იგავ-არაკი „მგელი და კრავი“. კრავი მორიდებით მოახსენებს მგელს:

„რა ბრძანებაა, ბატონო,
რას მერჩით მე საწყალსაო?
თქვენ ზევითა ხართ, მე ქვევით,
როგორ ავიმღერევთ წყალსაო?“

ყველასათვის ცნობილია მგლის ხრიკები, მისი უხეში პასუხი და ათასნაირი ფანდი, რომ უდანაშაულო კრავი შეჰქამოს.

მთავარია ამ იგავ-არაკის დასკვნითი ნაწილი, რომელშიც მეტი სიმძაფრისათვის თავისთავად შედის ანტონიმებიც:

„დიდ კაცთან პატარა კაცსა,
როდის გასვლია მართალი!“

ანალოგიურ დაპირისპირებას, კონტრასტს, ანტონიმიას ვამჩნევთ კატასა და თავეს შორის, კატასა და ძალღს შორის; მაგალითები:

„მჩხავანა კატა თავეს ვერ დაიჭერსო“ (ანდაზა);

„თავემა თხარა თხარაო, კატა გამოთხარაო“ (ანდაზა);

„სახლის პატრონმა თავეების გასაწყვეტად კატა გაიჩინა“ (ი. გოგ.); „კატა ებრძვის თავესა“ (ი. გოგ.).

გვაქვს ანტონიმური კომპოზიტი კატა-თავეობა: საბავშვო თამაშობა — წრედ დადგებიან ხელიხელჩაკიდებულნი და ერთი ბავშვი („კატა“) დასდევს დასაჰერად მეორეს („თავეს“) წრის გარშემო და შიგნით.¹

¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. 4, გვ. 1092.

აქვე უნდა შევჩერდეთ ერთ ანტონიმურ ქართულ ფიგურალურ გამოთქმაზე. ეს არის „მგელი ცხვრის ტყავეში“. ამ გამოთქმაში იგულისხმება დამტაცებლები, გამფლანგველები, თაღლითები, პირმოთნე, ორპირი, ცბიერი ადამიანები, რომლებიც სათნოების ნიღბის ქვეშ თავიანთ ცუდ განზრახვებს ფარავენ: „ძალიან ხშირად ხდება ხოლმე, რომ მეფაბრიკე მთელი თავისი ძალღონით ცდილობს მოატყუოს მუშები, მოაჩვენოს თავი მათ კეთილისმყოფელად, დაფაროს მუშების ექსპლოატაცია რაიმე უმნიშვნელო მოწყალებით, რაიმე ცრუ დაპირებით. ყოველი გაფიცვა ყოველთვის ერთი დარტყმით აღამტკერებს მთელ ამ მატყუარობას და აჩვენებს მუშებს, რომ მათი „კეთილისმყოფელი“ „ცხვრის ტყავეში გახვეული მგელია“ (ვ.ი. ლენინი, თხზ. ტ., 4, გვ. 385—386).¹

ჩვენს ეპოქაში ამ გამოთქმას ხშირად ხმარობენ აგრესიული, იმპერიალისტური სახელმწიფოების მისამართით, რომლებიც ცდილობენ დაიპყრონ პატარა დამოუკიდებელი ქვეყნები, თვითონ კი საქვეყნოდ გაპყვირიან, თითქოს ამ ქვეყნებს იცავენ მოსალოდნელი აგრესისა და თავდასხმისაგან.

გამოთქმა „მგელი ცხვრის ტყავეში“ აღებულია ოთხთავიდან. იქ არის ასეთი გაფრთხილება; მაგ., „ეკრძალენით ცრუ წინასწარმეტყუელთაგან, რომელნი მოვიდოდნენ თქუენდა სამოსლითა ცხოვართათა, ხოლო შინაგან იყვნენ მგელ მტაცებელ“ (მ. 7,15).

მგელი ნადირთა შორის მეტად მავნებელ, შესაჯავრებელ ცხოველად ითვლება მხეცებს შორის. იგი ცნობილია თავისი უღმობელობით, დაუნდობლობით და უაღრესად მტაცებლური მიდრეკილებით. იგი წამგლეჯია და გაუმაძლარი. „მგელი ცნვარში დაერი, — ვაი ერთის პატრონსაო“ (ანდაზა). მას საშინელი თვალები აქვს, იცის ყურის მოყრუება; ამ თვისებათა გამო ქართულში გაჩნდა ხატოვანი სიტყვა მგლობა, რაც პირდაპირი მნიშვნელობით ნიშნავს მგლის თვისებათა გამოჩენას, ხოლო ხატოვნად — დაუნდობლობას, სიმძვინვარეს, მტრულ განწყობილებას: „მგელს მგლობა ერქვა, ტურამ ქვეყანა ამოაგდო“ (ანდაზა). აქ მგელი და ტურა ანტონიმებია.

ქართულ ცოცხალ მეტყველებაში ასეთი გამოთქმაც გვხვდება: „ჩხუბობენ ძაღლსა და კატასავით“, ე. ი. ერთმანეთი არ უყვართ, უღრენენ, კბენენ, გამოედევნებიან ერთმანეთს ისე, როგორც ძაღლი და კატა. საერთოდ ოდითგანვე ქართველ ხალხში ძაღლი და კატა

¹ იხ. თ. შავიშვილი, ფიგურალური სიტყვა-თქმების კრებული, თბ., 1960, გვ. 94.

უწმინდურ ცხოველებად ითვლებოდნენ, რამდენადაც მათ ხორცს ქართველი არა სჭამს. როცა უნდათ მიცვალებულის სული დასწყევლონ, აგინონ, იტყვიან: ძალლი და კატა დააკედა მავანსო საფლავზე. ისიც საგულისხმოა, რომ უწინ დამნაშავეისათვის პასუხის საგებინებლად მისი მიცვალებულის საფლავზე კატა ან ძალლი დაიკვლებოდა.¹ ეს თავისებურად არის ასახული ვაჟა-ფშაველას პოემაში „სტუმარ-მასპინძელი“

„ძალლ იყოს თქვენის მკედრისადა! —
ვაჟაკაი იღებს ხმასო,
ბეწეს იშლის ბრაზმორეული,
როგორაც ვეფხვი—თმასაო“.²

ამგვარად, ქართულში ცხოველთა საზოგადო სახელები იშვიათად, მაგრამ მაინც ანტონიმების როლშიც გამოდიან.

¹ თედო სახოკია, ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი, ტ. I, თბ., 1950, გვ. 197.

² ვაჟა-ფშაველა, თხზ., ტ. III, ტფილისი, 1930, გვ. 246.

ანტონიმები სხვადასხვა ჟანრის ნაწარმოებში

როგორც ზემოთ არაერთხელ აღინიშნა და სათანადო მაგალითებითაც დადასტურდა, ანტონიმები გვხვდება სხვადასხვა ჟანრისა და გვარის ნაწარმოებში. ეს იქნება ზღაპრები, ლეგენდები, იგავ-არაკები, ნოველები, მოთხრობები, რომანები, პოემები, ნარკვევები თუ სხვ. გარდა ამისა, იგი დასტურდება ცოცხალ ქართულ მეტყველებაში; ფართოდაა წარმოდგენილი აფორიზმებში, ანდაზებში, გამოცანებსა და ენის გასატეხებში.

რად ღირს მარტო შემდეგი ადგილი სულხან-საბა ორბელიანის იგავ-არაკიდან: „ერთმან მეფემან უბრძანა თავისსა ვაზირსა: წადი, ასეთი საკმელი მომიტანეო, რომ, ხმელზე მისი უტკბესი არა იყოსო და არცა ზღვათა შინა იპოვებოდესო!

წავიდა ვაზირი, ენა უყიდა, მოუტანა, შეწვა, აჭამა და მოეწონა.

უბრძანა კიდევ: წადი, ასეთი რამ მომიტანე, ქვეყანაზე მისი უმწარესი არა იპოვებოდესო!

წავიდა, კიდევ ენა უყიდა და მოუტანა.

უბრძანა მეფემან: მწარე ვითხოვე, ენა მომიტანე და ტბილი ვითხოვე და ენა მომიტანეო!

მოახსენა ვაზირმან: თავმან შენმან, არცარა ენის უტკბესი იქნების და არაცარა ენის უმწარესი პირსა ყოვლისა ქვეყნისასაო“.¹

ლეონის არაკით საბა გადაკერით გადმოგვცემს ენის მნიშვნელობას, გვაცნობს მის ბუნებას და ამავე დროს დაპირისპირებით, ანტონიმების გამოყენებით კიდევ უფრო ნათელს ხდის გადმოსაცემ შინაარსს. ჩვენთვის ეს უკანასკნელია ამ შემთხვევაში განსაკუთრებით საყურადღებო.

ანტონიმები, როგორც აღინიშნა, ცოცხალ ქართულ მეტყველებაშიც დასტურდება. ეს კი მეტ-ნაკლებად ჩანს ქართული ენის დიალექტებში. აქ სახელდახელოდ ერთ მაგალითს კიდევ მოვიყვანთ

¹ სულხან-საბა ორბელიანი, სიბრძნე სიცრუისა; ჩვენი საუნჯე, ტ. 5, თბ., 1961, გვ. 25-26.

იმერული კილოდან. „ჩვენ, ტყემაღაძეები, წინეთ აბაშიძეები ვყოფილვართ. 200 წლის წინეთ ვინმე სარდალ აბაშიძეს ტრის შემოსევის დროს ცოლ-შვილი დოუხიზნია მთიულეთის მხარეში. ეს აბაშიძე დაღუპულა ომში. ცოლი ფეხბიმეთ ყოფილა. რო მოუშობია რებია, სწორედ იმ დროს გოუგია, რომ მისი ქმარი დეილუპა“¹.

როგორც აღინიშნა, ქართული ენის ყველა დიალექტშია მეტ-ნაკლებად წარმოდგენილი ანტონიმები.² ამაზე აქ მსჯელობას არ გავაგრძელებთ. ეს მასალა ლექტორს შეუძლია დიალექტოლოგიაში მშვენივრად გამოიყენოს სტუდენტთა მეტყველების განვითარებისა და სტილის დახვეწის მიზნით.

¹ ქეთევან ძოწენიძე, ზემოიმერული კილოავი, თბ., 1973, გვ. 420.

² აქვე შევნიშნავთ, რომ ანტონიმია უცხო არაა ტოპონიმისთვისაც. იგი უმეტესად დამახასიათებელია მეორადი ტოპონიმებისათვის, რომლებიც მიღებულია ძირითად ტოპონიმთა დაკონკრეტების გზით. ასეთებია, სახელდობრ, ქართულში: აღმოსავლეთ საქართველო—დასავლეთ საქართველო, ზემო სვანეთი—ქვემო სვანეთი, ზემო სიმონეთი — ქვემო სიმონეთი, დიდი ატენი — პატარა ატენი, დიდი ლიახვი — პატარა ლიახვი, თეთრი არაგვი — შავი არაგვი და ა. შ.

შედარებით იშვიათად ანტონიმურ დაპირისპირებას პირველადი ტოპონიმებიც შეიცავენ. ასეთებია, მაგ., დაბაძველი და ახალდაბა, ნაგარევი და ნავენახვი და სხვ. (იხ. ზ. ქუშბურაძე, ანტონიმური ტოპონიმები ქართულში: თბილისის შრომის წითელი დროშის ორდენისანი სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ფილოლოგია, I, სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, თბ., 1975, გვ. 47). გარდა ამისა, საგანგებოდ უნდა შევჩერდეთ ორი სოფლის სახელზე. ეს არის აბისი და ბებნისი... როგორც ეს პირველად შენიშნა ზ. ქუშბურაძემ და დაადგინა, ბებნისი (სოფელია ქართლში) ნაწარმოებია — ის სუფიქსით; ფუძეა ბებან, რომელსაც სუფიქსის გავლენით რედუქცია განუცდია და ახმოვანი დაუქარგავს, ასე რომ, ბებან—ის ის ნაცვლად მივიღეთ ბებნ-ის-ი;

ბებან წარმოშობით სპარსული სიტყვაა, რომელიც შედგენილობით კომპოზიტია და სიტყვასიტყვით ნიშნავს „უწყლო ადგილს“, „უდაბნოს“. ეს სიტყვა სპარსულიდან ისესხა ქართულმა. ქარელის რაიონშივეა მეორე სოფელი აბისი, რომელშიც — ის მაწარმოებელია, ფუძეა აბ, წარმოშობით სპარსული სიტყვა და „წყალს“ ნიშნავს. აბისი და ბებნისი ერთსა და იმავე დროსაა შექმნილი ანტონიმურ დაპირისპირებათა საფუძველზე: ერთმანეთის მახლობლად მდებარე ორი სოფლიდან, ერთს, წყლით მდიდარ სოფელს, აბისი ანუ „წყლიანი“ შერქმევია, ზეორისათვის კი, რომელსაც წყალი უპირდა, ბებნისი, ე. ი. „უწყლო ადგილი“ უწოდებიათ (იხ. ზ. ქუშბურაძე, ტოპონიმური ძიებანი: თსუ შრომები, 164, ენათმეცნიერება, 1975, გვ. 55—56).

შემოკლებათა განმარტება

- გ. აბაშ. — გრიგოლ აბაშიძე
 ა. ანტ. — ანა ანტონოვსკაია
 ზ. ანტ. — ზურაბ ანტონოვი
 ლ. არდაზ. — ლავრენტი არდაზიანი
 ლ. ასათ. — ლადო ასათიანი
 შ. არაგ. — შიო არაგვისპირელი
 ვ. ბარნ. — ვასილ ბარნოვი
 ა. ბელ. — აკაკი ბელიაშვილი
 ხ. ბერ. — ხუტა ბერულავა
 ე. გაბ. — ეკატერინე გაბაშვილი
 კ. გამს. — კონსტანტინე გამსახურდია
 დ. გედ. — დუდე გედენიძე
 ლ. გოთ. — ლევან გოთუა
 ი. გრიშ. — იოსებ გრიშაშვილი
 დ. გურ. — დავით გურამიშვილი
 შ. დად. — შალვა დადიანი
 ი. დავ. — იოსებ დავითაშვილი
 ნ. დემ. — ნოდარ დუმბაძე
 ი. ევდ. — იროდიონ ევდოშვილი
 ევრიზ. — ევრიპიდე
 ა. ერ.-ხოშტ. — ანასტასია — ერისთავი-
 ვი-ხოშტარია
 რ. ერის. — რაფიელ ერისთავი
 ვაჟა — ვაჟა-ფშაველა
 თ. თუმ. — თენეს თუმანიანი
 თ. იოს. — თეა იოსელიანი
 ს. ის. — სევერიან ისიანი
 იკე — იბერულ-კავკასიური ენათმეც-
 ნიერება
 პ. კაკ. — პოლიკარპე კაკაბაძე
 კ. კალ. — კარლო კალაძე
 გ. კაკ. — გიორგი კაკაბიძე
 მ. კეკ. — მიხეილ კეკელიძე
 დ. კლდ. — დავით კლდიაშვილი
 ს. კლდ. — სერგო კლდიაშვილი
 ზ. კუხ. — ზურაბ კუხიანიძე
 ლალ. — ლალიონი
 ქ. ლომ. — ქოლა ლომთათიძე
 ნ. ლომ. — ნიკო ლომთაძე
 კ. ლორთქ. — კონსტანტინე ლორთქი-
 თანიძე
 ნ. ლორთქ. — ნიკო ლორთქიფანიძე
 ლ. — ლუკა
 ი. მაჩაბ. — ივანე მაჩაბელი
 მ. მაქ. — მუხრან მაჭავარიანი
 ს. მგალობ. — სოფრომ მგალობლიშვილი
 დ. მეგრ. — დუტუ მეგრელი
 ი. მოს. — ილო მოსაშვილი
 ლ. მრელ. — ლადო მრელაშვილი
 შ. მღ. — შიო მღვიმელი
 ნ. ნაკ. — ნინო ნაკაშიძე
 ე. ნინ. — ეგნატე ნინოშვილი
 ლ. ნუც. — ლილი ნუცუბიძე
 თ. პაქ. — თეა პაქორია
 თ. რაზიკ. — თედო რაზიკაშვილი
 შ. რუსთ. — შოთა რუსთაველი
 გ. რჩეულ. — გრიგოლ რჩეულიშვილი
 გ. სამხ. — გიორგი სამხარაძე
 დ. სულ. — დავით სულიაშვილი
 ა. სუმბ. — ალექსანდრე სუმბათაშვილი.
 გ. ფანჯ. — გურამ ფანჯიკიძე
 შ. ფორ. — შალვა ფორჩხიძე
 ა. ფურც. — ანტონ ფურცელაძე
 ლ. ქიაჩ. — ლეო ქიაჩელი
 ა. ქუთათ. — ალექსანდრე ქუთათელი
 გ. შატბ. — გიორგი შატბერაშვილი
 ს. შანშ. — სანდრო შანშიაშვილი
 ს. ჩიქ. — სიმონ ჩიქოვანი
 ა. ცაგ. — ავქსენტი ცაგარელი
 ა. წერ. — აკაკი წერეთელი
 გ. წერ. — გიორგი წერეთელი
 გ. ქალად. — გიორგი ქალადიდელი
 ი. ქავე. — ილია ქავეკაძე
 თ. ჭილ. — თეარ ჭილაძე
 დ. ჭონჭ. — დანიელ ჭონჭაძე
 ე. ჭავახ. — ვახტანგ ჭავახაძე
 მ. ჭავ. — მიხეილ ჭავახიშვილი
 რ. ჭავ. — რევაზ ჭავჭავაძე

ს ა რ ო ზ ე ბ ა

წინასიტყვაობა	3
ანტონიმთა რაობა	5
ანტონიმის როლი ენის ლექსიკურ სისტემაში	17
ანტონიმები ძველ ქართულში	24
ანტითეზასთან ურთიერთმიმართება	36
სტრუქტურის საკითხისათვის	46
სტრუქტურული კლასიფიკაცია	54
წარმოების ზოგი თავისებურება	82
დანიშნულება მხატვრულ ნაწარმოებში	103
ანტონიმები შ. რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“	114
ანტონიმთა გამოყენების ზოგი თავისებურება ი. ჭავჭავაძის ნაწერებში	124
ანტონიმის გადმოცემის საშუალებანი მხატვრულ ნაწარმოებში	128
ანტონიმები ნაწარმოების სათაურებზე	135
ცხოველთა საზოგადო სახელები ანტონიმების კომპონენტებად	144
ანტონიმები სხვადასხვა ჟანრის ნაწარმოებში	148
შემოკლებათა განმარტება	150